

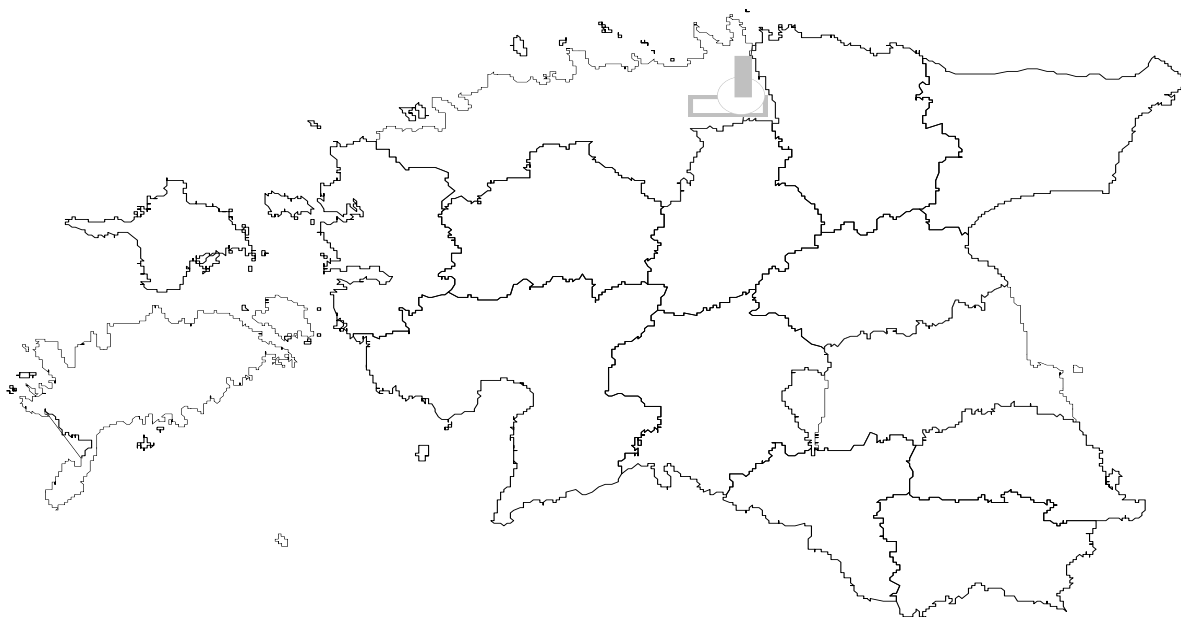
EESTI RAHVASTIKUSTATISTIKA
POPULATION STATISTICS OF ESTONIA

**RAHVASTIKU ÜHTLUSARVUTATUD
SÜNDMUS- JA LOENDUSSTATISTIKA**

**REVIEWED POPULATION VITAL AND
CENSUS STATISTICS**

Eesti 1965-1990

Kalev Katus Allan Puur Asta Põldma

Tallinn 2006

EESTI KÕRGKOOIIDEVAHELINE DEMOUURINGUTE KESKUS
ESTONIAN INTERUNIVERSITY POPULATION RESEARCH CENTRE

**RAHVASTIKU ÜHTLUSARVUTATUD
SÜNDMUS- JA LOENDUSSTATISTIKA**

**REVIEWED POPULATION VITAL AND
CENSUS STATISTICS**

Eesti 1965-1990

Kalev Katus Allan Puur Asta Põldma

RU Sari C Nr 24

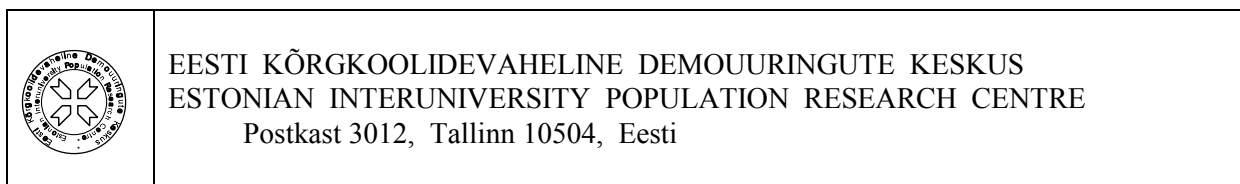
Tallinn 2006

© Eesti Kõrgkoolidevaheline Demouuringute Keskus
Estonian Interuniversity Population Research Centre

Kogumikku täiendab diskett Eesti piirkondlikku rahvastikuarengut kajastavate joonisfailidega,
© Eesti Kõrgkoolidevaheline Demouuringute Keskus.

The issue is accompanied by the diskette with charts on demographic development of the Estonian counties, © Estonian Interuniversity Population Research Centre.

ISBN 9985-820-82-7

Kogumikus esitatud arvanded on elektroonilisel kujul *Lotus*- või *ASCII*-formaadis. Soovijail palun pöörduda Eesti Kõrgkoolidevahelise Demouuringute Keskuse poole.

Data tables presented in the issue are available in Lotus or ASCII format from Estonian Interuniversity Population Research Centre.

EESSÕNA

vaja vaadata

Huvi tõus Eesti rahvastikuarengu vastu vene aja lõpupoole pörkus päris lihtsate eesmärkide seadmisel andmestiku ebaadekvaatsusele. Mõistagi oli iseseisvuse taastamiseni esmatakistuseks rahvastikuteabe raske kättesaadavus ja avaldamisvõimaluse pea täielik puudumine. Sellistes oludes kippus suure osa ametnike ja isegi teadlaskonna hulgas levima arusaam, et salastatus kujutab endast peamist või koguni ainukest rahvastikuandmestikuga seotud probleemi. Sügisel 1991 võõrvõimu keelud kadusid ja selgus, et tegelikult on Eesti Statistikaametis leidaolev andmestik äärmiselt puudulik kogu vene aja lõikes ning olemasolev pisku vajab enne kasutamist sihiteadlikku korrastustööd. Läbivaks, arvatavalt peamureks üldse oli sõjajärgse rahvastikuteabe ebapiisav võrreldavus ajas ja ruumis, mis aastakümnete jooksul kuhjununa on Eesti asjaomase statistika madala kvaliteedi põhjuseks tänini ning sageli välistab koguni rutiinsete analüüsivõtete rakendamise. Hind, mida andmestikule juurdepääsu piiramine põhjustas, on kujunenud üsna kõrgeks ja seda tuleb ühiskonnal maksta veel tagantjärele pikka aega.

Andmevõrreldavust pärssinud asjaolud — nii üksik- kui koosmõjus — moodustavad kopsaka sasipuntra: sagedasti muudetud andmemääratluste ja arvutusvõtete kirjeldus on leebelt öeldes puudulik ning rakendamisaeg selgepiirilisel fikseerimata; Moskvas teostatud arvutuste metodoloogia ja meetodika on reeglina hoopis teadmata, sest tollase (ja nüüd prügimäele saadetud) kirjavahetuse tõendusel pole kohalikel ametnikel enama kui arvutustulemusi õigeaks tunnistanud kaaskirja vastu huvi jagunud; väiksemate haldusüksuste suunas liikudes kahaneb andmemahht hüppeliselt, mistõttu piirkondlik rahvastikustatistika on päris auklik ega ühti pealegi asjaomaste Eesti koondnäitajatega; statistilise territoriaalüksuse põhimõtet pole järgitud ja halduspiiride vähegi olulisem muutus on katkestanud rahvastikunäitajate aegread; andmeallikate kooskasutamine piirdub sündmus- ja loendusstatistika haruharvade ühilduskatsetega, küsitlusstatistika puudub aga täielikult. Esitatud lühiloetelu ja palju muud sarnast viitab eelkõige suure hulga töö tegematajätmisele ja pole-minu-asi mentaliteedile. Kaudselt oli selline tööstiil muidugi võõrvõimu poolt soositud, kuigi mitte ka otse nõutud. Igatahes on viie aastakümne kuhjuvtulemusena meil sõna otseses mõttes oblastile või asumaale, mitte iseseisvale Euroopa riigile kohane rahvastikustatistika.

Eesti Demograafia Assotsiatsiooni koondunud teadlaskond vaagis rahvastikustatistika olukorda päris põhjalikult. Arupidamiste loogilise tulemusena sündis otsus korrastada Eesti sõjajärgne rahvastikustatistika viisil, et kujuneks varasema ajaperioodiga ühilduv andmetervik. Mitmesuunaliste tööde korraldamine ja teostus, mille ühisnimeks on kinnistunud *Eesti Rahvastikustatistika Ühtlusarvutuste Programm*, on jäänud peamiselt Eesti Kõrgkoolidevahelisse Demouuringute Keskusse koondunud rahvastikuteadlaste kanda. Programmi teostusviisi ja -kiiruse on pannud korrastustööde suur ulatus rippuma majandusvõimalusist ning koostöö laabumisest asjaomaste riigiasutustega. Mõistagi oli kõnealune Programm läbivaks arutlusaineks Valitsuse Isikuandmenõukogus kogu tolle andmekorraldusreformile suunatud ekspertkogu tööaja vältel. Poolehoidvaid seisukohti jagati seal toona ja on öeldud omajagu ka edaspidi, kuid tööde latus kulgemine on ikka jäänud mõne ametkonna oskuse või koguni soovimatuse taha käsitleda Programmi laiemaid eesmärke iseseisva riigi ja selle institutsioonide loomupärase ülesandena. Siiski, seoses Maailma Rahvastiku- ja Arengukonverentsi ettevalmistusega Kairos pidas Isikuandmenõukogu tarvilikuks oma võimaluste piires alustada paari Programmi osaprojekti rahastamist. Täna on Programmi raamis avaldatud kahe tosinaga jagu rahvastikustatistilisi kogumikke nii paberandjal kui elektrooniliselt (EKDK RU, Sari C) ning ühtlusarvutused on lülitatud asjaomaste Euroopa institutsioonide koostösse.

Programmi ühe koostisosana algas töö Eesti sündmus- ja loendusstatistika ühtlusarvutustega 1995 aastal, kuid on ikka ja jälle seiskunud koos teiste sedalaadi ettevõtmistega, kui omaaegset informaatilist mõttelaadi kandvate ametnike otsuspädevus riigiandmekorralduses on taastuma kipunud. Neile mõjus, ja mõjub õigusega tänini, andmevõrreldavust ja -kvaliteeti eesmärgistav ühtlusarvutuste teostamine ametkondliku elupuu saagimisena. Ajuti tugevnes ka arusaam, et omavalitsuse andmetarvidus on tema omamure, mis polnud kuidagi kooskõlas Rahvastikustatistika Ühtlusarvutuste Programmi lähtealustega. Enesestmõistetavalt tugineb viimane vastupidist loogikat kandvale riigiandmekorralduse üldpõhimõttele, mille järgi keskvõimu ülesanne on kindlustada iga haldusüksus ühtse riigistatistilise andmekogumiga, ning muuhulgas tagada sedaviisi võrreldavus teiste sarnaste üksuste, kogu Eesti ja välisriikidega. Programmi tabas uus seisak minister Katrin Saksa jõulisel initsiatiivil, kelle püüdeks oli pikaajaliste rahvastikustatistiliste tööde põhimõtteline asendamine päevakajaliste “uuringute” resp arvamuskäsitlustega, millelt loodeti hetkepoliitilist kasu lõigata. Paraku ei toeta Programmi sihiseadet ka viimase rahvaloenduse (2000) seni kontrollimata andmekvaliteet ja sealt tõukuv (paratamatu) soov äärmuseni lihtsustatud andmesilumisvõtete kasutamisele. Aastad 2003-2004 tähistasid *Glavlit*-poliitika taassündi Eestis, kus andmekaitse kilbi varjus püütakse käskida-keelata lubamatuks riigiandmekorralduslik tegevus, väidetavalt AS Andmevara huvides.

Käesolev raamat võtab kokku Eesti sündmus- ja loendusstatistika ühtlusarvutuste esimese etapi ning järgib enesestmõistetavalt nii sisult kui esituslaadilt varemilmunud maakonnakogumikke. Väärib meenutamist, et projekti alguses kutsuti ühtlusarvutuste mahu ja struktuuri määramiseks ellu tööseminar, mille istungid toimusid pea üheksa kuu vältel. Nendel arupidamistel etendasid olulist osa maakonna asjatundjad, kes valisid enimsobivad tunnuste ja näitarvude kombinatsioonid, muidugi olemasoleva andmekogumi poolt asetatud jäikade piirangute raamis. Töö teostajate meeoleharmiks kasvas seminar esitamisele kuuluva andmemahu lõpuks enam kui kolmekordseks. Muuseas on see ilmekalt paista loendusandmestiku uustöötuse esituslaadis, kus tabelite arv numeratsiooniga hoopiski kokku ei lange: pea iga valdkonda esindab kaks või paaril juhul enamgi arvtabelit. Kuivõrd kogumikusarja kasutajad on eelkõige ikka maakonna ja omavalitsuste rahvas, kaalus nendepoolne argumenteeritud soov üles rahastamise ja plaanitud tööaja poolt seatud tingimused. Küll on iga raamatu mahu ja sisu kasvades nihkunud töö teostus pikema aja peale.

Kogumik esitab Eesti rahvastiku ühtlusarvutatud sündmus- ja loendusstatistika 1965-1990 maakonna lõikes. Sündmusstatistiline andmestik on antud näitajate kaudu, mis allusid korrastamisele kogu ajavahemikku hõlmava aegreana. Kõik uusrehkendused tuginevad Eesti rahvaarvu ja vanuskoostise varasemale ühtlusarvutusele. Loendusstatistika vallast on tervikuna uustöödeldud 1989 aasta andmestik ja tulemus esitatud maakonnakeskse standardtabelite kogumina. Varasemate loenduste andmevalik järgib nimetatud tabelikogumit: esitatud on kõik võrreldavad ja väikeerisusega, kõrvale jäetud võrreldamatu struktuuriga arvandmed. Ka 1979 aasta loendusandmestik on teatud piirangutega uustöödeldav, seevõrra on vastavaid arvtabeleid hulga rohkem kui kahe varasema loenduse kohta, mil tuli piirduda vaid omaaegse töötlustulemuse koondamise ja ühtlustamisega. Käesolev raamat toob ära võrreldava koondteabe viieteistkümne maakonna kohta linna- ja maarahvastikku eristades. Kogumiku algusosa sisaldab lühikest ülevaadet Eesti piirkondlikust rahvastikuarengust rõhuasetusega ajavahemikule 1965-1990 ning selgitusi andmedefinitsioonide ja piirimuutuste kohta. Trükitud materjali täiendab maakonnalõikelist rahvastikuarengut kajastav elektrooniline jooniskomplekt.

Kogumikusarja valmimisele on aidanud kaasa palju asjalikke inimesi, kellele kuulub autorite siiras tänu. Sarja väljakujundamisel oli asendamatu Taimi Parve entusiasm, kes oma pikaajalise töökogemuse varal Lääne-Virus selgitas rahvastikuandmete kasutamissuundi väljaspool keskasutusi. Tollele tööetapi teiseks võtmeisikuks oli Piret Luik tollasest Kesk-Eesti Statistikast, kelle hingel lasub paljuski kogumiku mitmekordne maht esialgu plaanituga võrreldes. Käesoleva koondkogumiku loendusandmete uustöötuse ja ühtlusarvutused viisid läbi Kalev Katus ja Allan Puur, keda andmeesituse ja kujunduse osas toetas Teet Pungas. Kogumiku ülevaate tekstid kirjutasid Kalev Katus, Allan Puur ja Asta Põldma ning jooniskomplekti koostas Teet Pungas.

Rahvastiku loendus- ja sündmusstatistilised ühtlusarvutused toimusid algusfaasis pikka aega ning korduvate rahastamispauside ajal uuesti Eesti Kõrgkoolidevahelise Demouuringute Keskuse vahendite arvel ning loodud andmestikud on käesoleva kogumiku tarvis mõistagi kasutada olnud. Nende hulgas väärib esiletõstmist korrastatud loendusandmestik 1989, mille eelneva teostuseta oleks töö- ja ajakulu koguni mitmekordselt suurem. Kogumiku andmevaliku ja esituslaadi seisukohalt tuleb kahtlemata oluliseks pidada Laulasmaa seminari (1993), samuti nimetatud ettevõtmisest tõuke saanud ja tänaseks tihenunud andmekorralduslikke mõttevahetusi läbi rea rahvusvaheliste teadusprojektide ja konverentside, mille rahaline toetus pärineb mitmest eri allikast. ÜRO arenguprogramm kaasrahastas, koostöös Eesti Säästva Arengu Sihtasutusega, andmekasutusseminari maakonna arenguplaanijatele (Põltsamaa 1999), mis andis olulist tagasisidet rahvastikuandmestiku olemasolust ning tarvidusest maakonna ja omavalitsuste lõikes. Kogumiku koostamisele on kaasa aidanud sihtteema 0501463s00 *Eesti rahvastikuareng: põhitrendid ja tulevikusuundumused* ning Eesti Teadusfondi granti nr. 5981 raamis teostatud analüütilised tööd, samuti Eesti Rahvastikustatistika Ühtlusarvutuste Programmi kahe teise osaprojekti, Eesti Rahvastiku Andmepanga ja Sünniandmepanga teave. Kogumik poleks saanud teostuda ilma Valitsuse Isikuandmenõukogu poolt algatatud rahalise toeta.

Eelarvevahendite kasutamine toimus Statistikaameti kaudu.
millest nuud lahti utles kui mittevajaliku

Kalev Katus

FOREWORD

The advancement of demographic studies in Estonia in the middle of the 1980s was obstructed by the inadequacy of population data, even in the case of simple analyses. Limited availability of population data and restrictions on publication were the major obstacles to research until the restoration of Estonian independence. The secrecy of state statistics contributed to the general spread of the view, among decision-makers but also within the research community, that problems concerning population data were mostly, or even exclusively, caused by the lack of availability. Following the cessation of imposed restrictions in 1991, it became apparent that the population data for the whole period of Russian rule in Estonia were heavily deficient. Up to the present day, the major complication regarding data has been poor comparability in terms of time and space, which necessitates extensive efforts even before routine analytical techniques can be applied. In other words, the price for restricted data access appears rather high and it takes rather long period for society to overcome its consequences.

During the period of Russian rule, data comparability was violated in multiple ways — applied definitions, calculation methods as well as their operation periods were not properly documented; judging from relevant correspondence, the methods of calculation performed by Moscow have been of low interest to Statistics Estonia, and therefore, the corresponding information is locally unavailable; sub-national data have been very sparse or virtually non-existent when moving to smaller units. Moreover, due to applied procedure regional data systematically fail to make up the totals for the whole country; the concept of administrative rather than statistical territorial units has been applied, which, under frequent administrative transfers, disrupts the time series; vital and census statistics were kept isolated from each other and the third major source of population data — sample surveys — was ignored as a part of official statistics. Taken together, the above-mentioned deficiencies were the principal reasons for the discontinuity of national statistics in the country.

Since the lifting of restrictions, the scientific community has addressed the state of population statistics and expressed their serious concerns. Discussions held in the Estonian Demographic Association resulted in the conclusion that the consistency and quality of population statistics for the period of dependence does not meet the needs of an independent nation. The major direction of quality improvement of post-war population data, which can be undertaken in the current circumstances, are harmonisation and recalculation for the purpose of achieving consistency in time and space, in particular bridging the gap between the present and the statistics of the pre-war independence period. Various tasks aimed at the harmonisation of all major data sources over a 50-year period have been brought together under the *Programme for Estonian Population Data Comparability*.

So far the implementation of the Programme has relied mainly on the efforts of scientists at Estonian Interuniversity Population Research Centre. Due to the scale of the tasks, the fulfillment of the Programme, and the tempo of its progress in particular, are dependent on the availability of funding and the cooperation of relevant government institutions. Understandably, the Programme has been monitored by the Governmental Commission for Population and Social Statistics during the entire period of its operation. Despite expressions of support, progress has been stymied by the unwillingness of certain agencies to consider the more general objectives of the Programme to be among the fundamental tasks of the national statistical system. Nevertheless, in the framework of the preparations for the Cairo Conference on Population and Development, the Governmental Commission allocated its support to first sub-projects of the Programme. Up to now, the results have

been published in about two dozens volumes (EKDK RU, Series C) and introduced into national as well as international circulation.

Given the urgent need for population data at a municipal level, the sub-project *Reviewed Population Census and Vital Statistics* was launched at the beginning of 1995. Together with other undertakings of its kind, however, it was interrupted when the mentality of Soviet-type computing personnel — transformed into profit-oriented institutions under new conditions — regained the decision-making authority. Not surprisingly, this interest group regards quality and comparability orientation in national statistics as a threat to their business strategy. The second obstacle arose from the idea to transfer the responsibility for regional population statistics from national statistical system to municipalities. Understandably, this was in conflict with the Programme, based on the underlying principle of national statistical system — municipalities should be provided centrally with statistical information to secure the unitarity of methodology and comparability across space. The Programme encountered a new obstacle under the ministership of Katrin Saks, who attempted to replace the Programme with short-term studies, which focused on public opinion. Also, the advancement of the Programme is hampered by the low data quality of the recent population census which resulted in crude smoothing of inconsistencies by Statistical Office. Unexpectedly, the Soviet-type administration practices re-emerged in 2003-2004 — disguised by the rhetoric of data protection under new conditions —, aimed to dismantle the regular operation of Statistical and Civil Registration Office in the field of national population statistics and related activities.

This volume concludes the series of the *Reviewed Population Census and Vital Statistics 1965-1990*, following in its content and format the preceding county publications. To develop the concept of the series, a set of workshops were carried out involving experts of local authorities as principal data users. Their input was essential in defining the scope and structure of the series — and to a certain embarrassment to those responsible for the implementation —, the recommendations resulted in an almost threefold increase in the size of the volume. This outcome is, among others, reflected in the nomenclature of census tables. However, the well-argued needs of county/municipality partners outweighed the constraints of the planned budget and time schedule. With the increase of amount and contents of each volume, the work of the Project as a whole has understandably been spread over a longer period.

This volume presents harmonised vital and census statistics for Estonian counties in the period 1965-1990. Vital statistics include indicators which were subjected to recalculation, based on harmonised data on population stock for the period. Regarding census statistics, the 1989 microdata has been processed to produce a set of regional standard tabulations covering all counties and municipalities. The data for earlier censuses follows the same standard set, including comparable and discarding non-comparable tabulations. Due to the availability of microdata, the 1979 census tabulations are better represented than 1959 and 1970 censuses, for which only aggregate tabulations were available. The present publication presents comparable summary data for fifteen counties, as well as urban and rural population. In addition to tables, the volume discusses relevant statistical concepts, definitions and administrative transfers, and presents a short overview on the regional population development. The volume is accompanied by a diskette including a series of graphs.

The authors are indebted to the contribution of many experts. Ms. Taimi Parve from Lääne-Viru county government made a major contribution to the outline of the series, considering the applications of the data from the viewpoint of local needs. The persistence of Ms. Piret Luik from the former Kesk-Eesti Statistical Bureau initiated the expansion of the volume by including additional tables. The processing of the census data was performed by Kalev Katus and Allan Puur, assisted by Teet Pungas. The overview of applied concepts and definitions, as well as of regional population development were prepared by Kalev Katus, Allan Puur and Asta Põldma. Teet Pungas composed the set of graphs.

The Estonian Interuniversity Population Research Centre provided the *Programme for Estonian Population Data Comparability* with financial support at the beginning stage as well as during the repeated interruptions in regular funding, and in that way, making a contribution to this

volume as well. Particularly important has been access to the harmonised 1989 census microdata, which has saved a considerable amount of time and resources in preparing the volume. The Project has benefited from the expert seminar of Baltic population statisticians at Laulasmaa (1993), as well as from several international activities in the field of population data methodology, supported from various sources. UN Development Programme, together with the Estonian Foundation for Sustainable Development, has provided support for a workshop for county planning officers, providing feedback on the applications of population information. The volume has benefited from the results under research theme 0501463s00 and analyses in the framework of Estonian Science Foundation grant No.5981, as well as information from Estonian Population Databank and Estonian Birth Register, two other sub-projects under the national data harmonisation programme. The preparation of this volume has relied on funding initiated by the Governmental Commission for Population and Social Statistics, the budget allocation was channeled via Statistics Estonia.

Kalev Katus

SISUKORD

1. PIIRKONDLIKU RAHVASTIKUARENGU PÕHIJONED 1965-1990	XIII
1.1. Rahvastikutaaste	XIV
1.2. Sünnimus	XX
1.3. Suremus	XXV
1.4. Abielu ja perekond	XXIX
1.5. Ränne ja põlisus	XXXV
1.6. Rahvastiku vananemine	XLII
1.7. Rahvus ja keel	XLVII
1.8. Haridus	LII
1.9. Majandustegevus	LV
1.10. Eluase	LIX
2. ANDMEALLIKAD JA MÄÄRATLUSED	LXIV
2.1. Sündmusstatistika	LXIV
2.1.1. Rahvastikusündmused	LXIV
2.1.2. Iive ja rahvaarv	LXX
2.1.3. Sündmus- ja iibekordajad	LXXII
2.2. Loendusstatistika	LXXIV
3. ANDMEESITUS	LXXX
4. PIIRIMUUTUSED	LXXXII
5. MAAHALDUSÜKSUSTE RAHVASTIK LOENDUSAASTATEL 1959-1989	XCII
6. VIITED	XCVII
7. JOONISFAILIDE NIMEKIRI	CI
TABELID	
SÜNDMUSSTATISTIKA	1
Tabel 1. Rahvaarv ja muutuskomponendid 1965-1990	2
Tabel 2. Rahvastikusündmused 1965-1990	10
Tabel 3. Rahvastiku sündmuskordajad 1965-1990	20
Tabel 4. Rahvastiku soovanuskoostis 1965-1990	24
LOENDUSSTATISTIKA	31
RAHVALOENDUS 15.01.1959	32
Tabel 1A. Rahvastiku soovanuskoostis 1959	32
Tabel 2. Rahvastiku perekonnaseis 1959	34
Tabel 3. Rahvastiku haridus 1959	38
Tabel 5. Rahvastiku rahvus 1959	50

RAHVALOENDUS 15.01.1970	55
Tabel 1. Rahvastiku soovanuskoostis 1970	56
Tabel 1A. Rahvastiku soovanuskoostis 1970	58
Tabel 2. Rahvastiku perekonnaseis 1970	60
Tabel 3. Rahvastiku haridus 1970	66
Tabel 5A. Rahvastiku rahvus 1970	78
Tabel 8. Rahvastiku põhitegevus 1970	80
RAHVALOENDUS 17.01.1979	89
Tabel 1. Rahvastiku soovanuskoostis 1979	90
Tabel 2. Rahvastiku perekonnaseis 1979	92
Tabel 3. Rahvastiku haridus 1979	102
Tabel 4A. Rahvastiku paiksus 1979	114
Tabel 5. Rahvastiku rahvus 1979	122
Tabel 5A. Rahvastiku rahvus 1979	126
Tabel 6. Rahvastiku emakeel 1979	138
Tabel 6A. Rahvastiku eesti keele oskus 1979	150
Tabel 7. Rahvastiku lapsesus 1979	158
Tabel 7A. Rahvastiku lapsesus ema hariduseti 1979	162
Tabel 8. Rahvastiku põhitegevus 1979	164
Tabel 9A. Rahvastiku tööala (NRTAK) 1979	178
Tabel 10A. Rahvastiku amet (NRAK) 1979	190
RAHVA- JA ELUASEMELOENDUS 12.01.1989	199
Tabel 1. Rahvastiku soovanuskoostis 1989	200
Tabel 2. Rahvastiku perekonnaseis 1989	202
Tabel 3. Rahvastiku haridus 1989	212
Tabel 4. Rahvastiku põlisus 1989	222
Tabel 4A. Rahvastiku paiksus 1989	228
Tabel 5. Rahvastiku rahvus 1989	234
Tabel 5A. Rahvastiku rahvus 1989	238
Tabel 6. Rahvastiku emakeel 1989	250
Tabel 6A. Rahvastiku eesti keele oskus 1989	262
Tabel 7. Rahvastiku lapsesus 1989	270
Tabel 7A. Rahvastiku lapsesus ema hariduseti 1989	274
Tabel 8. Rahvastiku põhitegevus 1989.....	276
Tabel 9. Rahvastiku tööala (RTAK) 1989	290
Tabel 9A. Rahvastiku tööala (NRTAK) 1989	302
Tabel 10. Rahvastiku amet (RASK) 1989	314
Tabel 10A. Rahvastiku amet (NRAK) 1989	320
Tabel 11. Rahvastiku eluasemetüüp 1989	328
Tabel 12. Rahvastiku eluase: tubade arv 1989	342
Tabel 12A. Rahvastiku eluase: üldpind 1989	356
Tabel 12B. Rahvastiku eluase: elamispind 1989	370
Tabel 13. Rahvastiku eluasememugavused 1989	384
Tabel 14. Tiheloleku aste: 1-liikmeline leibkond 1989	394
Tabel 14A. Tiheloleku aste: 2-liikmeline leibkond 1989	406
Tabel 14B. Tiheloleku aste: 3-liikmeline leibkond 1989	418
Tabel 14C. Tiheloleku aste: 4-liikmeline leibkond 1989	430
Tabel 14D. Tiheloleku aste: 5+liikmeline leibkond 1989	444

CONTENTS

1. DEMOGRAPHIC DEVELOPMENT OF COUNTY POPULATION 1965-1990	XIII
1.1. Population Growth	XIV
1.2. Fertility	XX
1.3. Mortality	XXV
1.4. Marriage and Family	XXIX
1.5. Migration and Residence	XXXV
1.6. Population Ageing	XLII
1.7. Ethnicity and Language	XLVII
1.8. Education	LII
1.9. Economic Activity	LV
1.10. Housing Conditions	LIX
2. DATA SOURCES AND DEFINITIONS	LXIV
2.1. Vital Statistics	LXIV
2.1.1. Vital Events	LXIV
2.1.2. Number of Population and Population Growth	LXX
2.1.3. Vital Rates	LXXII
2.2. Census Statistics	LXXIV
3. DATA PRESENTATION	LXXX
4. ADMINISTRATIVE TRANSFERS	LXXXII
5. POPULATION NUMBER OF ADMINISTRATIVE UNITS IN CENSUSES 1959-1989	XCII
6. REFERENCES	XCVII
7. LIST OF ELECTRONIC CHARTS	CI
TABLES	
VITAL STATISTICS	1
Table 1. Components of Population Change 1965-1990	2
Table 2. Vital Events 1965-1990	10
Table 3. Vital Rates 1965-1990	20
Table 4. Age Composition 1965-1990	24
CENSUS STATISTICS	31
POPULATION CENSUS 15.01.1959	32
Table 1A. Age Composition 1959	32
Table 2. Marital Status 1959	34
Table 3. Educational Attainment 1959	38
Table 5. Ethnicity 1959	50

POPULATION CENSUS 15.01.1970	55
Table 1. Age Composition 1970	56
Table 1A. Age Composition 1970	58
Table 2. Marital Status 1970	60
Table 3. Educational Attainment 1970	66
Table 5A. Ethnicity 1970	78
Table 8. Main Activity 1970	80
POPULATION CENSUS 17.01.1979	89
Table 1. Age Composition 1979	90
Table 2. Marital Status 1979	92
Table 3. Educational Attainment 1979	102
Table 4A. Duration of Residence 1979	114
Table 5. Ethnicity 1979	122
Table 5A. Ethnicity 1979	126
Table 6. Mother Tongue 1979	138
Table 6A. Estonian Language Ability 1979	150
Table 7. Parity 1979	158
Table 7A. Parity by Education of Mother 1979	162
Table 8. Main Activity 1979	164
Table 9A. Branch of Economic Activity (SCCI) 1979	178
Table 10A. Occupation (SCCO) 1979	190
POPULATION AND HOUSING CENSUS 12.01.1989	199
Table 1. Age Composition 1989	200
Table 2. Marital Status 1989	202
Table 3. Educational Attainment 1989	212
Table 4. Nativity 1989	222
Table 4A. Duration of Residence 1989	228
Table 5. Ethnicity 1989	234
Table 5A. Ethnicity 1989	238
Table 6. Mother Tongue 1989	250
Table 6A. Estonian Language Ability 1989	262
Table 7. Parity 1989	270
Table 7A. Parity by Education of Mother 1989	274
Table 8. Main Activity 1989	276
Table 9. Branch of Economic Activity (ISIC) 1989	290
Table 9A. Branch of Economic Activity (SCCI) 1989	302
Table 10. Occupation (ISCO) 1989	314
Table 10A. Occupation (SCCO) 1989	320
Table 11. Dwelling type 1989	328
Table 12. Housing Conditions: Number of Rooms 1989	342
Table 12A. Housing Conditions: Total Floor Area 1989	356
Table 12B. Housing Conditions: Living Floor Area 1989	370
Table 13. Dwelling Utilities 1989	384
Table 14. Degree of Crowdity: 1-Person Household 1989	394
Table 14A. Degree of Crowdity: 2-Person Household 1989	406
Table 14B. Degree of Crowdity: 3-Person Household 1989	418
Table 14C. Degree of Crowdity: 4-Person Household 1989	430
Table 14D. Degree of Crowdity: 5+Person Household 1989	444

SISSEJUHATUS

1. PIIRKONDLIKU RAHVASTIKUARENGU PÕHIJÕONED 1965–1990

Käesolev kogumikusari esitab sõjajärgse sõlteaaja rahvastikustatistika ühtlusarvutuste esimese ja ajaliselt hilisema poole, sedavõrd polnud algse kava kohaselt üldistavat tekstiosa väljaandesse plaanitud. Erinevalt tabelosast, mis praktilisteks eesmärkideks mõelduna moodustab omaette tarvitatava terviku, saab piirkondliku rahvastikuloole käsitlus olulist täiendust, kui kogu sõjajärgne rahvastikustatistika on varasema ajajärguga kokku viidud ning analüüsitud. Ometi oli maakonnainimeste kindel tahe näha väljaandesarjas ka tekstilis-pildilist ülevaadet, millist soovi alljärgnev püüabki täita. Mõistagi on ühtlusarvutustega hõlmatud ajavahemik 1965-1990 tõsisemaks demograafiliseks käsitluseks lühikesevõitu, kuid annab siiski välja põlvkonnamõõdu, tehes rahvastikuarengulised järeldused põhimõtteliselt võimalikuks. Samuti on tegemist vahetult nüüdisajaga haakuva ehk teisisõnu tänaste suundumuste lähteperioodiks oleva andmestikuga. Nimetatud asjaolud lubavad eeldada, et kirjeldus suudab enam-vähem haarata lähimineviku rahvastikuarengu põhitrende ega ole liialt mõjutatud mitmesugustest võnkelaadsetest, nn konjunktuurmuutustest demograafilistes suundumustes.

Teksti ning ülejäänud kogumikuosade puhul on mõistlik tähele panna, et tegemist pole analüütilise väljaande, vaid ennekõike standardtabelite esitusega. Viimase tunnusjooneks on iga rahvastikuprotsessi ja -seisundi tasakaalustatud, kõikvõimalikesse seostesse mittelaskuv ja seevõrra mõneti lihtsustatud käsitlusviis. Vastavalt oleks ülearu pretensioonikas teha panus toimunud arengu põhjuste analüüsile, pigem on õigem asetada rõhk piirkondliku rahvastikuarengu peamiste suundumuste esiletoomisele ühe põlvkonna kestel, mõnevõrra ka naabermaadega paralleele tõmmates. Küllap sobib sinne tekstiosa sissejuhatuses ametnikule, kes seni pole osanud lihtsatelegi demograafilistele näitarvudele õiget rakendust leida ega rahvastikuandmeid otsustusprotsessis kasutada, sooviks seda aga põhimõtteliselt teha küll. Tekstiosa ülevaatlikkuse huvides on selles ära toodud ka näputäis graafikuid, peamiselt kogumiku juurde kuuluvast joonisfailide komplektist.

Oma koht on käesoleval rahvastikuarengu ülevaatel siiski täita, sest poolsajandi pikkuse sõlteaaja vältel oli rahvastikuandmete avaldamine, isegi pildi kujul, rangete reeglitega kitsendatud. Kui Eesti kohta tervikuna, ilma piirkondliku jaotuseta, mõni tsenseeritud ülevaade aeg-ajalt ilmus, siis maakondade rahvastikuarengust on ka artikli mahus kokkuvõtted peaaegu olematud. Mitme paikkonna rahvastikuandmete puhul kehtisid veel sõjaväe paiknemisest ja piirkonna ümberrahvastamise varjamise tarvidusest kantud lisapiirangud, mis rahvastikuarengu käsitluse sisuliselt välistas.

Küll on aga siinolevaga samalaadset tööd tehtud enne suurt sõda. Pärast iseseisvuse kättevõitlemist pani tollane Eesti Vabariik olulist rõhku ühiskonna vajadusi teeniva andmekorralduse ülesehitamisele ning esmakordselt Eestis üleriigilise asutusena moodustatud Statistika Keskbüroo alustas ühe ulatuslikuma projektina varasema rahvastikustatistika korrastamist. Tollased ühtlusarvutused, millest põhiosa avaldati koos 1922 aasta loendusmaterjalidega, hõlmasid kõigi kolme asetleidnud rahvaloenduse andmestikku (lisaks eelmainitule 1881 ja 1897), kuigi igäüks neist oli läbi viidud erinevalt lähteasutatsioonilt. Esimene Balti provintsi loendus 1881 vastandus mõneti Vene impeeriumi keskviimule, rõhutades andmekorralduse poole pealt kohalikku erikorda. Teine, ülevenemaaline, vastuoksa, nivelleeris kohaliku eripära ning alles kõnealustest loendustest viimane võttis lähtekohaks rippumatu rahvusriigi ühiskonnakorraldusliku vajaduse.

Nii polnud andmestiku ühtlustustöö mõistagi lihtne, kuid oli ju noore riigi üheks esmavajaduseks luua arusaam omaenda elanikkonnast ja tema arengusuundumustest. Õpetlik on tähele panna, et olukorras, kus varasemat andmestikku ei õnnestunud esitada hilisema struktuuris, nägi tollase ühtlusarvutuse metodoloogia ette vastupidise toimimisviisi: aluseks võeti 1881 aasta loendusandmestik ja halduspiirid ning arvutati hilisem teave selle järgi. Igatahes suudeti

lõpptulemusena tagada kõigi kolme loenduse andmevõrreldavus ja luua niimoodi kvantitatiivne alusmaterjal eelneva nelja-viiekümne aasta rahvastikuarengu kohta nii riigi kui ka maakondade tasandil.

Iseseisvusaegne loendusstatistika jõudis koos ühtlusarvutustega peatselt trükki ning samal põhjusel kui praegu — statistikatöö ja kujundatud andmestiku ulatusliku mahu tõttu — korraldati tookordne avaldamine maakonnavihkude kaupa, mida sai kokku üheksa [RSKB 1924-1927]. Lisaks sarnasele eesmärgipüstitusele seob toonaseid vihke käesoleva väljaandega veel asjaolu, et tabelite suure mahu tõttu ei leidnud mitte kõik tehtu äratrükkimist. Tänapäeva tehnika lubab reprodutseerida materjali muidugi hoopis mitmekesisemal viisil, mida käesoleva kogumiku puhul on ka ära kasutatud. Samuti väärrib märkimist, et käsitlusperioodi kahe viimase loenduse korrastatud individuaalandmestik (1979 ja 1989) võimaldab ette näha uustöötusi mitmesuguste tulevikus tekkivate vajaduste tarvis.

Pöördudes tagasi sõjaeelsesesse aega, hoidis Statistika Keskbüroo järgmise loenduse (1934) materjalid juba rutiinselt ajas võrreldavana ning puudus tarvidus omaette ühtlusarvutusülesande ning eraldi maakonnakogumike sarja järele. Loendusandmestik avaldati neljas kogumikus, kus piirkondlik lõige on läbiv [RSKB 1934-1937]. Sisulisest vaatenurgast kehtib öeldu ka 1941 aasta loenduse kohta, kuid andmeavaldamise — piskut arvestades küll õigemini avaldamatuse — määras siis juba saksa ja järgnenud vene okupatsioonitsensuur. Maakonnalõiget kajastav üldandmestik õnnestus olude kiuste siiski publitseerida [ESK 1942]. Teiseks tollaseks sisutihedaks rahvastikuandmeid kajastavaks väljaandeks oli professor Aleksander Rammuli toimetamisel ilmunud maakonna tervishoiu-alaste ülevaadete sari, mille üksteist raamatut hõlmas kõiki maakondi [Rammul 1926-1937].

Eesti riigi loomisel muutus rahvastikustatistika nagu ka teiste valdkondade sihiteadlikult korrastatud ja kättesaadavaks tehtud andmestik soliidseks mootoriks Eesti sotsiaalteaduse arengule 1920-1930 aastatel. Ühe olulise väljundina leidis andmetervik kasutamist Tartu Ülikooli maa- ja rahvusteadlaste poolt toimetatud ning Eesti Kirjanduse Seltsi poolt kirjastatud maakonnakogumike sarjas, kus rahvastikuareng leiab loodus-geograafilise keskkonna taustal kooskõsitlemist teiste eluvaldkondadega. Kõnealuse sarja koostamine algas Lõuna-Eesti ehk teisisõnu Liivimaa Eesti maakondadest ning fundamentaalsest ettevõtmisest jõudis kuus koguteost valmida tervikuna [EKS 1925-1939]. Viljandi- ja Läänemaa kohta ilmusid koguteoste esimesed osad ning sarja väliselt oli esimesena valminud mõneti samalaadne raamat ka Virumaa kohta [Rosenberg 1924].

Tunnustustväärivat teadustööd tegi tol ajal ka Eesti Statistika Keskbüroo, kus ilmus viis analüütilist raamatut nn demograafia sarjas. Need käsitlesid sündimuse, suremuse ja taaste muutusi, rahvastiku haridust, rahvatervist ja tervishoidu ning sotsiaalkorraldust koos asjaomase probleemistiku vaagimisega [SKB xxx]. Omaette väärrib esiletõstmist rahvastikuarengu terviklik käsitlus kahe loenduse materjali ja asjaomase sündmusstatistika üldistamist [SKB 1937]. Edgar Kant kirjutas rahvastiku ruumilise paiknemise alase monograafia, mis veel peale sõda oli paar aastakümnet kasutusel õpikuna Põhjamaades ning mille kordamiseks kaasajal on andmekorraldusreform vältimatu [Kant xxx].

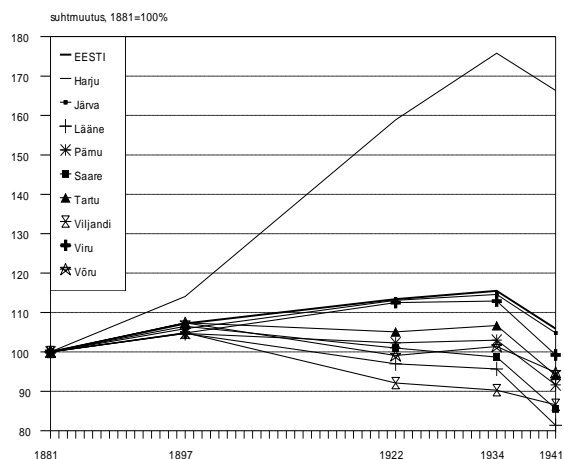
Peale sõda oli rahvastikustatistika salastatud ning tõsisemat laadi tööd pärinevad ajaloolastelt, ennekõike Heldur Palli sulest XVIII sajandi rahvastikuarengu kohta. Viimase viieteistkümne aasta raamis väärrib väljatoomist maakonnasari, mida käesolev raamat lõpetab ja ühtlasi kokku võtab [EKDK 1996-2005]. Sari käsitleb võrreldavalt kõiki maakondi ühe põlvkonna ulatuses 1965-1990. Hiljaaegu valmis esimene Eesti rahvastikuarengu raamat XX sajandi peamiste suundumuste kohta, millist laadi analüütilised tööd on leidnud Euroopa riikides laialdast rakendust olulisemate otsuste tegemisel parlamendis ja valitsuses.

Eri maakondade rahvastikuarengu seisukohalt tähelepanu väärivatele erikäsitlustele leiab lugeja viited kogumikusarja vastavast raamatust.

1.1. Rahvastikutaaste

Sündimuse, suremuse, rände ja mõneti kaudsemalt teiste demograafiliste protsesside koosmõju integreerivat rahvastikutaastet iseloomustab kokkuvõtlikult rahvaarv ja selle muutumine. Aastatuhandeid valitsenud traditsioonilisele rahvastikutaastele oli tüüpiline rahvaarvu pikemaajaliste kasvuperioodide ning suhteliselt lühidate, aga seda eredamalt esiletõusvate kahanemisjärkude vaheldumine, mis vastas nõ normaalsete ja kriisiaastate sagedusele. Piisavalt pikkade ajavahemike kokkuvõttes oli rahvaarv aga üsna muutumatu, esitades nullist väga vähesel määral erineva suuruse. Demograafiline üleminek ja rahvastiku traditsioonilise taastetüübi asendumine modernsega tõi kaasa rahvaarvu plahvatusliku kasvu, sest ülemineku ajal on rahvaarvu aastajuurdekasv üsna tüüpiliselt ületanud ühe protsendi määra, mõnel rahval aga ulatunud kolme protsendi piirimaile või koguni üle selle.

Rahvaarv Eesti 1881-1941

Ülevaate tollest demograafilises arengus ainulaadsest rahvaarvu kasvuperioodist ning järgnevast pöördest rahvaarvu kahanemisele saab ennekõike loendusstatistika abil. Teadaolevalt toimus esimene kogu Eesti maa-ala hõlmanud rahvaloendus aastal 1881 ja sealtpeale saab rahvaarvu muutust jälgida kümnekonna loendusaasta varal. Nagu eespool märgitud, ühtlusarvutati 1922 aasta loenduse järel kahe varasema loenduse andmestikud, mis tagas kuue kümnendi 1881-1941 peamiste rahvastikunäitajate võrreldavuse nii ajas kui ruumis. Aegridade täiendamisele sõjajärgse andmestikuga ei pööratud aga vene ajal mingit tähelepanu — ENSVd käsitleti täiesti omaette seisva (kõrgema järgu, sotsialistliku) üksusena, mida õieti ei sobinudki võrreldavate andmeridade kaudu varasemate arengutega ühitada — ning ka käesoleva ühtlusarvutuse tööjärg pole sõjaeelse ja -järgse andmestiku ühendamiseni veel jõudnud. Pealegi on seda tööd omaaegses kvaliteedis ka üpris raske järele teha: haldusjaotus on vahepeal korduvalt muutunud ning pealegi hävis 1922 ja 1934 loenduste individuaalandmestik sõjas. Neil põhjustel jaguneb rahvaarvu dünaamika alljärgnev käsitus paratamatult kahte eraldiseisvasse ajalõiku.

siia

1881 aasta Balti rahvaloenduse kohaselt elas Eestimaa ja Liivimaa põhjaosa üheksas Eesti maakonnas 881.5 tuhat inimest. Poolteist kümnendit hiljem toimunud esimene Vene Impeeriumi loendus 1897 fikseeris võrreldavaks rahvaarvuks 958.4 tuhat inimest, mis annab rahvaarvu kogukasvuks ligi üheksa protsenti ja keskmiseks aastajuurdekasvuks 0.55 protsenti. Kuigi demograafilise üleminekuga samas ajaraamis käivitunud linnastumisprotsessi tõttu edestas linnarahvastiku juurdekasv tublisti kogurahvastiku vastavat näitarvu, suurenes loendusvahemiku kokkuvõttes mõne protsendi võrra veel ka maarahvastik.

Maakonnavõrdluses tõusis teiste seast esile Harjumaa, kus rahvastiku kasvutempo ületas Eesti üheksa maakonna keskmist ligikaudu kaks korda. Peamise panuse sellesse tõusu andis muidugi kubermangupealinn Tallinn, mis Põhja-Eesti tähtsaima keskuseks ja kindluslinna staatusest vabanenuna koondas rahvast mitte ainult Harjust, vaid ka kaugemast ümbrusest. Harjumaa rahvaarvu kiire kasv jätkus ka XX sajandi alul, mil rahvastiku koondumist toetas muuhulgas suurtööstuse tõhus edenemine, Peeter Suure merekindluse rajamine Esimese maailmasõja eel ja ehk mõnevõrra ka tsaar Aleksander III õnnistusel käivitunud venestuskampaania. Ülejäänud maakondade erisus rahvaarvu kasvutempos jäi paari-kolme protsendipunkti piiresse.

Kuigi tänaste suundumuste taustal näib tollane rahvaarvu tõus kahtlemata enam kui ulatuslik, tuleb seda omaaegses demograafilises kontekstis hinnata ometi tagasihoidlikuks. Nimelt toimus Eestis demograafiline üleminek nn prantsuse tüübi kohaselt, mistõttu rahva rohkenemine vastavas arengujärgus jäi väiksemaks kõigi Baltoskandia rahvaste, rääkimata idapoolse naabriga võrreldes

[Chesnais 1992]. Mõistagi kahandas rahvaarvu kasvu ka tolele ajajärgule iseloomulik emigratsioon. Eesti rändearengule oli iseloomulik mitte niivõrd oma rahvusruumi linnadesse kui rahva asustuspriiridest väljapoole, peamiselt Vene impeeriumi aladele suundunud voog.

Iseseisva Eesti esimene rahvaloendus 1922 tõdes rahvaarvuks 1107.1 tuhat inimest, tõsi küll üheksast maakonnast suuremal territooriumil. 1881 aasta piirides oli veerandsada aastat lisanud vaid 5.8 protsenti rahvastikku, kasvu aeglustumisele aitasid kindlasti kaasa sõjasündmused ja revolutsioonisegadused (1914-1920). Saksa okupatsiooni eelõhtul lahkus Vene armee kõrval Eestist ka suur hulk tsaaririigi ametnikkonda ning sõjatööstuse töölisi, teisalt naasis punaselt Venemaalt revolutsioonikeerises ning Tartu rahule järgnenud opteerumise käigus kümneid tuhandeid eestlasi [Reiman xxx]. Maakondade lõikes torkab silma rahvaarvu dünaamika erisuse süvenemine Harju ja ülejäänud maakondade vahel. Nõnda suurenes pealinnamaa rahvastik XIX sajandi lõpuga võrreldes ligi 40 protsendi võrra, Lääne, Pärnu, Saare, Viljandi ja Võru maakonnas oli aga rahvaarvu kasv asendunud kahanemistrendiga. Väärub nimetamist, et just tol perioodil möödus Harju rahvaarvult Tartumaast ning tõusis Eesti kõige rahvarohkemaks maakonnaks.

Kahekümnendate ja kolmekümnendate aastate Eesti rahvastikudünaamika määras demograafilise ülemineku lõpulejõudmine ja kasvupotentsiaali ammendumine. Samal ajal jõudis lõpule ka aastakümneid valitsenud väljaränne, mis asendus 1930 aastate lõpul poolenisti suunatud immigrantide saabumisega. 1934 aasta rahvaloendus tõdes Eesti rahvaarvuks 1126.4 tuhat inimest, suhtväljenduses vastab sellele 1.7 protsendine kasv loendusvahemikus. Arvestades 1924 aastal toimunud piirimuutust, mille käigus anti Lätile maa-ala 1.8 tuhande inimesega, oleks kasv olnud paari protsendipunkti kümnendiku võrra suurem. Uuele demograafilisele arengufaasile iseloomuliku nulliibese rahvastikutaaste taustal jätkus linnastumisprotsess ning rahvastiku ümberpaiknemine. Maakondadest säilitas selle toel suhteliselt kiire kasvu Harjumaa, mille elanikkond suurenes loendusvahemiku jooksul kümnendiku võrra. Maarahvastik ilmutas samas kahanemistendentsi kõigis maakondades, välja arvatud demograafilise ülemineku hilisema ajastuse poolest teada Petserimaa, aga ka Võrumaa.

Rahvastikuarengu loomulikule käigule tegi lõpu järsk geopoliitiline muutus ja Eesti sattumine NLiidu võimkonda. Rahvastikukaotuste ahela avas eestisakslaste lahkumine 1939-1941, millele järgnesid vene okupatsiooni repressioonid. Esimese okupatsiooniaasta kaotusi kajastav rahvaloendus detsembris 1941 tõdes Eesti elanikkonna kahanemist pea kümnendiku võrra, kaotsiläinutest jõudis vaid väike osa kunagi hiljem kodumaale tagasi. Suhtarvuliselt olid inimkaotused väiksemad lõunapoolsetes maakondades, kust suvesõja rinne suhteliselt kiiresti edasi liikus. Näiteks Viljandimaal näitab võrdlus 1934 aastaga vaid 3.7 protsendist rahvaarvu vähenemist.

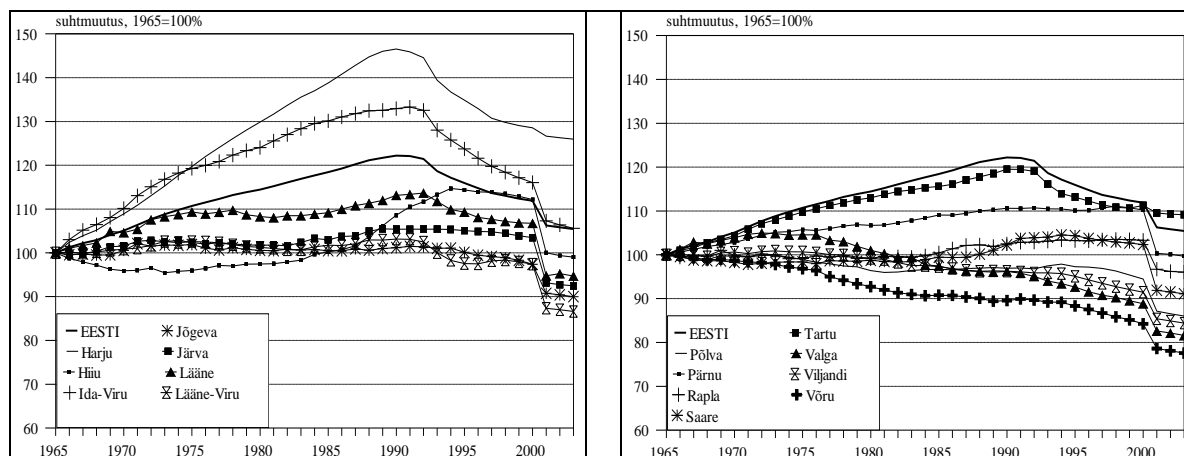
Põhja- ja Lääne-Eestis püsis punavõim pea poolteist kuud kauem, mis jättis mobilisatsioonide läbiviimiseks ja hävituspataljonide toimetamiseks rohkem aega. Nõnda ulatub Harju, Lääne, Saare ja Viru maakonnas rahvaarvu kadu eelmise loenduspunktiga võrreldes 13-14 protsendi piirimaile [**Eesti rahva kannatuste..XXX**]. Rahvaarvu languse kriisilaadsele toimele viitavad mitmed iseloomulikud disproportsioonid nagu näiteks meeste tuntav üleesindatus rahvastikukaos. Meesrahvastiku arvestuses ulatus kadu 1934 aasta loendusega võrreldes kohati viiendikuni, täisealiste vanusrühmas oli kahanemine aga veelgi suurem.

Kokku on sõja ja sellele järgnenud repressioonide tekitatud inimkaotusi hinnatud eestlaste hulgas 17.5 protsendile, arvestamata seejuures pikaajaliselt laagris ja/või asumisel viibinute suurt teoaastate kadu. Samuti tuleb kaotustele liita kohalike vähemusrahvuste pea täielik häving [Katus, Puur, Sakkeus 2000]. Kaotuste negatiivset mõju põlisrahva arvule süvendas omal viisil demograafilise ülemineku lõpulejõudmine Teise maailmasõja eelõhtul ning rahvastiku modernse taastetüübi kinnistumine järgnevatel aastakümnetel, mistõttu viidatud tagajärjed osutusid mitmekordselt tõsisemaks ja püsivaks Esimese ilmasõjaga võrreldes. Nõnda on eestlased ja lätlased ainsad omariiklusega rahvad Euroopas, kelle tänane arvukus on väiksem XX sajandi alguse arvust, eestlaste puhul ligikaudu 10 protsenti. Tulevikuarengu seisukohast on sama oluline mõista, et sõja ja repressioonide poolt põhjustatud arvulist kaotust ei suuda Eesti põlisrahvas kunagi tasa teha, kuivõrd

tänapäeva iseloomustav depopulatsioon säilib rahvastiku eaka vanuskoostise toel isegi siis, kui sündimus mõne aja möödudes peaks Euroopa keskmisest kõrgemale tõusma.

Osundatud kaotustega geopoliitilise ühiskonnapöörde mõju ei piirdunud. Muutused Eesti

Rahvaarv Eesti 1965-2003

rahvastiku arvus ja koostis jätkusid, lõppkokkuvõttes eelnevast veelgi järsemal moel. Määravaks kujunes seejuures tõik, et Eesti oli liidetud demograafilises mõttes erineval arenguetapil oleva riigi külge. Venemaa oli tol ajal just oma rändepotentsiaali kõrgpunktis ning Eesti koos saatusekaaslastega kujunes selle potentsiaali realiseerumise üheks sihtregiooniks. Muidugi suundus slaavi rahvaste üldisest väljarändevoost siia suhteliselt väike osa, kuid rahvaarvu kahe suurusjärgulise vahe tõttu oli see Eesti jaoks ikka katastroofiliselt suur.

Sisseränne käivitus otsekohe teise vene okupatsiooni alguses ning selle tagajärjel iseloomustas Eesti rahvastikku 1940 teisel poolel ning 1950 aastatel kiire kasv. Esimene sõjajärgne rahvaloendus (1959) näitas Eesti rahvaarvuks 1196.8 tuhat. Venemaa kasuks äralõigatud Petserimaa ja Narva-taguste valdade kõrvalejätmisel ulatus rahvaarvu tõus 1941 aasta suhtes ligikaudu veerandini. Maakondlikus lõikes takistab täpsemate võrdluste tegemist Eesti haldusjaotuse segipaiskamine 1950 aastatel — kümne maakonna asemele tehti 39 rajooni, et siis neid järk-järgult uuesti kokku tõmmata —, kõnealust ajajärku hõlmavate arvuridade korrastamine ning varasema ja hilisema perioodiga kokkuviiimine kuulub ühtlusravutuste järgmise etapi ülesannete hulka.

Käesolevas kogumikisarjas käsitletud perioodi alguseks oli Eesti haldusjaotus 15 rajooni kaudu taas stabiliseerunud, mis annab aluse rahvastikuprotsesside ruumiliseks käsitluseks järgneva veerandsajandi vältel. Kuuekümnendate keskpaigaks oli Eesti kogurahvastik kasvanud 1286.2 tuhande inimeseni ning järgnevatel aastatel 1965-1990 iseloomustas rahvaarvu järjepidev ning modernse rahvastikutaaste kontekstis äärmiselt jõuline kasvutrend. Perioodi vältel suurenes Eesti rahvaarv 286 tuhande inimese ehk 22 protsendi võrra ning ulatus möödunud kümnendi algul 1571.7 tuhandeni. Väärrib rõhutamist, et rahvaarvu kasvutempo ületas kohati demograafilise ülemineku kõrgaastaid XIX sajandi viimasel veerandil.

Maksimumi saavutas Eesti rahvaarv aastal 1990, millele järgnes ulatuslik langus. Uue aastatuhande künnisel hindas Statistikaamet rahvaarvu 1439.2 tuhandele inimesele, mis on aga ilmselgelt alahinnatud. Selles võib päris kindel olla ainuüksi seetõttu, et arvule vastavas vanuskoostises oli eakama elanikkonna hulgas inimesi vähem kui 1990 aastate vältel registreeritud surmajuhte ning mitme earühma arv kujunes seevõrra koguni miinusmärgiliseks. Tõenäoline hinnang 2000 aasta alguseks on pigem 1476.9 tuhat inimest, mis on pea 90 tuhat inimest vähem kui eelmises loenduspunktis.

Olulise panuse rahvaarvu vähenemisse andis negatiivne loomulik iive, aga segadus rahvaarvus langeb ennekõike sõjaväeterritooriumi rahvastiku mõtlematule (rände)arvestusele. Nimetatud rahvastik, hinnanguliselt ligikaudu 180 tuhat inimest 1970-1980 aastatel, polnud kohalikku rahvaarvu

lülitatud ning nende liikumist üle Eesti piiri olgu tulles või minnes vene ajal ei registreeritud. Pärast taasiseseisvumist jäi — tõsi, arvuliselt oluliselt vähenenud — sõjaväe- ja kaasnev isikkoosseis Eestisse veel kuni kolmeks aastaks. Lahkumisel leidis (osa) neist kajastuse rändestatistikas ning Statistikaamet arvas nad kogulahkujate hulgas maha ka rahvaarvust, kuigi nad polnud kunagi sinna lisatud. Tõenäoselt ei teinud amet seda rumalusest, vaid nii oli võimalik vähendada loenduse alakaetust. Rändearvestus oli niikuinii kokku kukkunud sedavõrd, et alates 2000 aastast asjaomase teabe avaldamine lõpetati.

Omaette tähelepanu väärrib rahvaarvu trendijooone allakukkumine 2001 aasta kohal [ESA 2001]. Ilmselt pole tarvis olla suur asjatundja taipamaks taolise, Eesti kogurahvastikus ligikaudu 105 tuhande inimeseni küündiva äkkvähenemise ebareaalsust, vähemasti rahuaja tingimustes. Andmekorralduse vaatenurgast on tegemist tüüpilise vastuoksusega eri liiki allikate — sündmusstatistikale tugineva loendusvahelise hinnangu ja loendustulemuse vahel. Lahknevuse tähelepanuväärne ulatus osutab aga rahvastikuarvestuse ebatäpsusele, olgu siis esimese, teise või korraga mõlema allika arvel. Taoliste vigade ulatuse ja põhjuste selgitamine sihipärase kvaliteedianalüüsi kaudu ning lõpuks kõrvaldamine mitmelaadsete harmoniseerimisvõtete abil moodustabki ühtlusarvutuste sisu. Ilmsed vastuolud andmestikes rõhutavad ühtlusarvutuste teravat tarvidust möödunud kümnendi osas, mis jääb aga väljapoole käesoleva kogumiku ülesannet. Tarviduse eiraja peab arvestama veaga, mille sarnaseid võib Eesti rahvastikustatistikas Joosepi valitsusajast leida teisigi ning mida on seni püütud andmesalastatuse ja/või labasevõitu silumisvõtete *resp* andmevõltsingute abil ära peita.

Käsitlusperioodi juurde tagasi tulles, püüsid rahvaarvu mõlemad peamised muutuskomponendid tublisti plusspoolel, kusjuures sisserände ülekaal väljarändest on olnud selgesti suurem kui sünnijuhude ülekaal surmadest. Veerandsajandi pikkuse ajavahemiku kokkuvõttes ületas rändeiibe panus loomuliku iibe mõju peaaegu kolmandiku võrra. Absoluutarvuliselt lisandus Eestile piiri tagant pärinenud rände tulemusena ligi 180 tuhat elanikku, mis tähendab aastakeskmisena enam kui seitset tuhandet inimest. Sisserände otsese mõju kõrval tuleb muidugi arvesse võtta ka kaudset, nimelt sisserände noorendavat toimet rahvastiku vanuskoostisele. Teadaolevalt pöördus Eesti põlisrahvastiku loomulik iive varase demograafilise ülemineku ning sõjajärgse beebibuumi puudumise tõttu juba 1970 aastate algul miinuspoolele ning nõnda langeb lõviosa sündide ülekaalust välispäritolu rahvastiku arvele ning samuti põlisrahvastiku kao kompenseerimiseks. Võrreldes rändeprotsessidega on loomuliku iibe dünaamika olnud selgemõtteliselt stabiilsem ja asjaomane üldkordaja liikus enamiku käsitlusaja vältel 3-4 promilli tasemel.

Kogumikusarja raames ilmunud käsitluste kohaselt eristus maakondade rahvastikuareng käsitlusperioodil üpris tugevasti. Rahvastiku järjepideva ja jõulise kasvu kandjaks olid eelkõige Harju ja Ida-Virumaa, kus rahvaarv suurenes ligikaudu vastavalt poole ja kolmandiku võrra, ületades sellega niigi tähelepanuväärselt kõrget riigikeskmist kasvu. Muidugi saab rahvaarvu sedavõrd olulist suurenemist demograafilise ülemineku järelperioodil seletada üksnes intensiivse sisserändega viidatud piirkondadesse, ennekõike Eesti piiri tagant, Harjumaa puhul aga ka teistest maakondadest.

Käsitlusperioodi kokkuvõttes on riigikeskmisele lähedast kasvu näidanud Tartumaa (19.6 protsenti), märkimisväärselt (enam kui kümnendiku võrra) on kasvanud samuti Hiiu-, Lääne- ja Pärnumaa rahvaarv.

Ülejäänud maakondades on rahvaarvu kogumuutus veerandsajandi vältel piirdunud mõne protsendiga — Jõgeva-, Järva-, Lääne-Viru-, Rapla- ja Saaremaal kasvu poolel ning Põlva, Valga ja Viljandi maakonnas aga miinuspoolel.

Osundatud trend iseloomustab väikeste piirkondlike variatsioonidega põlisrahvastiku dünaamikat. Mõnevõrra sügavama languse on läbi teinud Võrumaa rahvaarv, mis 1990 aastate algul jäi kümnendiku võrra kuuekümnendate keskaiga tasemest allapoole. Muutuskomponentide võrdlus viitab tõsiasi, et Võrumaa puhul tuleb rahvaarvu ulatusliku languse põhjust otsida 1980 aastateni püsinud tugevas negatiivses rändeiihes.

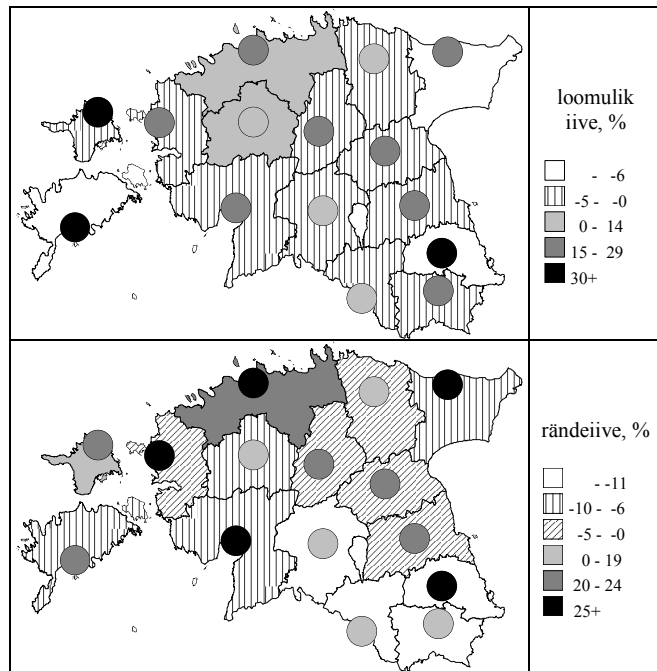
Võrdlemisi erineva pildi rahvaarvu dünaamikast annab linna- ja maarahvastiku eraldikäsitlus. Linnarahvastiku kasv on olnud käsitletaval ajavahemikul tugevasti positiivne — rahvaarvu tõus veerandsajandi vältel oli üle kahe viiendiku. Viidatud linnarahvastiku kasvu, eriti aga selle piirkondlike erisuste mõistmiseks tuleb silmas pidada, et sõjajärgselt alanud ning ligi pool sajandit kestnud sisseränne tekitas Eesti asustussüsteemis teistkordse linnastumislaine [Katus, Sakkeus 1986]. Võrreldes nõ tavapärase linnastumisega, mis oli kantud Eesti etnilise territooriumi rahvastiku rändepotentsiaali poolt, osutus teine laine piirkondlikult küllalt valikuliseks, puudutades peamiselt ligikaudu kolmandikku Eesti linnalistest asulatest. Enamik protsessiga haaratud linnadest asus Põhja-Eestis — Harju- ning Ida-Virumaal. Teisalt ilmutas linnarahvastiku kasv neis piirkondades, kooskõlas rahvastiku kasvupotentsiaali ammendumisega Eesti rändetagamaal, käsitlusperioodi lõpupoole selgeid aeglustumise märke.

Tuleb tähele panna, et linnarahvastiku iive teisest rändelainest puudutatud ja sellest kõrvale jäänud mitte-ajaloolistes maakondades süstemaatilisel ei erinenud. Näiteks pealinn Tallinn ning uued (mitte-ajaloolised) maakonnakeskused kasvasid üsna ühesuguses tempos, vaatamata asulate tugevasti erinevale suurusele ning asendile asustussüsteemi hierarhias. Mõistagi, mitmes vana linnastruktuuriga maakonnas aga linnarahvastiku kasv sisuliselt peatus 1980 aastate teisel poolel.

Maarahvastiku dünaamika tooniandvaks suundumuseks oli rahvaarvu kahanemine ning käsitlusperioodi kokkuvõttes vähenes maarahvastik ligi kümnendiku võrra. Peamiste teguritena tuleb arvestada nii väljarännet kui (varasema väljarände toel) deformeerunud vanuskoostisest tingitud negatiivset loomulikku iivet. Oma osa etendas selles mõnevõrra ka linnade administratiivpiiri laiendus, mis lisas linnarahvastikule veerandsajandi vältel ligi kaks ja pool tuhat endist maaelanikku.

Rahvaarvu muutuskomponendid

Eesti 1965-1990

Teisalt tuleb tähele panna, et maarahvastiku kahanemistrend polnud iseloomulik sugugi mitte kogu käsitletavale ajavahemikule. Just ajavahemiku vältel, kaheksakümne date esimesel poolel toimus pööre, mis tõi muutuse maarahvastiku ligi sajandipikkusse vähenemisse. Eesti kui terviku osas oli murdepunktiks aasta 1983, mille järel rahvaarvu langustrend maal asendus aeglase tõusuga. Kui kaheksakümne date aastate algul võis maarahvastiku positiivset iivet täheldada üksnes valglinnastumisprotsessist enim mõjutatud Harjumaa, siis kümnendi teisel poolel suurenes maapiirkondade rahvaarv juba enam kui pooltes maakondades. Neist neljas (lisaks Harjule Hiiu, Järva ning Ida-Virumaa) oli maarahvastiku suurenemine enam-vähem võrdeline linnarahvastiku kasvuga või isegi ületas seda. Samuti jäi maarahvastiku muutus neis maakondades plusspoolele ka kümnendi, Harjumaa puhul isegi kogu käsitusperioodi kokkuvõttes. Teistes maakondades väljendus muutus maarahvastiku negatiivse iibe märgatava vähenemisena eelnenud kümnenditega võrreldes.

Teave rahvaarvu muutuskomponentide kohta kinnitab, et maarahvastiku dünaamikas asetleidnud suunamuutusele aitas kaasa linna- ja maavahelise rändevahetuse pöördumine maapiirkondade kasuks ehk valglinnastumise teke ja areng, aga ennekõike vanuskoostise normaliseerumisest ja kohati ka sündimustõusust kantud loomuliku iibe pöördumine negatiivsest positiivseks. Kogumikuarja köidetest leiab lugeja asjakohase ülevaate kõigi Eesti linnaasulate rahvastikuarengu kohta.

Rahvastiku paigutuse seisukohalt oli käsitusperioodil valitsevaks suundumuseks linnarahvastiku osakaalu järkjärguline tõus. 1960 aastate keskpaigas elas linnades ja alevites ligi 62 protsenti Eesti kogurahvastikust. 1970 aastaks oli linnastumismäär tõusnud 65 protsendini, järgnev loendus (1979) näitas linnarahvastiku suhtarvuks 69 protsenti. Seoses rahvastiku ruumilise arengu suunamuutusega linnastumistaseme tõus kaheksakümne date aeglustus ning käsitusperioodi lõpul ulatus see 71 protsendini.

Regionaalses lõikes süvenes rahvastiku koondumine Põhja-Eestisse, sealhulgas asustussüsteemi seisukohalt küsitav pealinnaregiooni osakaalu tõus. Kui enne Teist maailmasõda langes Harjumaa arvele maakonna tänaseid piire aluseks võttes ligikaudu viiendik Eesti kogurahvastikust, siis käsitusperioodi lõpul oli vastav suhtarv pea kaks korda kõrgem. Asustussüsteemi käsitlejad on taolises olukorras näinud paralleeli arenguga koloniaalriikides [Kümmel, Roosve 1986]. Antud kontekstis väärib mainimist, et Eesti linna- ja maarahvastiku eristamiseks kasutati tollal (ning jätkuvalt ka tänapäeval) asula administratiivmääratlust, mitte asustustihedust vms linnastumisprotsessi sisuliselt eristavat kriteeriumi. Mitmes paigas (nt Tallinna ümbruses Laagr-Pääsküla või Viimsi-Pirita) on administratiivpiir linna ja maa vahel üsna tinglik, kuivõrd asustuse laad ja tihedus kummalgi pool eraldusjoont on pea ühesugune. Sisulisest vaatenurgast osutab see tarvidusele võtta linna ja maa eristamisel aluseks rahvastiku reaalne asustuspilt ning loobuda vene praktikast.

Tulevikkuvaatavalt ootab Eestit ees rahvaarvu jätkuv kahanemine, eeskätt 1990 aastate järsu sündimuslanguse ja vanuskoostise toimetel. Piirkondlike erisuste osas on linnarahvastiku kasvufaas tänaseks seljataga, pealegi kõneleb negatiivse loomuliku iibe kujunemine Tallinnas ja teistes suuremates linnades seesmise kasvupotentsiaali ammendumisest ning rahvaarvu dünaamika edasisest sõltuvusest pea täielikult sündimus- ja suremusarengust. Teisalt jätkub süveneva rahvastikukao taustal ka asustumustri teisenemine: asustuse hõrenemine suuremal osal riigi territooriumist ning rahvaarvu kohatine kasv suuremate linnade lähitagamaal.

1.2. Sündimus

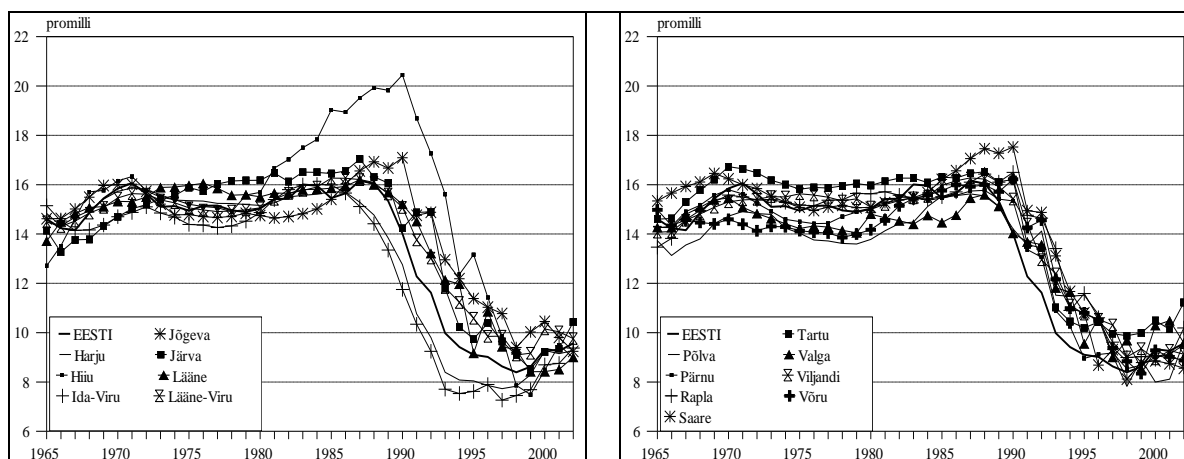
Rahvastikuprotsesside piirkondliku käsitluse võimalusele on jättnud tugeva pitseri veneaegne andmekorraldus, mis reeglina piirdus maakonna *resp* rajooni rahvastikusündmuste koguarvu väljatoomisega, omavalitsuste osas puudub sageli aga isegi see elementaarne teave. Eesti kogurahvastikku on käsitusperioodil iseloomustanud sündide arvu ning üldkordaja kasvutrend, mille

raames tõuseb esile võrreldava sündimusarenguga Euroopa riikide kontekstis — põlisrahvastiku poolt kantud — ainulaadne sündimusnäitajate ülesvõnge kuuekümnendate aastate lõpul [Festy 1984; Katus 1994]. Aastakeskmine sündide arv, mis käsitusperioodi algul liikus 18-19 tuhande vahemikus, hakkas alates 1968 aastast suurenema ning ületas 1971 aastal 22 tuhande piiri. Suhtväljenduses tõusis sündide arv nelja aasta jooksul ligi viiendiku võrra. Tõusu järel stabiliseerus sündide arv 1970 aastatel 21-22 tuhande juhu vahel, toeks põlisrahvastiku kasvanud sündimus, mis jäi taastetasemest kõrgemale pea kaheks aastakümneks.

Teine ülesvõnge sündimuse üldnäitajates leidis aset kaheksakümnendate aastate algupoolel ning kümnendi lõpul (1987-1988) ületas Eestis registreeritud sündide arv 25 tuhande piiri. Üldkordaja kerkis 16.2 promillini, mis varasemat kõrgpunkti samuti mõnevõrra ületas. Erinevalt varasemast polnud aga tõusu peamiseks kandjaks mitte põlis-, vaid välispäritolu rahvastik, kelle sündimustrend järgis muuseas päritolupiirkondades, eeskätt Venemaa rahvastikus toimunud suundumust. Ülesvõnke tulemusena jõudis ka välispäritolu rahvastiku sündimus taastetaseme lähedale, mis koos põlisrahvastiku kaks kümnendit varem kerkinud sündimustasemega viis protsessi intensiivsuse tähelepanuväärselt kõrgele. Üldistusnäitajana tarvitatav sündimuse summaarne perioodkordaja ületas käsitusperioodi lõpul koguni 2.2 piiri, jõudes niiviisi viimase 80 aasta kõrgeimale tasemele. Euroopas oli tol ajal vaid näputäis, pealegi hoopis hilisema demograafilise arenguga maid, kellega Eesti kõrget sündimust andis võrrelda.

Sündimuse üldkordaja

Eesti 1965-2002

Osundatud üldsuundumuse raames võib sündimuse üldnäitajate tasemes ja dünaamikas leida maakonniti märkimisväärseid kõrvalekaldeid riigikeskmisest, erisuste selgemaks esiletoomiseks ning juhuvõngetest johtuva kõikumise elimineerimiseks on mõistlik näitajad eelnevalt liigukeskmisega siluda. Riigikeskmisest ühtlaselt kõrgema üldkordaja poolest tõuseb maakondade hulgas esile Tartumaa, kõnealuse omapära taga seisab muuhulgas rahvastiku vanuskoostis *resp* sünditusealise naisrühma osakaal, mis näitab maakonna rahvastikutaastelist panust Eesti üldtaustal pisut kõrgemana kui protsessi intensiivsus põhjust oleks andnud.

Nimetatud tõdemus laieneb ka Harju- ja Ida-Virumaale, kus sisserändest tugevasti noorendatud vanuskoostis on suhteliselt madalat sündimust tasakaalustanud ning lasknud rahvastikutaastel paista tegelikust positiivsemas valguses. Samalaadset kompensatsiooniefekti, aga teises suunas — sündimuse üldnäitajad olid vanuskoostise poolt madaldatud — võib täheldada enamikus sisserände poolt vähem puudutatud maakondades. Sõltuvalt protsessi intensiivsuse ning struktuuriteguri vahekorras on see tähendanud üldkordaja riigikeskmisele lähedast (Hiiu, Jõgeva, Rapla, Pärnu, Saare, Viljandi), sellest valdavalt madalamat (Põlva, Valga, Võru) või ka pisut kõrgemat taset (Järva pärast 1960 aastate lõpu sündimustõusu).

Võrumaa trendijooned omapäraks on esimese ülesvõnke pea täielik puudumine — kuni 1970 aastate alguseni väljendas liikuvkeskmisega silutud üldkordaja aeglast, kuid järjepidevat langustrendi. Seevastu näitajate tõus 1980 aastatel on maakonnas reljeefsemalt väljendunud, läbides kogu kümnendi. Käsitlusperioodi lõpul aset leidnud sündimuse üldkordaja tõus on kõige jõulisem Hiiumaal, kus vastav näitav ületas mitmel aastal 20 promilli piiri. Ulatusliku tõusu taga seisid struktuuriteguri ja sündimuse mõju kumuleerumine, võimalik et ka teatav statistiline ebatäpsus rahvaarvus.

Samas jäävad kõik kirjeldatud trendivõnked ilmselgelt alla 1990 aastate sügavale ja sündimuse hoopis uut arengujärku peegeldavale langusele. Maakonniti on selle ajastus paari aasta jagu varieerunud — Harju- ja Ida-Virumaal käivitus see pisut varem kui teistes maakondades —, kuid põhisuundumus on kõikjal ühesugune. Kuue-seitsme aasta vältel kahanes elussündide arv 1980 aastate kõrgpunktiga võrreldes veidi enam kui kaks korda: 25 tuhandelt sünnilt 12.2 tuhandeni (miinimum aastal 1998). Aastatuhande vahetuse järel on sündide üldnäitaja küll pisut tõusnud, kuid jääb käsitlusperioodi lõpuga võrreldes ikkagi ligi kaks korda madalamaks. Summaarse perioodkordajaga mõõdetuna langes sündimus 2.26 pügalalt 1.21 pügalani, mis keskmiselt tähistab üht sündimata jäänud last naise kohta.

Üldkordajaga võrreldes ei sisalda summaarne sündimuskordaja endas vanuskoostise eksitavat kõrvalmõju, mistõttu näitav on eelistatuim sündimuse ajatrendide käsitlemisel ja rahvusvahelistes võrdlustes. Summaarkordaja arvutamine nõuab aga teavet sündinute jaotuse kohta ema vanuse järgi, mida veneaegne statistikorraldus rajooni ega külanõukogu kohta ette ei näinud. Elektrooniline individuaalandmestik võimaldaks nimetatud andmestiku ju tagantjärele taastada, kuid see on säilinud alles 1986 aastast ülespoole ehk teisisõnu käsitlusaluse perioodi seisukohalt vaid nelja viimase aasta kohta. Abi piirkondliku sündimusarengu käsitluseks pakub Eesti Rahvastiku Andmepank¹, kuhu pikaajalise ja mitmetahulise andmetöö tulemusena on lülitatud juba kahe loendusvahelise perioodi, 1959-1970 ja 1970-1979 sünniandmestik. Uustöötuse tulemused koos asjakohase analüütilise ülevaatega on peagi trükki jõudmas [EKDK 2004], kuid kõnealune andmestik oli kogumikusarja ilmumise ajal ühtlusravutuse tarvis juba osaliselt kasutada. Nii oli võimalik tabuleerida sündinute arv ema vanuseti 1959-1979 maakondade ja haldusüksuste lõikes ning arvutada summaarne sündimuskordaja. Käsitlusperioodi on arvandmete esitusel pikendatud kuni aastani 2000, mis loob sündimuse kiire langusperioodi hõlmamise kaudu varasemale arengule olulise võrdlusaluse.

Rahvastikutaaste seisukohalt võib piirkondlikus sündimusarengus eristada kaht põhimõtteliselt vastandlikku olukorda. Nõnda on Hiiumaa, Jõgeva, Järva, Lääne, Põlva, Rapla, Saare ja Võru maakondi läbi kogu käsitlusperioodi iseloomustanud taastetasandit ületav sündimus. Kuuekümnendate aastate algupoolel määras kõnealustes maakondades trendsuuna maarahvastiku poolt kantud sündimuse langus küllalt kõrgelt algtasemelt — näiteks demograafilise ülemineku hilisema ajastuse poolest tuntud Kagu-Eestis ja Saaremaal ulatus maarahvastiku summaarne sündimuskordaja 3-3.5 pügalani. Linnarahvastiku sündimus jäi käsitlusperioodi algul taastetasandist igal pool mõistagi allapoole, kuid tagasihoidliku linnastumisastme tõttu ei avaldanud see kõnealuste maakondade koondnäitajatele kuigi märkimisväärset mõju.

Kuuekümnendate lõpupoolel leidis aset sündimuse tõus, mille tagamaadest juba eespool juttu oli. Muutus oli tuntavam linnarahvastiku hulgas, märkides üle-eestilise taastepiirist madalama sündimusjärgu (tinglikult 1928-1968) lõpulejõudmist. Järgneva poolteise kümnendi vältel liikus summaarne sündimuskordaja väiksemate võngetega seitsmekümnendate alguseks saavutatud taseme ligiduses. Sama ajavahemikku iseloomustas ka linn-maa erisuse kahanemine väiksemaks kui iial varem, ehkki maarahvastiku sündimuskordaja jäi kõikjal süstemaatiliselt linnarahva omast kõrgemaks. Mitmes käsitlusaluses maakonnas ilmutas sündimus märkimisväärset tõusu ka 1980

¹ Eesti Rahvastiku Andmepank (ERA) sisaldab süstemaatiliselt korrastatud loendus-, sündmus- ja käsitlusstatistikat Eesti rahvastiku kohta. Rakendatud ühtlusravutused võrreldavuse tagamiseks ajas ja ruumis hõlmavad määratlusi ja definitsioone, piirimuutuste mõju ja näitavude arvutusviise. Andmepanka arendab Eesti Kõrgkoolidevaheline Demouuringute Keskus [EKDK 1992a; 1992b].

aastate lõpul. Tuleb samuti tähele panna, et Eestis tervikuna põlisrahvastik tollal erilist sündimustõusu ei näidanud — suuremaarvuliste kohortide jõudmisel sünnitusikka kasvas küll vanuskoostisest tugevasti sõltuv sündide arv ning üldkordaja —, mistõttu kõnealuste maakondade sündimusareng väärib edaspidi põhjalikumat käsitlust.

Teistlaadset sündimusarengu pilti esitab kõige ilmekamalt Harjumaa, kus sündimus on läbi kogu käsitusperioodi püsinud taastetasandist madalamal. Rahvaarvu arvestades on maakonna sündimusarengu — olgu põhisuundumuse kui taseme vaatenurgast — jaoks olnud määrav pealinna roll. Linnarahvastiku üldsuundumuse toel valitses Harjumaal käsitusperioodi algupoolel sündimuse tõus, mis lõpetas Eestis 1960 aastate teisel poolel ligi neli aastakümnet väldanud taastepiirist madalama sündimusjärgu. Tallinnas tõusis sündimuskordaja 1970 aastate alguseks eelmise kümnendi kokkuvõttes koguni 0.5 pügala võrra (lähtetase 1.4), teadaolevalt põlisrahvastiku tollase üldsuundumuse varal. Välispäritolu rahvastiku toel kasvas 1980 aastate teisel poolel kordaja veel veidi ning ületas Tallinnas koguni 2.0 pügala piiri. Nii kõrge pole pealinna rahvastiku sündimus XX sajandil kunagi varem olnud, kuigi taastetasandist jäi mõnevõrra ikka puudu. Harju maarahvastiku sündimus esitab Tallinna taustal teistlaadi, aga Eesti rahvastiku üldise arenguga hoopis kokkulangevama pildi.

Taastetasemest jäi pea kogu käsitusperioodi vältel madalamaks ka Ida-Virumaa rahvastiku sündimus. Kui põlisrahvastiku poolt kantud ülesvõnge välja arvata, püsis Ida-Viru summaarne sündimuskordaja kuni 1980 aastateni stabiilselt 1.7-1.8 vahemikus. Erinevalt ülejäänud maakondadest oli Ida-Virule seitsmekümnendatel ja kaheksakümnendatel aastatel tunnuslik püsivalt suur erisus linna- ja maarahvastiku sündimustasemes, mis nimetatud vahele esindas ka samas suunas toimunud põlisuserisust. Kooskõlas välispäritolu rahvastiku sündimusarenguga leidis käsitusperioodi lõpul Ida-Virus aset linnarahvastiku sündimuse tugev tõus, mis viis maakonna sündimuskordaja paariks aastaks 2.2-2.3 piirimaile ning vähendas maa-linn erisuse ajutiselt miinimumini.

Kirjeldataud kahe äärmuslikuma olukorra vahele mahuvad ülejäänud maakonnad (Lääne-Viru-, Pärnu-, Tartu- ja Valgamaa), kus sündimuse summaarkordaja on pärast tõusu käsitusperioodi algul liikunud taastetasandi lähedal. Sarnaselt üldkordajale on piirkondlikud erisused ka summaarse kordaja kaudu mõõdetuna taandunud sündimuse järsu languse tingimustes suhteliselt väheoluliseks.

Teataval määral omaette ainesena väärib tähelepanu sündimuse soosuhe ja eriti teiste rasedusväljundite intensiivsus, kuivõrd muidugi viimase kohta käsitusalusel ajavahemikul teavet jagub. Vastsündinute soosuhe kipub ka rahvaarvult suurema maakonna puhul aastalõikes kõikumama, aga liikuvkeskmisega silumise järel jääb proportsioon poiste kasuks reeglipärase 105:100 lähedusse. Elussündide kõrval sisaldub kogumiku tabelosas ka surnultsündide aegrida, kuigi rahvastiku modernsele taastetüübile omaselt jääb nende suhtarv poolteise-ühe protsendi piirimaile. Eesti ja laiemalt võttes Ida-Euroopa ja NLiidu riikide suurprobleemiks olnud abortiivsuse kohta maakonna tasandil asjalikku teavet käsitusperioodil kahjuks pole. Positiivse suundumusena rahvastikuarengus on abortiivsus, aga ka surnultsündimus möödunud kümnendi algupoolest jõudsalt vähenenud ja aastal 2003 langes abortide arv — esmakordselt pea poolsajandilise vaheaja järel — elussündide arvust allapoole.

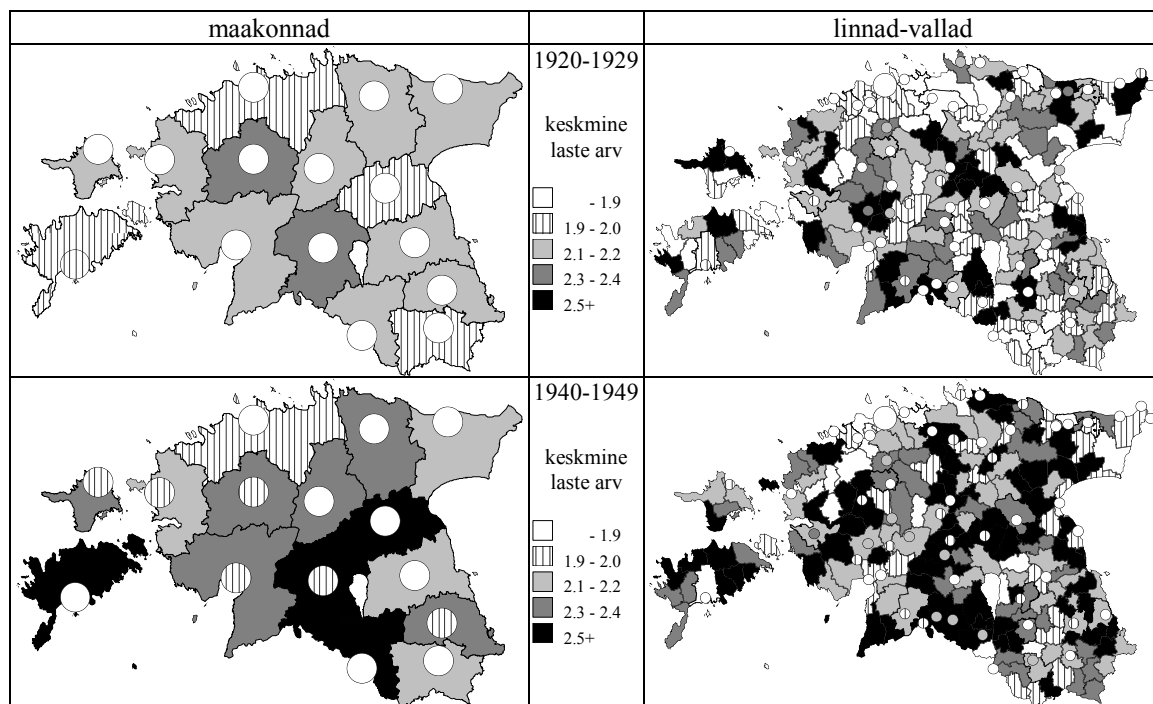
Maakondliku sündimusarengu käsitlemisel pakub täiendust loendusandmestik, kuivõrd loendusprogrammi lülitatud küsimus sünnitatud laste arvu kohta võimaldab heita pilgu protsessi põhisuundumustele XX sajandi algul ilmavalgust näinud põlvkondadest alates. Elussündinud laste arv ehk rahvastikustatistilist terminit kasutades summaarne põlvkonnasündimuskordaja, on sisutihe näitaja, mis kõige muu kõrval toob esile sündimustaseme ja rahvastikutaaste seose. Teatavasti on rahvaarvu kahanemise vältimiseks tarvis, et laste põlvkond oleks vähemalt sama arvukas kui isa-ema kohort. Summaarkordajaga mõõtes vastab taastetasandile tinglikult 2.1 elussündi keskmiselt iga naise kohta, ning veidi enam vanemates rahvastikupõlvkondades, kus valitses kõrgem imiku- ja lapsesuremus. Oluline on tähele panna, et põlvkonnanaäitajana ei ole kõnealune kordaja ajastustegurist mõjutatud ja võimaldab seetõttu esile tuua tegeliku sündimustaseme. Summaarse põlvkonnasündimuskordaja hälve viidatud piirväärtusest üles- või allapoole osutab konkreetse põlvkonna positiivsele või negatiivsele rahvastikutaastelisele panusele.

Möödunud sajandi algul sündinud naispõlvkonnad tähistavad Eesti rahvastikuarengus demograafilise ülemineku lõppjärku, kus mitu aastakümnet väldanud sündimuslangus on peatumas. Tolleaegset imikusuremust arvestades oli riigikeskmine sündimustase nimetatud põlvkondades laskunud taastetasandist juba pisut madalamale. Maakonnavõrdluses oli sündimuslangus kõige kaugemale jõudnud demograafilise ülemineku pioneeralal Viljandimaal, samuti pealinnaregioonis ja Tartumaal [Katus 1994]. Ülejäänud maakondade suhteliselt ühtlasest mustrist hälbib Ida-Virumaa, kus sündimus XX sajandi alguse naispõlvkondades ületas taastetaseme peaaegu ühe lapse võrra. Sedavõrd suur tasemeerisus ei peegelda muidugi sündimusarengu regionaalset omapära, vaid eristuva sündimuse kandjaks on Ida-Virumaale saabunud rohke välispäritolu rahvastik, kelle kodupiirkondi iseloomustab rahvastiku modernse taastetüübi mitukümmend aastat hilisem kinnistumine. Sisserännanute hulgas küünib summaarne sündimuskordaja käsitluselustes põlvkondades keskmiselt kolme ja poole lapseni.

Ka järgnevatel, sõdadevahelisel perioodil ilmavalgust näinud kohortides püsis Eesti põlvkonnasündimus suhteliselt madalal tasemel, taasteniivoost igatahes allpool. Võrreldava demograafilise arenguga riikide taustal, kus samad põlvkonnad kandsid beebibuumina tuntud arengujärku, kujutab osundatud madalus Eesti sündimusarengu tähelepanuväärset omapära. Kohortvaates oli Eesti rahvastiku sündimus kahe maailmasõja vahel sündinud põlvkondades tõenäoliselt madalaim kogu maailmas [Katus 1997].

Maakondlikus lõikes on sündimustase neis põlvkonnas küllalt ühtlane, taasteniivoost tublisti madalama sündimusega (summaarkordaja 1.5) torkab silma eeskätt Harjumaa. Taolise olukorra põhjusi tuleb arvatavalt otsida teiste hulgas pealinna koondunud naisrahvastiku selektiivsusest, samuti arvuka välispäritolu rahvastiku olemasolust, mille tähendus pöördub 1930 aastate sünnikohortides varasema suhtes vastupidiseks ehk kogusündimust alandavaks. Samuti võib põlvkonnanaäitajaist välja lugeda kuuekümnendate aastate lõpul aset leidnud sündimustõusu. Maakonnalõikes on see tõus ootuspäraselt jõulisem ülekaalukalt põlisrahvastikuga asustatud piirkonnas, sisserändest enim mõjutatud Ida-Virumaal võis aga täheldada koguni mõningast liikumist vastupidises suunas, kooskõlas sisserännanute sündimustrendiga. Kogurahvastiku kohortsündimus jäi

Naispõlvkondade lapsesus

taasteniivoost selgelt madalamaks ka Harju- ja Tartumaal.

Sündimustasemele lisaks lubab loendusandmestik heita pilgu ka naisrahvastiku lapsesukoostisele ja selle läbi protsessi põlvkonnasisesele varieerumusele. Kogumiku arvtabelites on asjakohane teave esitatud viie peamise lapsesusrühma — lastetute ning ühe-, kahe-, kolme-, nelja- ja enamalapsese — kaudu. Pikaajase tasemepüsivuse kõrval tõuseb kõigis maakondades omaette suundumusena esile sündimuskäitumise sarnastumine. Andmed kinnitavad, et järjekindlalt on kasvanud selle naisrühma osakaal põlvkonnas, kes lõpetab oma sündimuskarjääri kahe lapsega. XX sajandi alguse sünnikohortides piirdus kahelapsesuse osakaal ligikaudu viiendikuga, hõlmatud põlvkondade vältel on nimetatud suhtarv kasvanud kaks korda. Kahelapsesuse tubli tõusu vastukaaluks on samal ajal vähenenud lapsesuse äärmusrühmade kaal. Eriti märkimisväärne on olnud lastetuse taandumine: Euroopa abiellumustüübi kajastusena küündis ju vastav suhtarv põlisrahvastiku eakamates põlvkondades rohkem kui veerandini ning oli neis kohortides reproduktiivkarjääri üks tüüpilisemaid tulemusi.

Teisest vaatenurgast on lastetuse vähenemine nooremates põlvkondades muu kõrval märgiks sündimus- ja abielukäitumise omavahelise seose teisenemisest ja kummagi elutahu iseväärtustatuse kasvust. Nimetatud areng avaldub ka vallassündimuse suurenemises, kuivõrd tänapäeval piirab abielu juriidiline vormistamatus lapsesaamist järjest vähem kui üldse. Pigem on seos lapse sünni ja abiellumise vahel kujunenud traditsioonilisega võrreldes vastupidiseks: rasestumine ja otsus sünnitada, eriti abordi kui võimaliku alternatiivi kahjuks, eelneb reeglina abielu registreerimisele. Enam kui üheksa kümnendikku põlisrahvastiku esmasrasedustest algab väljaspool juriidilist abielu ja just rasedus kuude vältel leiab aset kogu eluea intensiivseim abiellu astumine. Seda teevad siiski vaid ligikaudu pooled oma esimest last ootavatest naistest ning teise poole arvel kasvabki vallassündimus. Muidugi ei tähenda asjaomane tendents üksikemaduse paralleelset kasvu, millise järelduse poole juriidikale toetuv Eesti sündmusstatistika andmekasutajat ilmselgelt suunab. Tegelikult elab ligikaudu 90 protsenti vallassündidena registreeritud lastest ikka mõlema vanemaga [Katus, Puur, Põldma 2002].

Lastetuse kõrval on andmestikuga hõlmatud põlvkondade vältel suhteliselt erandlikuks muutunud ka nelja- ja enamalapsesus — pärast Teist maailmasõda sündinud naisrahvastikus järgis asjaomast käitumismalli vähem kui kümnendik põlvkonnast. Hilisemates põlvkondades ongi ühelt poolt kolmelapsesuse ning teisalt ühelapsesuse proportsioon olnud peamiseks sündimustaseme piirkondlikku erisust kujundanud teguriks. Samast vahekorrast on olnud kantud ka sündimuse põlisuserisus, mis välispäritolu rahvastiku ebaühtlase paiknemise tõttu ruumilise erisuse kujunemisel kaasa mängib. Maakonnatasandi kõrval sisaldavad kogumikusarja arvtabelid lapsesusteavet ka omavalitsusüksuste kohta.

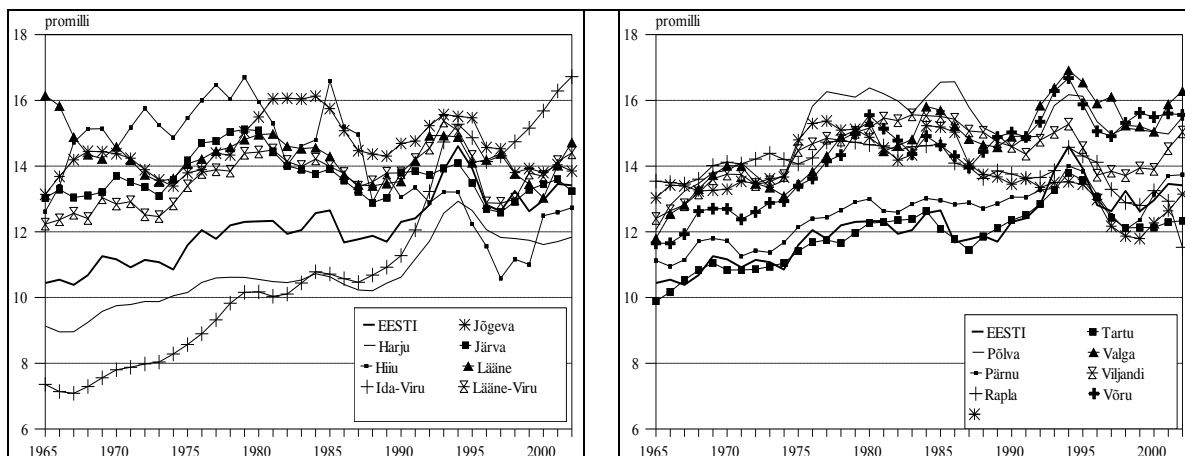
Tänaseks on kindel tõsiasi, et 1990 aastatel sünnitusikka jõudnud noored põlvkonnad tõid Eesti rahvastiku sündimustaseme pikka aega valitsenud stabiilsusesse pöörde. Lähemad aastad täpsustavad, kuivõrd suurt demograafilist laenu on võetud ja siis edasi, kuidas kulgeb võla tagastamine. Mõistagi määrab sündimusarengu peajoone täna ja tulevikus mitte niivõrd lastetute ega ammugi mitte paljulapseliste, vaid oma eluteel varem või hiljem üht last omavate perede käitumismudel. Loobunud hariduse, karjääri või lihtsalt mugavuse nimel teise lapse sünnitamisest oma elu kahekümnendatel aastatel, on ühelapselisel naisel veel kümmekond või enamgi aastat oma otsust muuta. Isegi kui elu toob positiivse korrektiivi, aga liiga hilises vanuses, jääb tee kitsaks või koguni suletuks kolme- ja enamalapsesusele.

Sõltumata edasistest suundumustest on 1990 aastate sündimuslangus kindlapiirilisel fikseerunud rahvastiku sünnikohortide järsu ebaühtlusena ning selle demograafilise laine otsemõju saab kestma järgnevad 70-80 aastat ning kaudselt veel kauemgi, kujundades Eesti arengut läbi alanud sajandi. Niisama kindlalt tuleb Eestil, nagu ka teistel demograafiliselt arenenud rahvastel, tegelda ühiskonna jätkusuutlikkust kahtluse alla seadva vaegsündimuse põhjuste ja võimalike vastuabinõude otsimisega.

1.3. Suremus

Eesti rahvastikku iseloomustas käsitlusperioodi vältel nii surmajuhtude arvu kui ka suremuse üldkordaja tõusutrend. Veerandsajandi kokkuvõttes suurenes aastakeskmise surmajuhtude arv ligi poolteist korda: veidi vähem kui 13.5 tuhandelt 1960 aastate keskpaigas 19.5 tuhandeni 1990 aastate künnisel. Kuivõrd samal ajavahemikul kasvas jõudsalt ka rahvaarv, jääb suremuse üldkordaja tõus tagasihoidlikumaks, aga selgelt samasuunaliseks. Aastate lõikes oli üldnäitajate tõusutrend kuni kaheksakümnendate aastate keskpaigani suhteliselt ühtlane, suremuse üldkordaja suurenes sel ajavahemikul käsitlusperioodi algusega võrreldes ligikaudu kahe promilli võrra. Kaheksakümnendate teisel poolel tegid mõlemad üldnäitajad läbi lühiajalise languse, surmajuhtude arvus oli allavõnke ulatuseks veidi enam kui paar tuhat surmajuhtu aastas. Kümnendi lõpus pöördus suremuse üldnäitajate trend uuesti tõusuks, mis jätkus üheksakümnendate esimesel poolel. Kõrgpunkti jõudis surmajuhtude arv ning üldkordaja aastal 1994, kui Eestis registreeriti 22.2 tuhat surmajuhtu. Viidatud ülesvõnke järel alanesid näitajad taas, kuid jäid kõrgemale 1980 aastate keskpaigas saavutatud tasemest. Jooniselt on selgesti märgata, et vahepealsetele võngetele vaatamata on suremuse

Suremuse üldkordaja
Eesti 1965-2002

üldkordaja trendijoon säilitanud tõusva ilme.

Maakonniti võib suremuse üldnäitajate liikumises leida märkimisväärseid hälbeid riigikeskmisest, erisuste selgemaks esiletoomiseks on näitarvud juuresoleval joonisel liikuvkeskmisega silutud. Valdavalt põlisrahvastikuga asustatud maakondade ühisjooneks on suremuse üldkordaja suhteliselt kõrge tase juba ühtlusravutustega hõlmatud perioodi algupoolel ning see saavutas kõrgseisu 1970 lõpul ja 1980 aastate algul. Mitmes maakonnas — Hiiu-, Saare-, Järva-, Põlva-, Valga-, Viljandi- ja Võrumaa — kerkis üldkordaja tollal 15-16 promillini. Vastaspoolusel iseloomustab Harjumaad ja Ida-Virumaad üldkordaja riigikeskmisest märksa madalam tase, mis Harju puhul on säilinud tänaseni, Ida-Virus aga jõudis taoline asetus 1990 aastate algul lõpule. Väärub märkimist, et teistpidise asendivahetuse keskmise suhtes on läbi teinud Hiiu, Järva ja Saare maakond, veel mitme maakonna puhul võib aga tõdeda tasemeerisuse vähenemist. Hiiumaal langesid surmajuhtude arv ja üldkordaja möödunud kümnendi keskpaigas koguni allapoole 1960 keskpaiga taset.

Osundatud tasemeerisustest ja dünaamikast ei tohi järeldada, nagu oleks samalaadse muutuse läbinud ka maakondade rahvastiku tervises seisund ja tegelik suremus, sest teadupärast sõltuvad demograafilised üldnäitajad suurel määral rahvastiku vanuskoostisest. Mõistagi on suremusprotsessi korral tähtis eeskätt eakama rahvastiku osakaal, kelle seas suremusrisk kasvab kiiresti koos vanusega ja ületab mitme(kümne)kordselt nooremate eärühmade taseme. Nõnda ongi vanurrahvastiku

ebäühtlane ja muutuv esindatus, mis leiavad omaette analüüsi ühes järgnevas alapeatükis, peamiseks teguriks üldnäitajate piirkondlike erisuste ja trendipildi kujunemisel.

Teisalt oleks vanuskoostise keskse mõju taustal siiski lihtsustus taandada sellele kogu suremuse üldnäitajate piirkondlik variatsioon. Sellekohaseks näiteks on paslik tuua Hiiumaa ja Saaremaa, mille aegsilutud suremustrendis puudub tähelepanuväärse omapärana teiste maakondade puhul selgesti väljendunud suremuse ülesvõnge 1990 aastate algupoolel. Harilikult seostatakse seda vana ühiskonnakorralduse lagunemise ning mitmesuguste üleminekuperioodile iseloomulike kriisinähtudega. Tõenäolise seletusena, mis võimaldas hiidlastel ja saarlastel taolist olukorda suuresti vältida, võib osutada saarte rahvastiku homogeensusele ja sellest lähtuvale toekamale sotsiaalsele sidususele. Teisalt omandas suremusnäitajate viidatud ülesvõnge eriti suure jõulisuse Ida-Virumaal, kus üldkordaja kasvas viie aasta jooksul (1989-1994) tervelt 50 protsendi võrra. Sedavõrd ulatuslik tõus oleks vabalt võrreldav sõja või mõne epideemia põhjustatud suremuskriisiga, tegelik põhjus peitub aga teadagi välispäritolu rahvastiku vanuskoostise kiires teisenemises just üheksakümnendatel. Muidugi leidub piirkondlikes suremustrendides teisigi omapärasid, mida on käsitletud maakonnasarja vastavates kogumikes.

Suremuse asjalikumaks mõõtmiseks kasutatakse rahvastikuteaduses elutabelimeetodit, mis võimaldab rahvastiku- ja eelkõige vanuskoostise mõju eristada ning keskenduda puhtakuuliselt asjaomasele protsessile. Paraku oli omaaegne NLiit liiga suur, et Moskva oleks huvitunud elutabeleist rajooni kaupa. Eesti statistikaametis ei peetud taolist tööd samuti vajalikuks ega vist osatudki enam teha peale Adele Tuisk'i pensionilejäämist. Teadlaskond hoiti arvandmetest tsensuuri administreeriva jõuga teadagi eemal. Nõnda on käsitletava ajavahemiku kohta koostatud maakondlikke elutabeleid vaid ühel korral, pärast veneaegsete andmepiirangute äralangemist. Juhuvõngete mõju vähendamiseks on kogu asjaomane tabelisari arvatud loenduseseisule 1989 toetudes kuueaastase ajavahemiku 1986-1991 keskmisena [EKDK 1994a]. Hiljem on tabelid arvatud veel üks kord — 1998-2002, loenduse 2000 ümber — ning üsna pea tuleb asjaomane raamat ka trükist välja.

Osundatud elutabelisarja kohaselt piirdus keskmine eluiga Eestis meestel 65.7 ja naistel 75.0 aastaga. Nende näitajatega kuulus Eesti Euroopas üsna viimaste hulka, ehkki rahvastiku suremusarengu seisukohalt hõlmas tabeliperioodi algusaeg elulemusnäitajate ajutist allavõngest paljudes maades. Eesti rahvastiku kehva suremusolukorra tõttu pole maakonnakogumikes terviseseisundile tausta loomiseks esitatud võrdlusi mitte kõrge elustandardi poolest tuntud Euroopa riikidega, vaid pigem arengumaadega (Bermuda, Kostariika, Puertoriiko jt). Need võrdlused näitasid, et rahvastiku elulemuse poolest jäi Eesti käsitusperioodi lõpul maha ka reast riikidest, mis demograafilise arengu poolest kuulusid selgesti kolmandasse maailma.

Kurvavõitu tulemuse põhjuseks on suremusarengu seisak Eestis ning eriti täiseasuremuse pikaajaline stagnatsioon, mis algas 1950 aastate lõpul ning peatas demograafilise ülemineku algusajast XIX sajandi keskpaigas kuni tole ajani kestnud järjekindla, isegi sõja- ja repressiooniaastaid trotsinud eluea pikenemise. Sealtpäele on aga Eesti rahvastiku suremusareng hälbinud demograafiliselt võrreldavate Põhja- ja Lääne-Euroopa rahvaste suundumustest. Niisiis ei langenud suremusarengu murdepunkt kõige raskematele aegadele ega olnud ka taasteprotsesside pööretega sünkroonne. Kõrvalseisjale võib siinkohal koguni tunduda, et demograafiline areng ja ühiskonnaolude muutumine on omavahel otse vastuolus.

Selle näilise vasturääkivuse selgituseks on paslik meenutada rahvastikuprotsesside inertsus. Ühtlusrarvatud Eesti elutabelid 1922-2000 kinnitavad, et repressioonidele ja kehvadele elutingimustele vaatamata ilmnisid muutused Eesti rahvastiku tervises suremusprotsessi kaudu alles paar aastakümnet hiljem, kui kõige raskemad ajad hakkasid tegelikult juba seljataha jääma [EKDK 2004]. Paraku osutus suremusseisak üllatavalt püsivaks ja XXI sajandisse jõudis Eesti rahvastik 1950 aastate suremustasemega. Võrreldes sama nähtuse poolt samuti mõjutatud Kesk- ja Ida-Euroopa riikidega on seisak kestnud Eestis kauem eeskätt demograafilise ülemineku varase ajastuse tõttu.

Tähelepanu köidab seejuures mitte ainult suremuslanguse peatumine aastakümneteks, vaid veel enam keskmise eluea stabiliseerumine rahvastikutaaste modernse tüübi vaatevinklist väga madalal tasemel. Meesrahvastikus on vahepeal toimunud koguni tagasilangus, ning mis veel

mõtlemapanevam, meeste suremuskõver on omandanud selged arengumaa tunnusjooned [Katus, Puur 1991; Katus 2000]. Nähtuse süvapõhjused pole lõpuni selged, aga ülaltoodust peaks olema üsna selge siinmail valitsenud ühiskonnakorralduse inimvaenulikkus. Tugevamini on seeläbi kannatanud mehed, mistõttu Eestit eristab teistest demograafiliselt arenenud rahvastest ka sünnieluea väga suureks kärisenud sooline ebavõrdsus.

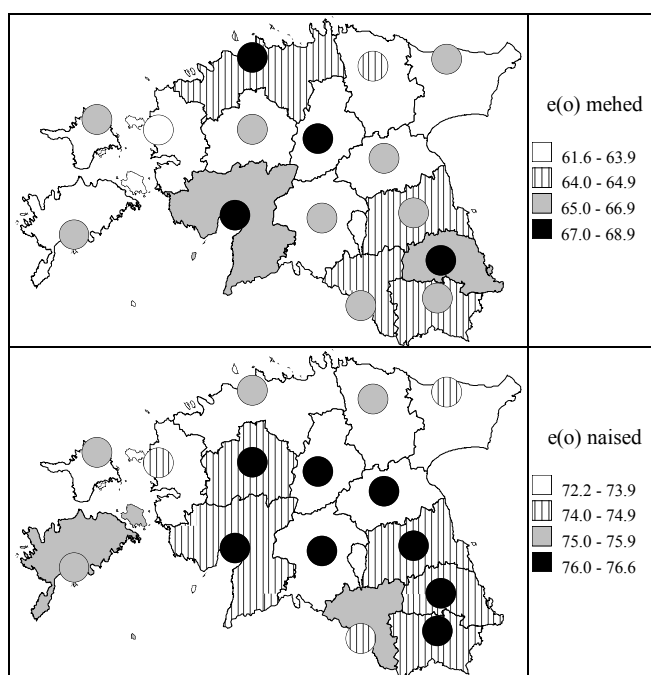
Juuresolev kaart esitab sünnieluea võrdluse käsitusperioodi lõpul ühelt poolt maakondade mees- ja naisrahvastiku, teisalt aga linna- ja maarahvastiku lõikes. Meeste arvestuses paistavad riigikeskmisest pikema eluea poolest silma Pärnu-, Põlva-, Harju- ja Tartumaa, maarahvastiku osas hoidis esimest positsiooni Pärnu (65.3 aastat) ning teist Põlva (65.0). Linnarahvastikus oli nende omavaheline asetus muutunud, sünnieluiga vastavalt 68.9 aastat Põlvamaal ning 67.6 aastat Pärnumaal. Põlvamaa sedavõrd kõrge asetus — suuremaid raviasutusi ja arstkonna koorekihti koondava Harju- ja Tartumaa ees — laseb muu hulgas välja paista positiivse otsese puudumist haiguste ravile keskendunud meditsiini ning rahvastiku elulemuse vahel. Modernse taastetüübi puhul, kus rahvatervise olukorra määravad pikaajalise toimega kumulatiivtegurid, eeskätt elulaad ja -keskkond, kipub taoline vastuolu olema pigem reegel kui erand. Pingerea viimasteks jäid Lääne, Lääne-Viru ja Viljandi, oluliselt parem polnud ka meeste elulemus Jõgeval ja Hiiumaal. Linnarahvastiku võrdluses oli meeste sünnieluiga kõige madalam Läänemaal (63.9), maarahvastiku võrdluses aga Viljandimaal (61.6).

Naisrahvastikus on keskmise eluea maakondlik variatsioon veidi tagasihoidlikum. Naiste arvestuses iseloomustas riigikeskmisest veidi parem olukord Harju-, Saare-, Pärnu-, Rapla-, Tartu- ja Võrumaad. Linnarahvastiku lõikes kuulus esikoht Tartule (76.6 aastat), maarahvastiku järjestuses aga hoopis Valgamaale (75.3), mis üldarvestuses jäi riigikeskmisest tahapoole. Selle põhjuseks on naiste eluea madal tase Valgamaa linnarahvastikus, mis erandlikult oli madalam koguni maarahvastiku vastavast näitarvust samas maakonnas. Teisalt paistab naiste madalaima sünnieluea poolest silma Läänemaa, maakondliku elutabelisarja kohaselt piirdus naisrahvastiku eluiga seelses linnarahvastikus 74.2 aastaga ja maal 72.2 aastaga. Elutabelitest ilmneb samuti sünnieluea soerisuse küllalt ulatuslik variatsioon — kõige väiksem oli meeste ja naiste eluea vahe Harju- ja Pärnumaal (vastavalt 8.5 ja 8.8 aastat), teisalt Rapla ja Viljandi maakonnas ulatus soerisus aga 11.2 aastani.

Tähelepanekutest võib veel mainida Ida-Virumaa suhteliselt tagasihoidlikku asetust, mille põhjusi tuleb seostada maakonda asunud arvuka välispäritolu rahvastikuga. Seda tõsiasi varjab mõnevõrra Ida-Viru kõrge urbanisatsiooniasete, kuivõrd rahvastiku modernses taastetüübis on linnarahva suurem maaelanike omast tüüpiliselt madalam (Eestis keskmiselt paari-kolme aasta võrra). Linnarahvastiku omaette suhtestamine viib Ida-Viru maakondade pingereas selgelt mahajääjate hulka, üksnes Läänemaa linnarahvastikus osutus eluiga mõlema soo lõikes madalamaks. Tuleb aga arvestada, et kõnealune elutabelisarja esitab suhteliselt soodsat perioodi rahvastiku suremusarengus, kus kõikvõimalikud erisused olid pealegi tavapärasest väiksemad. Tõepoolest, uue

Keskmine eeldatav eluiga

Eesti 1986-1991

maakonna elutabelite sarja kohaselt oli sajandivahetusel Ida-Virumaa negatiivne eristumine juba küllalt jõuline.

Rahvastiku suremusarengu mõistmisel on üheks viljakaks teeks protsessi käsitlemine surmapõhjuste vaates, paraku pole käsitlusperioodi kohta taolist analüüsi maakonnalõikes ilma arhiivikirjete töö- ja ajamahuka uussisestusest võimalik ette võtta. Siiski annab pilk ka hilisema, 1990 aastate teabele mõningase ettekujutuse Ida-Virumaa kõrge suremustaseme taga seisvatest asjaoludest. Võrdlusperspektiivis tõuseb maakond esile eeskätt vägivallasurmade — sellesse rühma liigitab statistika liiklusõnnetused, uppumised, tulesurmad, mürgistused, tapmised ja enesetapud — väga kõrge osakaaluga. Vägivallasurmade poolest hoiab Ida-Viru üleriigilises pingreas nii meeste kui naiste arvestuses kindlalt esikohta; võrdlusest alaliigiti selgub, et selle “saavutuse” eest võlgneb maakond tänu eeskätt alkoholimürgistuste ja tapmiste disproportsionaalselt suurele arvule. Asjaomase põhjusrühma mõjust rahvastiku suremusseisundile kõneleb fakt, et maakonna meesrahvastikus ulatus vägivallasurmade osakaal kohati 35 protsendini kõigist registreeritud surmajuhudest. Kuivõrd vägivallasurm tabab inimest haigusseisundist märksa nooremas vanuses, on sellel keskmisele elueale küllalt tugev lühendav mõju.

Viimastel aastatel on eelnevale lisandunud HIV/AIDSi plahvatuslikuks nimetatud levik Ida-Virus — paljus ennetava poliitika tegematajätmistest tõttu —, mis on viinud Eesti vastava üle-Euroopalise pingerea etteotsa. Eelnevast ei peaks siiski jääma mulje nagu johtuks Ida-Virumaa riigikeskmesest kõrgem suremus ühiskonnaolude järsust teisenemisest möödunud kümnendil. Teatud ulatuses peab niisugune seletus kahtlemata paika, kuivõrd sisserännanute kohanemine asetleidnud muutustega on olnud põlisrahvastikuga võrreldes aeglasem. Samas on aga eksitav otsida olude muutusest kõnealuse suremuserisuse algpõhjust — elutabelid näitavad välispäritolu rahvastiku süstemaatilisel lühemat eluiga vähemalt 1960 aastatest peale [Katus, Puur, Sakkeus 2002]. Lisateavet maakondade rahvastiku põhjusloogilisest suremusest üldkordaja kaudu võib leida Eesti suremusatlasest [Baburin *et al* 1997].

Vanustunnuse puudumise kiuste Eesti piirkondlikus suremusandmestikus on ühe earühma, nimelt imikuea suremusarengut võimalik siiski ka ajatrendina jälgida. Inimene on väliskeskkonna ja sealt tulenevate ohtude suhtes kõige tundlikum esimestel elupäevadel ja -kuudel, mistõttu imikusuremus on edukalt rakendatud ühiskonna arengutaseme üldistava indikaatorina. Samuti on just imikusuremus teinud demograafilise ülemineku käigus teiste earühmadega võrreldes läbi kõige suurema, mitmekümnekordse languse ning tänapäeval on sellest saanud suhteliselt harvaesinev sündmus.

Käsitlusperioodi vältel liikus imikusurmade arv Eestis kolme-neljasaja juhu vahel, vaid paaril erandlikul aastal sellest vahemikust pisut väljudes. Imikusuremuskordaja, mis suhestab esimesel eluaastal asetleidnud surmajuhud riskialuse elussündide arvuga, on ühtlusrarvutustega hõlmatud perioodil näidanud langustrendi, alanedes ca 20 promillilt 1960 aastate keskpaigas 12-13 promillini ehk ligikaudu kolme viiendikuni algtasemest. Imikusuremuse piirkondlike erisuste väljatoomine on komplitseeritud, sest väiksemates maakondades võib sündmuste arvus leida aastati kolme-neljakordseid ning kohati suuremaidki hüppeid-langusi. Seetõttu tuleb imikusuremuse näitarve tasandada, milleks käesolevas kogumikus on kasutatud viieaastast liikuvkeskmist [EKDK 1994b]. Käsitlusperioodi üldistades on maarahvastiku võrdluses keskmist enamjaolt ületav imikusuremus iseloomustanud Harju, Lääne-Viru, Rapla ja Viljandi maakonda, seevastu parem on olukord olnud Pärnu-, Põlva- ja Saaremaal. Linnarahvastiku lõikes paistavad keskmisest kõrgema imikusuremusega silma Harju, Ida-Viru, Lääne ja Rapla maakond, väärivad märkimist, et neist kolm kerkisid esile ka maarahvastiku võrdluses. Teisalt pole Järva-, Põlva- ja Pärnumaa linnarahvastiku imikusuremus tõusnud käsitlusperioodil kordagi vastavast riigikeskmesest kõrgemale.

Metodoloogilisest seisukohast tuleb samas tähele panna, et kogu käsitlusperioodil mõjutas imikusuremuskordaja väärtust NLiidus rakendatud sünnidefinitsioon. Selle kohaselt kuulus sünd registreerimisele juhul, kui emaihusst väljunud loote sünnikaal ületas 1000 grammi, ema rasedus oli kestnud vähemalt 28 nädalat ning lapse pikkus oli 35 cm. Neid tingimusi mitterahuldanud sünnid registreeriti üksnes siis, kui vastsündinu elas vähemalt seitsme päeva vanuseks. See definitsioon

lahknes Maailma Terviseorganisatsiooni määratlusest eelkõige sünnikaalu osas — MTO soovitab sünnina arvestada emahust väljunud loodet alates sünnikaalust 500 grammi. Kui definitsioonierisuse mõju sünnijuhtude arvule oli suhteliselt ebaoluline, siis imikusuremust alandas taoline lähenemisviis märgatavalt, sest arvestusest jäid kõrvale just kõrgeima suremusriskiga enneaegsed lapsed (kui nad surid enne ühenädalaseks saamist). Rahvusvahelise sünnimääratluse kasutuselevõtmise järel arvatati kahe järjestikuse aasta — 1992 ja 1993 — imikusuremusnäitajad kaheselt, nii vana kui uut **definitsiooni rakendades. Keskel läbi tõusis Eesti imikusuremus definitsioonimuutuse tõttu 17 protsendi võrra, mis on üsna hästi kooskõlas kaudsete meetodite abil varem antud hinnanguga [Anderson, Silver 1986]. Maakondade lõikes osutus definitsioonimuutuse mõju keskmisest mõnevõrra suuremaks Harjumaal ja Jõgevamaal.**

Suremusteema kokkuvõtteks on oluline rõhutada, et rahvastiku nigelat terviseseisundit tuleb kindlasti pidada üheks kõige tõsisemaks rahvastikuprobleemiks nii riigis tervikuna kui piirkondlikult. Just asjaomane valdkond eristab Eestit negatiivses mõttes Põhja- ja Lääne-Euroopa võrreldava rahvastikuarenguga riikidest. Oluline on seejuures tähele panna, et Eesti rahvastiku surmapõhjuste struktuur ei erine põhimõtteliselt kõnealuste maade tüüpilisest olukorrast, vaid probleem seisneb ühtede ja samade surmapõhjuste kümnekond aastat varasemas mõjulepääsemises ehk teisisõnu inimeste ebaloomulikult kiires “lähikulumises” [Katus, Puur 1997]. Positiivse erandi moodustab osundatud taustal vaid imikusuremus, mille tase on möödunud kümnendi vältel järjepidevalt alanenud, paaril viimasel aastal on imikusuremuskordaja langenud viie-kuue promilli tasemele.

Rahvastiku üldise terviseolukorra parandamiseks vaevalt lihtsaid retsepte leidub ning demograafiliste protsesside suure inertsuse tõttu ei saa ka asjatundliku tegutsemise korral kiiret edu loota. Kindlasti ei ole põhjust käsitleda sellena eluea tõusu viimaste aastate vältel, mis taastas vahepealsele kriisilaadsele seisundile eelnenud taseme. Rahvatervise kumulatiivne iseloom lubab pööret paremusele oodata alles pärast seda, kui ühiskondlike olude stabiilsus ja saavutatud heaolu hakkab toimima läbi mitmekümneaastase põlvkondliku kogemuse. Seni tuleb osata arvestada liigsuremuse mõju erinevatele eluvaldkondadele, mille näitena olgu viidatud eluea soodisproportsioonist johtuvale väga kõrgele üksikvanurite osakaalule. Rahvatervise näitavude valgusel kipub Eesti (tagasi)tee Euroopasse olema veel üsna pikk.

1.4. Abielu ja perekond

Kooseluvormide mitmekesisustumisele ja lahtumuse tõusule vaatamata kannab rahvastikutaaste põhifunktsiooni jätkuvalt perekond — olgu ametlikult vormistatud või vormistamata — ning endistviisi pärinevad just pereringist rahvast omanäoliseks vormiv kultuur, käitumisnormid ja eelistused. Majandusarengu vaatenurgast sõltub rahvastiku perekonna- ja leibkonnakoostisest arvestataval määral eluaseme ning püsitarbeesemete vajadus, mille osa rahvuslikus koguproduktis käsikäes üldise jõukuse tõusuga teadaolevalt suureneb. Samuti on perekond asendamatu toimetuleku tagaja eakate, vaegurite ning mistahes muude igapäevast tuge vajavate rühmade jaoks, kelle suhtarv modernses rahvastikutaastes samuti kasvab. Perekonna tähendust rõhutab seegi, et vastupidi levinud arvamusele on rahvastikuprotsesside põhjalikum analüüs näidanud niigi esmaolulise vanema- ja lapsepõlvkodust pärit mõjupagasi ja eluhoiaku tugevnemistrendi kaasaja ühiskonnas [Katus, Põldma, Puur 2002].

Ühtlusrarvutustega hõlmatud ajavahemiku vältel iseloomustas Eestis registreeritud esmas- ja kordusabielude arvu üldiselt tõusutrend, käsikäes rahvaarvu suhteliselt kiire kasvuga. Omaette kiire jõnksu ülespoole tegi paarimineku arv 1960 aastate teisel poolel, tõustes nelja-viie aastaga 10.6 tuhandelt 12.4 tuhandeni ehk enam kui kuuendiku võrra. Taolise jõnksu põhjuseks võib oletada peaaesjalikult abiellumuse kiiret noorenemist, mis algas Eestis paar aastakümnet varem ning andis ennast jõuliselt tunda just käsitlusperioodi algupoolel. Järgnenud kümnendi kestel muutusid abiellumuse üldnäitajad suhteliselt vähe — abielude arv suurenes parasjagu rahvaarvu kasvu võrra ning üldkordaja püsis 8.5 promilli piirimail. Teatud uut, lühiajalist tõusu võis abiellumuses täheldada

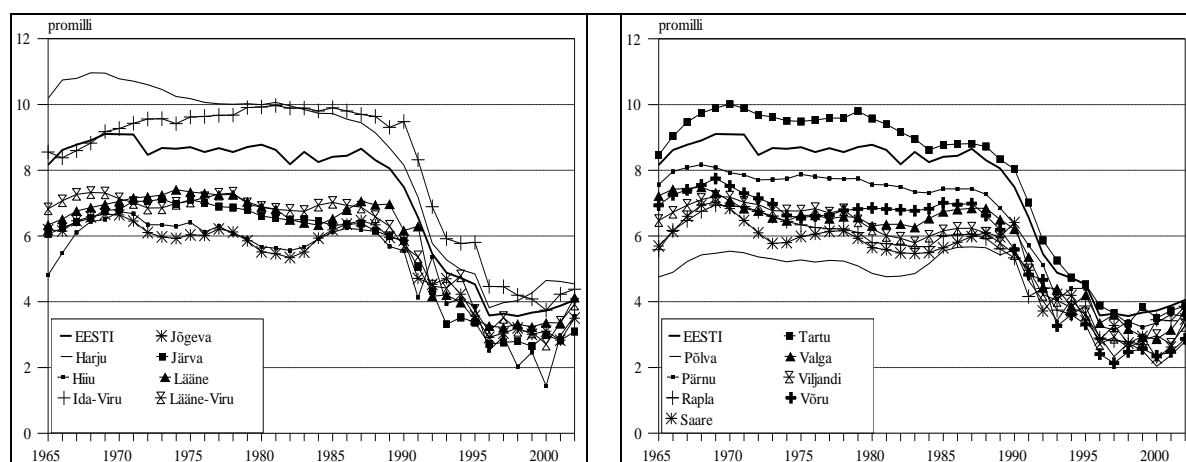
kaheksakümnendate teisel poolel: aastal 1987 registreeriti 13.4 tuhat abielu, mis jääb ilmselt Eesti rahvastikuloos rekordiks. Üldkordaja järgi otsustades saabus abiellumuse kõrgpunkt siiski mõnevõrra varem — seitsmekümnendate aastate algul.

Stabiilsuse ning ajutise ülesvõnke järel langes Eesti rahvastiku abiellumus järsult, mis kulmineerus möödunud kümnendi algul ja peegeldab rahvastiku abiellumiskäitumise sisulaadset teisenemist. Madalaimale tasemele jõudsid abiellumuse üldnäitajad ajavahemikus 1996-1998, mil Eestis registreeriti aastakeskmiselt vaid viis ja pool tuhat paariminekut. Küsitlusstatistikale tuginedes võib kindlalt väita, et asetleidnud muutuse sisu seisneb peaaesjalikult registreeritud abielu kiires asendumises vabaabieluga, mitte niivõrd rahvastiku kooselulisuse vähenemises [Katus *et al* 1999]. Tänapäevase malli kohaselt järgneb abiellumine enamasti alles pärast lühema- või pikemaajalist vabaabielu, kui peresse on sündimas või juba sündinud ka lapsed. Demograafilises terminoloogias nimetatakse taolist kooselumudelit viitabieluks. Niisugust ajastusmuutust arvestades võib käimasoleval kümnendil eeldada abiellumuse näitajate mõningast tõusu, millest annab tunnistust ka viimaste aastate statistika. Samuti on selle väljenduseks 1990 aastatel fikseeritud abiellumuskordajate suurenemine pärast 25 eluaastat abiellumuse üldnäitajate enam kui kahekordse vähenemise foonil ning keskmise (esma)abiellumisvanuse kerkimine naistel 25 ja meestel 28 eluaastani [ESA 2001].

Teisalt on oluline rõhutada, et Eestis pole viitabielu ja vabaabielu sugugi uueks, 1990 aastatel esilekerkinud nähtuseks. Eesti Pere- ja Sündimusuuringu kohaselt jõudis murdepunkt kätte juba põlisrahvastiku sünnipõlvkonnas 1949-1953, kus viitabielu traditsioonipärase otseabielu sageduse ületas. Rahvastikuarenguliselt on see tõsiasi küllalt tähelepanuväärne, kuivõrd näitab, et ametlikule registreerimisele eelnenud kooselu kujunes peremoodustuse “peateeks” juba ammu vene ajal, kui vabaabielust ei räägitud meedias üldse ja mujal NLiidus oli see tõepoolest erandlik nähtus. Raudse eesriide tahtsuletud Eesti puhul on vabaabielu varast levikut üsna raske põhjendada ka rahvastikuarengu suhtes väliste teguritega, nagu näiteks hetkel populaarne globaliseerumishüpotees välja pakub [Mills 2000; Blossfeld, Klijsing 2002]. Pigem on tegemist kooseluvormide varase mitmekesisustumise algusega, mis on iseloomulik Baltoskandia rahvastele tervikuna. Põhjamaadega võrreldes oli Eesti omapäraks kõnealuse abielule eelnenud kooselufaasi suhteline lühidus: esimese kooseluaasta vältel konverteerus abieluks ligikaudu pool vabaabieluna alanud kooseludest. Iseenesest on seda lihtne seletada noore sündimusega. Kõnealuse faasi kiire pikenedamine möödunud kümnendil

Abiellumuse üldkordaja

Eesti 1965-2002

seisabki paljus abiellumuse üldnäitajate languse taga.

Abiellumusega võrreldes on lahutumus käsitlusperioodil selgesti kasvanud. Lahutuste arvu võib juba perioodi algul hinnata küllalt kõrgeks: kuuekümnendate keskpaigas registreeriti aastakeskmisena Eestis ligi kolm tuhat lahutust. Samasse ajajärku langeb ka lahutumuse hüppeline tõus — kui 1965 aasta lõpul kõrvaldati abielulahutamise teelt Stalini ajal sisseseatud jäigad

protseduurilised takistused, suurenes nii lahutuste arv kui ka üldkordaja enam kui kolmandiku võrra. Rahvastikuprotsessi intensiivsus muidugi nii järsult ei teisenenud, sest lisaks leidis aset varasemate aastate jooksul kumuleerunud lahkuminekute vormistamine asjaomase korralduse lihtsustumisel.

Edasi jätkus lahutuste arvu kasv enam-vähem ühtlases tõusujoones kuni kaheksakümnendate aastate alguseni. Kõrgpunkti jõudsid lahutumuse üldnäitajad 1983, mil maakonnas registreeriti pisut üle 6300 lahutusjuhu ehk üle kahe korra enam kui käsitusperioodi algul. Selle järel võib 1980 aastate teisel poolel leida märke lahutumustaseme teatud stabiliseerumise kohta. Huvitav on märkida, et lahutumuse tõusust kantuna suurenes samuti korduskooselude sagedus. Kui kuuekümnendate kesksajal moodustasid kordusabielud ligikaudu kuuekümnendiku registreeritud abieludest, siis veerand sajandit hiljem lähenes vastav suhtarv kolmandikule. Teisisõnu võib tõdeda mõneti paradoksaalset olukorda, kus lahutumuse tõus on rahvastiku abiellumusele üsna selget positiivset mõju avaldanud. Kordusabielusid arvestamata oleksid abiellumuse üldnäitajad pöördunud aeglaselt, kuid see-eest järjepidevasse langusse juba 1970 aastate kesksajal.

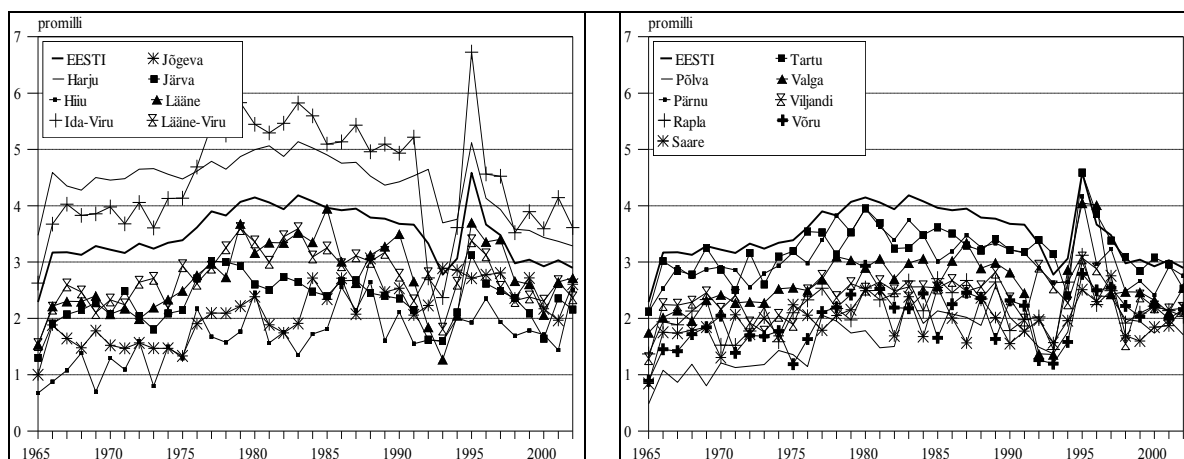
Üheksakümnendaid aastaid iseloomustas rahvastiku lahutumusnäitajate dünaamika suur muutlikkus: mõneaastase alanemise järel kerkis kümnendi kesksajal lahutuste sagedus taas. Kuivõrd abiellumus oli selleks ajaks kukkunud juba madalale tasemele, tekkis harukordne situatsioon, kus lahutuste arv abiellumiste koguarvu ületas. Teadaolevalt polnud tollase äraspidise suhte taga mitte abielu püsivuse äkiline vähenemine, vaid lahutuste registreerimiskorralduse teisenemine. Nimelt hõlmati varem teave kohtuliku lahutusprotseduuri läbinud paaride kohta statistikkasse pärast sündmuse registreerimist perekonnaseisuametis, aastast 1995 aga vahetult kohtuotsuse jõustumisel. Selle lühiajalise ülesvõnke järel lahutumuse langustrend taastus, sündmuste täielikuma hõlmatus tõttu aga varasemast veidi kõrgemal tasemel.

Muidugi tuleb ka lahutumusnäitajate käsitlemisel tähele panna, et need peegeldavad vaid registreeritud kooselude lagunemist. Abielu lagunemist ning lahutuse juriidilist vormistust eristanud Pere- ja Sündimusuuring töö näiteks välja, et rahvastikupõlvkondade 1924-1973 keskmisena on ligikaudu veerand tegelikkuses lahkuläinud paaridest jätnud abielu lõppemise ametlikult registreerimata [EKDK 1995a]. Täna peab pereprotsessidest vähegi usaldusväärsema pildi saamiseks oleks hädatarvilik hõlmata andmekorraldusega ka teised kooseluvormid, paraku hoiab Eesti abielustatistika endiselt kinni omaaegsest mallist, saatjaks andmekaitstajate libajutud eraelu privaatsuse austamisest.

Maakondlikud erisused abiellumuse ja lahutumuse üldnäitajates taanduvad suuresti kordaja tasemele. Enamikus maakondades jääb üldkordaja riigikeskmisest püsivalt allapoole, teistpidine olukord iseloomustab üksnes Harju- ja Ida-Virumaad, abiellumuse osas aga lisaks ka Tartumaad. Sellesuunalist erisust on kahtlemata toetanud rände poolt kujundatud aktiivse peremoodustuse ehk riskialuse rahvastiku ebaühtlane esindatus, kuid põhjusena pole mõistlik kõrvale jätta ka

Lahutumuse üldkordaja

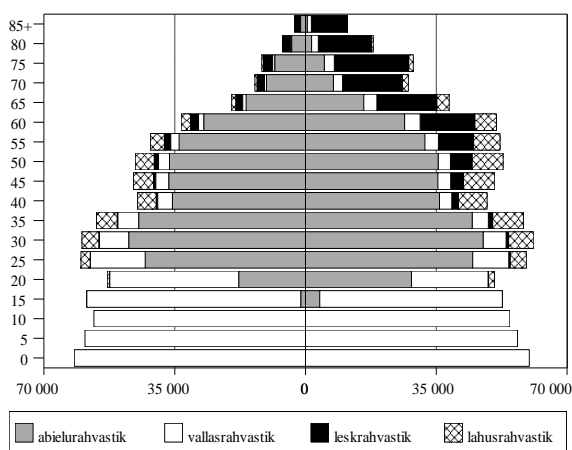
Eesti 1965-2002

käsitlusaluste protsesside tõepoolest erinevat intensiivsust [Katus, Puur, Põldma 2002]. Abiellumuse puhul kõneleb taolise olukorra kasuks — ühelt poolt — kõrge vallalisusmääraga Euroopa abiellumustüübi puudumine valdavalt Harjusse ja Ida-Virusse saabunud sisserändajate kodupiirkondades, teisalt vabaabieliu kui alternatiivse kooseluvormi suhteliselt tagasihoidlik ja ligikaudu 30 aastat hilisem levik välispäritolu rahvastikus. Tõsiasi on samuti see, et viimatinimetatud rahvastikus on abieliu keskmisest madalama püsivusega nii Eestis kui paljudes teistes Euroopa sissränderiikides.

Protsesside maakonnasisese diferentsatsiooni kohta linnasulate ja maarahvastiku lõikes annavad sündmusstatistilised abiellumus- ja lahutumusnäitajad tõsiselt moonutatud pildi, mida on tulnud tõdeda praktiliselt kõigi ühtlusrvutatud maakondade puhul [EKDK 1996-2005]. Vahest kõige markantsemalt väljendub see maarahvastiku lahutumusnäitajate juures, kus enamikus maakondades leiab 1980 aastatel aset lahutuste arvu ning üldkordaja nelja-viie, aga kohati ka enamakordne vähenemine: näiteks mitmes maakonnas piisab maarahva lahutusjuhtude üleslugemiseks käsitlusperioodi lõpul juba ühe käe sõrmedest. Kuivõrd lahutumuse kogunäitajad samal ajal põhimõttelist muutust läbi ei teinud, on lahutumus linnarahva seas, tegelikult küll peamiselt maakonnakeskustes, samavõrra tõusnud. Ametlikke arve tõe pähe võttes tähendaks see kuni paarikümne korrani ulatuvat erisust linna- ja maarahvastiku lahutumusnäitajates.

Rahvastiku perekonnaseis
Eesti 1989

Sensatsioonihimuliste pettumuseks tuleb siiski tõdeda, et tegemist pole rekordiraamatut vääriva faktiga, vaid metodoloogilise korralagedusega: miskipärast on lahutajate (aga kohati ka abiellujate) elukohajärgne arvestus asendunud registreerimisjärgsega. Samasugust eksitust võib täheldada ka väiksemate linnasulate puhul.

Rahvastiku pereprotsesside piirkondlikest erisustest tõepärasema ülevaate saamiseks tuleb pöörduda loendusandmestiku poole. Erinevalt sündmusstatistikast kajastab loendus rahvastiku tegelikku perekonnaseisu ega piirdu juriidilise fikseeringu sedastamisega. Loendusandmetel moodustasid (vaba)abieliuinimesed käsitlusperioodi lõpul Eesti kogurahvastikus 46.5 protsenti ja vallalised 38.6 protsenti. Arvukuselt väiksemateks rühmadeks oli

leskrahvastik (8.3) ning lahutatud ja lahkuläinud (6.6).

Juuresolev vanuspüü esitab rahvastiku perekonnaseisu vanusrühmade/põlvkondade kaupa. Joonis toob esile, et abiellulisus saavutab kõrgtaseme elutee kolmekümnendatel aastatel, sealtpeale hakkab abielluseisundi osakaal aga vähenema: esmalt aeglaselt lahtumuse, vanemas eas aga järjest kiirenevas tempos lehestumise tõttu. Vanemates eärühmades suureneb ka vallasrahvastiku osakaal, kuid sellekohane põhjus ei peitu perekonna elutsükli, vaid põlvkondade abiellumuskäitumise teisenemises. Nimelt kuulus Eesti ajaloolise Euroopa abiellumustüübi levialasse, mille tunnusjoonteks on kõrge kooselusuhtest kõrvalejäämine ja suhteliselt hiline abiellumine [Hajnal 1965]. Eestis, mis vahepeal ümberrahvastatud Ingerimaad kõrvale jättes moodustas Euroopa abiellumustüübi leviala idapiiri, kujunes taoline abiellumusmudel välja XVIII sajandil ning püsis Teise maailmasõjani [Palli 1988; 1997]. Eesti kogurahvastikus on osundatud suundumus hppois nõrgemini väljendunud kui valdavalt põlisrahvastikuga asustatud maakondades, sest välispäritolu rahvastikule Euroopa abiellumustüüp ei laienenud. Ebavõrdsest elueaväljavaatest tulenevalt erineb eakate meeste ja naiste perekonnaseis tugevasti.

Rahvastiku perekonnaseisuga seondub tihedasti ka leibkonnakoostis. Leibkond on paljus demograafilise ülemineku järgne mõiste, tähistamaks perekondlikult seotud või seostamata inimkooslust, mille raames toimub igapäevaste esmavajaduste rahuldamine. Rahvastikuarengu

varasematel ajajärkudel olid abielu- ja veresidemetele tuginev inimkooslus ning esmavajaduste rahuldamisest hõlmav majandusüksus niivõrd üksteisega põimunud, et neid oli metodoloogiliselt otstarbekohane käsitleda kokkulangevana. Demograafilise ülemineku käigus algas kahe institutsiooni lahkumine ning tekkis vajadus leibkonna ja perekonna eristamiseks. Kuigi NLiidu statistika ei rakendanud leibkonna mõistet kuni riigi kadumiseni, võimaldab 1989 aasta loenduse individuaalandmestik ühtlusarvutuse kaudu rahvusvahelist standardit teatud mõõndustega siiski järgida [Botev *et al* 1995]. Nõnda on käesolevas kogumikusarjas esitatud teave ka rahvastiku leibkonnasuuruse kohta.

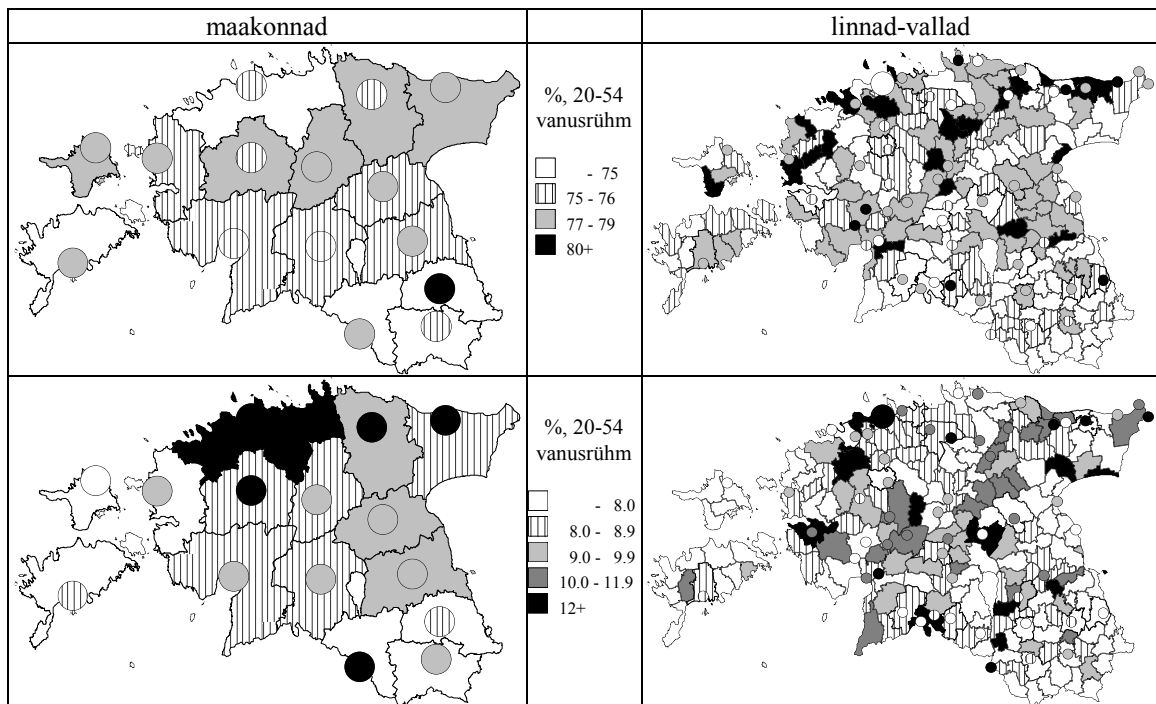
Piirkondlik käsitlus toob esile mitmelahsed erisused rahvastiku perekonnaseisus, mida abielukäitumise kõrval on aidanud kujundada ka vanuskoostise ebahütlus. Viimase mõju vähendamiseks keskendub perekonnaseisu võrdlus vanusrühmale 25-49, kelle kanda on rahvastikutaaste pearaskus. Abielurahvastiku osakaal on reeglina protsendipunkti või paari võrra kõrgem linnarahvastikus, vanusrühmiti ilmneb sedapidiine suhe alates kolmekümneandatest eluaastastest, nooremates earühmades on vahakord maarahvastiku veidi varasema abiellumisea tõttu vastupidine. Maarahvastiku pisut madalama abielulise põhjuseks on eeskätt kõrgem vallalisusmäär, lahutumuse pooldest kipuvad maaelanikud linlasi edestama. Leskede osakaal on vanusrühmas 25-49 veel madal ega erine oluliselt linna- ja maarahvastiku vahel.

Maakondade lõikes on abielurahvastiku osakaal samuti suhteliselt ühtlane. Kõige kõrgemale kerkib vastav näitaja Ida-Virus (78.8 protsenti). Kõrge abielulisusega seondub vallasrahvastiku suhtarv, mis polnud kusagil mujal nii madal kui Ida-Virumaal (7.8 protsenti). Vanusrühmiti oli sealse rahvastiku abielulisuse ülekaal riigikeskmisest kõige tuntavam (peaaegu kümme protsendipunkti) 20-24 aastaste meeste ja naiste seas, peegeldades sisserrännanute süstemaatilist varasemat abiellumist [EKDK 1995a]. Suhteliselt kõrgel teisel positsioonil seisab Ida-Viru (Harjumaa järel teisena) ka lahutatute osakaalu pooldest. Nõnda kinnitab loendusstatistika eespool tehtud järeldust Ida-Virumaa rahvastiku abielukäitumise iseärasuste kohta, mis ei tulene muidugi piirkonna regionaalsest omapärsast, vaid peegeldavad sinna koondunud välispäritolu rahvastiku käitumisjooni.

Abielurahvastiku suhteliselt ühtlase osakaalu taustal langeb põhiosa perekonnakoostise

Abielu- ja lahusrahvastiku osakaal

Eesti 1989

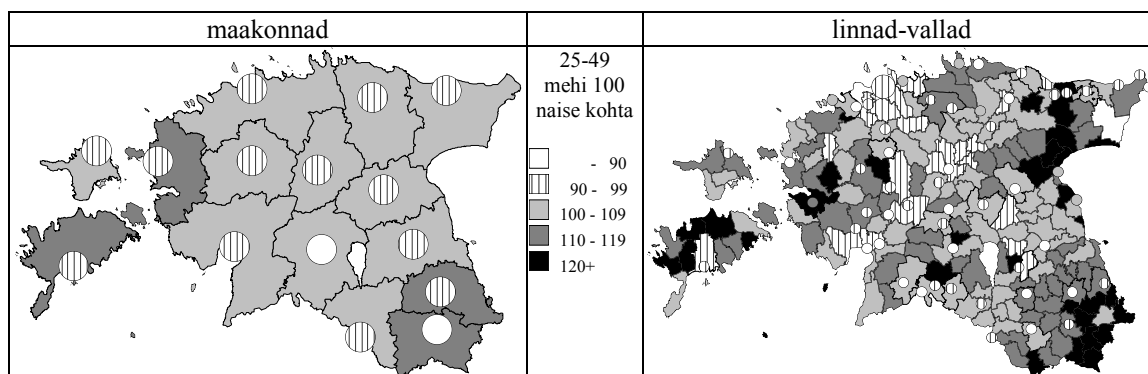
maakondlikust variatsioonist vallas- ja lahusrahvastiku arvele. Vallaliste osakaalu poolest seisid pingrea eesotsas Saare- ja Võrumaa, kus kooselusuhetest kõrvalejäänud moodustasid veidi üle 15 protsendi vanusrühmast. Riigikeskmisest märgatavalt kõrgem oli vallaliste suhtarv ka Põlva maakonnas. Lahusrahvastiku osakaalu põhjal otsustades paistab perekonna püsivus olevat kõige suurem Hiiumaal, maakondade pingerea eesotsas seisva Harjuga võrreldes kohtab hiidlaste seas lahutatuid ja lahkuläinuid ligi kaks korda harvemini.

Olgu nimetatud, et tähelepanu väärivad piirkondlikud erisused eksiteerivad ka rahvastiku leibkonnakoostises. Näiteks iseloomustab Harju- ja Ida-Virumaa eakamaid põlvkondi keskmisest madalam üheliikmete leibkondade osakaal, mis sisulises mõttes peegeldab vanurrahvastiku harvemat üksielamist. Vastukaaluks on maakonnas suhteliselt palju suuremaid, kolmest ja enamast põlvkonnast koosnevat leibkondi, mis ühtpidi väljendab üksijäänud eakate laste ja sugulaste juurde asumist, teiselt poolt on aga kooskõlas demograafilise ülemineku ja sellega seonduva individualiseerumisprotsessi hilisema ajastusega välispäritolu rahvastikus [Katus *et al* 1999].

Piirkondliku rahvastikuarengu seisukohalt väärib omaette tähelepanu vallalisusmäära süstemaatiline ja kohati küllalt tugev soerisus — eranditult kõigis maakondades on vallaliste suhtarv meeste seas kõrgem kui naistel. Iseäranis reljeefselt on taoline vahekord väljendunud maarahvastikus, käsitusperioodi lõpul ulatus vallaliste osakaal maal elavate parimas perees meeste hulgas kesktlābi 17.6 protsendini, samaealiste maanaiste hulgas leidis vallalisi kaks korda vähem (9.4 protsenti). Kolmes maakonnas — Põlva, Saare ja Võru — polnud abielusadamasse jõudnud rohkem kui viiendik maameestest, milline olukord tuletab kohati meelde Euroopa abiellumustüübi hiilgeaegu. Selle pruudiprobleemina tuntud olukorra taga ei seisa muidugi mitte meeste tagasihoidlik huvi õrnema soo vastu, vaid soosuhete moonutumine. Kui meeste varasema suremuse tõttu peaks kõnealuses vanusvahemikus valitsema kokkuvõttes mõneprotsendine naiste ülekaal, siis käsitusperioodi lõpetanud rahvaloenduse kohaselt oli maarahvastikus 25-49-aastaseid mehi pea kümnendiku võrra rohkem kui samaealisi naisi. Eespool mainitud Põlva, Saare ja Võru maarahvastikus ulatus meesülekaal rahvastikutaaste seisukohalt keskses vanusvahemikus 17-18 protsendini.

Rahvastiku soosuhe

Eesti 1989

Kuivõrd ajateenistusealine vanusrühm on võrdlusest teadlikult kõrvale jäetud, pole põhjust otsida meesülekaalu allikat sõjaväe omaaegsest dislokatsioonist. Soosuhete disproportsiooni tekke peamiseks põhjuseks on naiste selektiivne väljaränne maapiirkondadest. Osaliselt on kõnealune rändevoog suundunud kohalikesse keskustesse, kuid samavõrra on asjaomase rände sihtkohaks olnud suuremad linnad väljaspool kodumaakonda. Linnarahvastikus on osundatud rändevoog põhjustanud mõistagi soosuhete teistpidise moonutuse, kuid selle ulatus ei küüni siiski maal täheldatud olukorrani. Huvitav on samuti tõdeda, et soosuhete moonutuse tõttu pole ühegi maakonna maarahvastikus täheldada tavapärasest situatsiooni, kus naised arvavad end meestest sagedamini abielus olevaks.

Vastupidi, kõigis maakondades on rahvaloendus fikseerinud abielus meeste tillukese arvulise ülekaalu maal.

Kogumikusarja arvtabelid pakuvad võrreldavat teavet rahvastiku perekonnaseisu kohta ka linnade ja valdade lõikes, kus variatsioon on ootuspäraselt hoopis suurem. Arvata võib, et perekonnakoostise tasakaalustamatus ei piirdu üksnes demograafiliste näitarvudega, vaid avaldub piirkondliku arengu mitmes muuski valdkonnas.

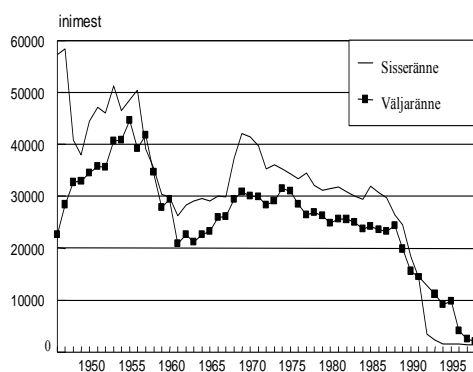
1.5. Ränne ja põlisus

Eesti rahvastiku rändeareng paigutub üsna hästi mobiilsusrevolutsiooni raamistikku, mille kohaselt demograafilise üleminekuga kaasneb seaduspäraselt rändeintensiivsuse tugev kasv. Selle põhjuseks on rahvastiku juurdekasvu hüppeline kiirenemine taastetüübi vahetusel, mis pole ühitatav eksisteeriva sotsiaal- ja majandusarengu ruumilise korraldusega, agraarühiskonna oludes peamiselt põllumajandusliku maakasutusega. Kiire rahvastikukasvu tulemusena käivitub demograafilise ülemineku teisel poolel intensiivne väljaränne, mille suundi on põhimõtteliselt kaks — migratsioon omaenese rahvusruumi linnalistesse asulatesse ja emigratsioon [Zelinsky 1971]. Rahvastikurände hoogustumist soodustab seejuures ka demograafilise ülemineku käigus toimuv põlvkondadevahelise seostuse ajutine ahenemine. Rahvastikuarengus osutub taoline elanikkonda massiliselt ümber paigutatav liikumus siiski ajutiseks episoodiks, millele modernse taastetüübi kinnistudes järgneb ühesuunaliste rände protsesside järkjärguline taandumine ning rändetaseme stabiliseerumine. Muidugi toimub niisugune stabiliseerumine eelnenuga võrreldes hoopis kõrgemal nivool, mil sünnipaigast ja kodukandist kaugemale asumine puudutas ennekõike ebatüüpilise elukäiguga rahvastikust. Üht osa

viimatinimetatud ajajärgust kogumiku käsitusperiood hõlmabki.

Sisse- ja väljarändevoog: see pilt on uus

Eesti 1946-2000

Juuresoleval joonisel on kujutatud Eesti sisse- ja väljarändevoog, arvestades nii riigisisest kui ülepiirirännet. Sisse- ja väljarännete arv annab tunnistust eeskätt rändeintensiivsuse väga kõrge tasemest ja rändekäibe suurest mahust. Üsna püsivalt on aastakeskmiselt registreeritud rändejuhtude koguarv (sisse- ja väljarändejuhtude arv kokku) ületanud 150 tuhande piiri, käsitusperioodi kokkuvõttes ulatus rändekäibe 4.2 miljonini, mis ületab Eesti rahvaarvu enam kui kahe ja poole kordselt. Isegi kõige konservatiivsema eelduse korral tähendaks see veerandsajandi vältel iga inimese kohta, sülelapsest raugani, keskmiselt vähemalt üht elukohavahetust. Siinjuures on paslik meenutada, et kogu

käsitusvahemiku jooksul on administratiivse sissekirjutusprotseduuri alusel mõõdetud ja ülikõrget taset iseloomustav rändeintensiivsus reaalsusega võrreldes madaldatud — nimelt ei kajastu rändejuhtude arvus haldusüksuse seesmised elukohavahetused ega koguni ka ränded maakonna maahaldusüksuste vahel, rääkimata juriidilise registreerimise ebatäpsusest. Arvestamata jäid sissekirjutusele rajanevas korralduses muidugi need tegelikkuses asetleidnud rändejuhud, mille puhul inimene võimudelt vastavat lubatähte ei saanud või ei taotlenud [Matthews 1993].

Demograafilise ülemineku järgsele ajale tüüpiliselt on ühtlusrarvutustega hõlmatud perioodil olnud ka Eestis valdavaks trendisuunaks rändeintensiivsuse alanemine. Käsitusperioodi algul katkestas langustrendi välisrändevoogude ajutine tõus, mis seostub Eesti rändetagamaa laienemisega

NLiidu lõuna- ja idapiirkondade, täpsemini Volgamaa, Põhja-Kaukaasia ja Kesk-Aasia suunas 1960 aastate lõpul [Katus 1988; Sakkeus 1998]. Mõne aasta vältel kasvas rändevoogude maht ligi viiendiku võrra, jõudes kõrgpunkti 1960-1970 aastate vahetuse paiku.

Järgneva kümnendi-poolteise vältel alanes rahvastiku rändeintensiivsus ühtlaselt mõlema migratsioonivoo osas. Kuivõrd Eesti piirkondade vahel toimunud sisse- ja väljarännete arv oli 1970 aastatel ja kaheksakümnendate esimesel poolel suhteliselt heas kooskõlas — arvepidamise korrastamisega suudeti sõjajärgne paarikümneprotsendine lahknevus vähendada ühe-kahe protsendini — langeb sisserände ülekaal väljarändest sel perioodil pea täielikult ülepiirirände arvele. Nagu eespool täheldatud, kasvas Eesti rahvaarv käsitlusperioodil rände otsemõjul ligi 180 tuhande inimese võrra, mis teeb aastakeskmiseks juurdekasvuks pisut üle seitsme tuhande inimese. Voogude mahu ajutise kasvuga tegi käsitlusperioodi algul samalaadse tõusu läbi ka rändesaldo — lokaalse maksimumina ületas sisseränne väljarännet 1969 aastal 13.1 tuhande inimese võrra —, et seejärel samuti langusse pöörduda.

Kuigi käsitlusperioodil on piirkondlikul tasemel kasutada vaid rändesuundumuste üldnäitajad, on neist siiski abi regionaalse rändemustri põhijoonte väljajoonistamisel. Nõnda on 1960 aastate teisel poolel asetleidnud rändeintensiivsuse tõus ning järgnenud langus väljendunud tugevamini Harjus ja Ida-Virus, mis olid piiritaguse sisserände peamiseks sihtpiirkonnaks Eestis. Kõrvutades omavahel rändevooge ja -saldot ilmneb ühtlasi, et vaid väike osa neisse maakondadesse saabunud rahvastikust on sinna pidama jäänud. Ida-Virumaa on kahetsusväärset sarnane Kaug-Ida ja mitme Siberi regiooniga, mida vene ajal peeti migrantide madala paigastumise ja nn läbikäiguhoovi fenomeni tõttu näidisprobleemseks piirkonnaks. Trendijoonelt moodustavad osundatud kahele maakonnale kõige selgemini vastandi saared, mida Venemaalt ja teistelt NLiidu aladelt lähtuv sisseränne sootuks vähem puudutas ning on sellevõrra klassikalise skeemiga paremini kooskõlas. Eelkõige on taoline eristumine näha väljarändes, milles väljendub rahvastiku ruumilise liikumise ja lähtepiirkonna rahvastikuarengu tihe seos — väljarännet käsitletakse rändearengu esmaprotsessina — tuleb hästi ilmsiks [Rogers, Willekens 1986].

Juhuvõnkeid kõrvale jättes on Saaremaal väljarännet käsitlusperioodil iseloomustanud aeglane, kuid järjekindel langussuund. Kuivõrd sisserännete arv samal ajal langustrendi ei näidanud, asendus demograafilise ülemineku käivitumisest ehk teisisõnu XIX sajandi lõpust püsivalt negatiivne rändesaldo 1970 aastate algupoolel voogude tasakaaluga ning perioodi lõpul kujunes juba sisserände ülekaal. Hiiumaal sisserände intensiivsus alates kuuekümnendate keskpaigast kuni kaheksakümnendate keskpaigani koguni tõusis, mis perioodi lõpupoole tugevdas sisserände ülekaalu väljarändest. Esmapilgul paradoksina väärib samuti märkimist rahvastiku riigikeskmisest kõrgem rändeintensiivsus piiritaguse sisserände peavoost kõrvale jäänud maakondades, kuid rahvastikuarenguliselt on taoline situatsioon ootuspärane — teadupärast osaleb põlisrahvastik siserändes alati märksa intensiivsemalt kui riiki saabunud immigrandid, aga siseliikumine moodustas käsitlusperioodil Eesti kogurändest kolm neljandikku.

Oluline on tähele panna, et rändesaldo positiivseks pöördumine puudutas ka maarahvastikku, mida Eestis tervikuna iseloomustas alates 1983 aastast sisserände ülekaal. Kaheksakümnendate aastate kokkuvõtte näitas maarahvastiku rändekasvu kümnes maakonnas, miinuspoolele jäid negatiivse saldo vähenemisele vaatamata Ida-Viru, Põlva, Valga, Viljandi ja Võru. Siiski jõudis linna- ja maarahvastiku rändevahetus kümnendi teisel poolel ka nendes maakondades sisuliselt voogude tasakaaluni.

Olgu siinkohal meenutatud, et 1970 aastatel saabus linnastumisprotsessi pöördpunkt ka Eestiga demograafilise arengu poolest sarnastes Põhja- ja Lääne-Euroopa riikides. Pika aja vältel toiminud suurlinnade kasv peatus ning asendus rahvaarvu kahanemisega. Kuigi muutused mõjusid esialgu paljudele üllatusena, näitas järgnenud teadustöö, et tegemist oli tõepoolest kvalitatiivselt uue protsessiga, mille käigus hakkas rahvaarv suurenema mitte ainult suurlinnade lähialal, vaid ka maapiirkondades ja väiksemates linnades [Fielding 1989; Serow 1991]. Rahvastikuarengu vaatenurgast on asetleidnud pööret seostatud rahvastikukoostise teisenemisega, eeskätt rahvastiku vananemisprotsessiga ja elutsüklilise elukohaelistusega. Eesti Pere- ja Sündimusuringule tuginev

analüüs on kinnitanud nimetatud suundumuste küllalt märkimisväärset tugevust ka Eestis — 1950 lõpul ja 1960 aastate algul sündinud maarahvastiku põlvkondades pärines linnaasulast peaaegu pool (45 protsenti), olles ühtlasi linnast maale asunud maarahvastiku paiksusrühmade seas kõige arvukam [Katus, Puur, Sakkeus 2004].

Trendi juurde tagasi tulles toob kõigi maakondade andmestik esile rändeintensiivsuse hüppelise alanemise 1980 aastate teisel poolel, kuid elukohavahetuste registreerimise allakäik kaheksakümnendate lõpul ning üheksakümnendate algul nõuab taolise järelduse tegemisel ettevaatust. Kogumiku arvtabeleis osutab sellele muuhulgas sündmus- ja loendusstatistika lahknevust tasakaalustava korrigeerimisteguri mitmekordne kasv käsitusperioodi viimastel aastatel. Põhjalikumalt on nende aastate rändemuutusi käsitletud Euroopa Rahvastikukomitee juhtimisel läbi viidud võrdlusuuring, mille kümne käsitusala riigi hulka oli arvatud ka Eesti. Osundatud töö raames läbi viidud kvaliteedianalüüs andis siinmail kogutava rändestatistika usaldusväärsusele igatahes üpris hävitava hinnangu — alates kaheksakümnendate lõpust pole rändestatistika Eestis analüüsialusena enam tõsiseltvõetav ning kõlbab vaid mõttemänguks [Kupiszewski *et al* 1998]. Maakonnalõikes teostatud analüüs juhtis omaette tähelepanu just suuremate linnade, eeskätt Tallinna rändestatistika vildakusele. Näiteks prognoosialusena rakendatuna andis rändestatistika tulemuseks pealinna rahvaarvu nullistumise nooremates vanusrühmades vähem kui põlvkonnapiikkuse ajavahemiku vältel [Katus *et al* 1994].

Rändestatistika allakäigu põhjusi tuleb otsida veneaegse korralduse säilimisest suurte ühiskonnamuutuste kiuste, õigupoolest küll asjaomaste institutsioonide võimetusest või soovimatusest euroopalikku tava rakendada. Teadupärast rajanes elukohavahetusi puudutav andmekogumine endises NLiidus Stalini ajal kehtestatud protseduuril, mille eesmärgiks oli range politseilik (ja ideoloogiline) kontroll rahvastiku liikumise üle. Ühiskonnaolude normaliseerudes minetas sissekirjutus kui administratiivne lubatäht oma senise toime, aastatel 1986-1987 alanud protsessi viis vormiliselt lõpule Riigikogu otsus sissekirjutusnõue tühistada (1992). Paraku ei suutnud aga isegi see samm tuua pööret elukohaarvestust korraldava ametnikkonna toimetustesse, kes lähtub endiselt sissekirjutusest kui ainumõeldavast arvestusalusest. Lisaks on elukohaarvestuse juures mängus omavalitsuste huvid, kes püüavad tulubaasi säilitamise/suurendamise eesmärgil üksteiselt elanikke üle lüüa. Asjade seesuguse käigu tulemusena on statistikas kajastatud ja tegelikud rände protsessid teineteisest järjekindlalt kaugenenud. Adekvaatse lahenduse otsimisele eelistas Statistikaamet — ja seda lubas riigivõim sündida — lõpetada Eesti rändeteabe avalikustamine ja publitseerimine alates 2000 aastast, kui nende vigasus oli päevselgeks saanud [ESA 2001]. Paraku on taolisest jaanalinnu taktikast lõppkokkuvõttes vähe abi, sest hukkaläinud rändearvestus põhjustab rahvaarvu ja vanusstruktuuri ebatäpsuse, mis moonutab juba eranditult kõiki rahvastikupõhiseid näitarve.

Rände mõju rahvaarvule ning rahvastikukoostisele on rändevoogude suunast ning selektiivsusest muidugi tuletatav, kuid protsessi tagajärgede avamiseks on mõistlik täiendada elukohavahetuse sündmusstatistikat rahvaloendusele põhineva seisunditeabega. Vahemärkusena olgu lisatud, et Eesti oludes pakub loendusstatistika ainsa allikana informatsiooni ka asjaomaseks käsitluseks omavalitsustasandil, mille kohta sündmusstatistiline rändeandmestik käsitletaval ajaperioodil üldse puudub. Kesket tähelepanu pälviv seejuures põlisus kui fundamentaalne tunnusjoon, milles väljendub rahvastiku ühtekuuluvus kindla geograafilise eluruumiga. Teaduskäsitluses kuulub põlisus sünniaja/põlvkonna ja soo kõrval kolme demograafilise põhitunnuse hulka, mille ühiseks nimetajaks on sünnijärgsus. Rahvastikuarengu seisukohalt tõstab just see omadus põlisuse mitmesuguste teiste sotsiaaltunnuste hulgast tähtsuse poolest esile, teisisõnu on rahvastikukoostis põlisuse ja teiste demograafiliste tunnuste lõikes muudest sotsiaaltunnustest lähtuva jaotusega võrreldes hoopis püsivam ning seevõrra riigi ja rahva pikaajalise arengu kavandamisele kandvama tähendusega.

Rahvastiku põlisus kätkeb eneses sünni- ja elukohamaa suhtestust. Sünnimaa on midagi niisugust, mida inimesel endal pole võimalik valida ega muuta, piltlikult öeldes määravad selle isiku eest ära tema vanemad. Sisulises mõttes pole tähtis muidugi mitte niivõrd formaalne sünnipaigafakt,

vaid selle loodus- ja sotsiaalkeskonna olemus, kuhu inimene sündides satub. Ehkki varases lapseas toimuvast sotsialiseerumisprotsessist pole veel ehk piisavalt teadmisi, on uurimistulemused lisanud järjest argumente seisukohale, et koos vanematelt päritud geneetilise pagasiga määrab sünnijärgne keskkond ära lõviosa isiku sotsiaal-demograafilistest tunnustest ning selle kaudu kuuluvuse kindla rahva — ehk oskuskeeles väljendudes — geodemograafilise süsteemi hulka [Pavlik, Hampl 1976].

Kui elukohamaa rände tulemusena vahetub, tuleb inimesel läbi teha uus adapteerumisprotsess ehk teistkordne sotsialiseerumine uude geodemograafilisse kooslusse. Üksikisikuna ja teatud kitsamaid aspekte silmas pidades võib teisese adapteerumise läbida suhteliselt kiiresti, kuid rahvastikurühma kui terviku jaoks pole kõnealune protsess ühe inimpõlve vältel kuidagi jõukohane. Väga mitmekesise suhetekompleksi kaasamise tõttu kulub selleks vähemalt kolm põlvkonda, millise aja jooksul toimub vanematekodust ja laiemast keskkonnast saadavate mõjustuste ühtlustumine, mitmesuguste isiku jaoks oluliste suhtevõrgustike raskuspunkti ümberpaiknemine, samuti keeleline, kultuuriline ja sotsiaalne lülitumine asukohamaa struktuuridesse jms. Kui uue asukohamaa keskkond sünnimaa omast tunduvalt erineb või pole selle sotsialiseeriv mõju piisavalt intensiivne, võib vastav protsess, põlistumine ehk uudse terminiga lõimumine, kulgeda aeglasemalt. Kõnealuse protsessi vältel kuulatakse uuel asukohamaal välispäritolu rahvastiku hulka — termin võeti n-ö ametlikku poliitilisse keelepruuki Euroopa valitsusvahelisel rahvastikukonverentsil 1998 —, milline rahvastikuosa vähemal või suuremal määral põlisrahvastikust erineb. Mitmesuguse sotsiaalse heterogeensuse taustal väärivad rõhutamist eeskätt põlisuserisuse süsteemne iseloom, mille tõttu välispäritolu rahvastik ei moodusta põlisrahvastikuga ühtset rahvastiku- ja sotsiaalarengulist tervikut [Courbage, Compton 2002].

Üldteada tõsiasi on Eesti välispäritolu rahvastiku kujunemine ning kiire kasv arvukaks rahvastikurühmaks olnud seotud NLiidu territooriumilt, eeskätt Venemaa Euroopa-osast lähtunud immigratsiooniga Teise maailmasõjaga kaasnenud geopoliitilise pöörde järel. Vahest on vähem teada nimetatud protsessi rahvastikuarenguline tagapõhi. Nagu eespool põgusalt viidatud, järgneb rändearengu klassikalise skeemi kohaselt demograafilise ülemineku käivitumisele paari aastakümne pikkuse ajanihkega rahvaarvu järsk kasv ja rändepotentsiaali kuhjumine, mis realiseerub linnastumises, väljarändes ning — madala asustustiheduse või asustamata territooriumide olemasolul — ka sisekolonisatsioonis.

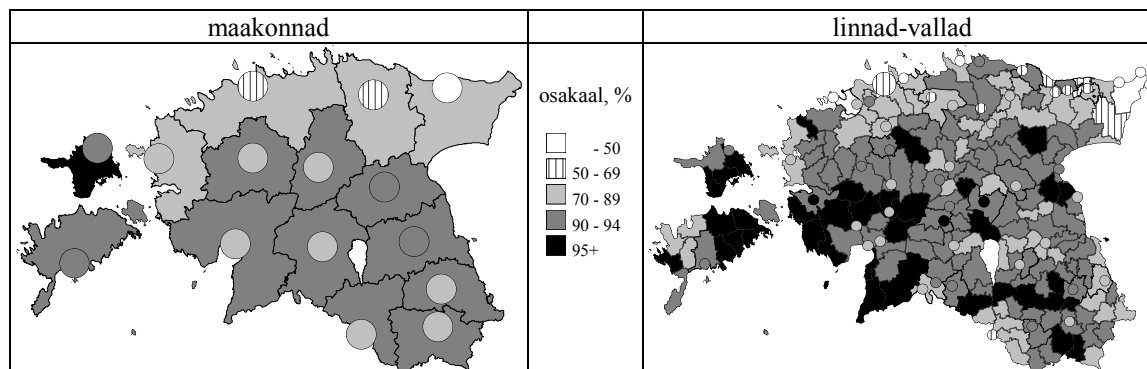
Rahvastikuarengu pioneerriikide hulka kuulavas Eestis leidis rändepotentsiaali taoline kumuleerumine aset XIX sajandi viimasel kolmandikul ning mitme asjaolu koosmõjul realiseerus see valdavalt idasuunalises, tolaegse Vene Impeeriumi aladele suundunud väljarändes. Kõige arvukamad rändevood olid seejuures suunatud Eesti lähialadele: Peterburi linna, Ingerimaale ja Pihkva kubermangu [Pullat 1981; Arens 1994 jt]. Sajandivahetuseks oli eesti asunduste geograafia laienenud, paljus Vene riigi äärealade sisekolonisatsiooni soosiva poliitika toel, ning eesti külasid võis leida Kaug-Idas, Siberis, Kaukaasias, Krimmis, Volga jõgikonnas jm [Nigol 1918; Korb, Peebo 1995; Korb 1999]. Euroopa mastaabis võib eestlaste väljarännet pidada silmatorkavalt intensiivseks, hinnangute kohaselt ulatus väljaspool rahvusruumi, mujal Vene impeeriumi maa-alal elavate eestlaste arv ligikaudu 200 tuhandeni, mis moodustab ligikaudu 15-17 protsenti tollasest eestlaste koguarvust [Katus 1990].

Möödunud aastasaja keskpaigas oli olukord juba teine ning rahvastikuarengu seaduspärane kulg pööras rändevahetuse suuna eelmise sajandi lõpu ja XX sajandi algusega võrreldes vastupidiseks. Varase demograafilise ülemineku tõttu oli Eesti selleks ajaks oma väljarändepotentsiaali ammendanud ning juba 1930 aastatel võis täheldada esimesi märke algavast sisserändest. Seevastu Venemaal rändepotentsiaali kõrgpunkt sõjajärgsetel aastatel just saabus [Vishnevski, Volkov 1983; Andreev, Darski, Harkova 1998]. Rändepotentsiaali kõrgtase Venemaal ja teistes slaavi vabariikides langes parasjagu kokku Baltimaade annekteerimisega ning uus geopoliitiline olukord lõi soodsad tingimused selle potentsiaali realiseerumiseks uute läänekolooniate suunas. Protsessi tugevdas rände lähte- ja sihtpiirkonna rahvaarvu kahe suurusjärguni ulatuv erisus, aga ka suur rahvastikukadu sõja- ja sellele järgnenud sotsiaalse ümberkorralduse käigus, samuti Eestit Venemaast lahutava riigipiiri *de facto* äralangemine ning riiklikul tasandil viljeldud

venestamispoliitika. Niiõelda objektiivsete ja subjektiivsete tegurite kokkulangemise tulemuseks oli üliarvuka välispäritolu rahvastiku kujunemine Eestis, milline asjaolu tõuseb teiste sarnase demograafilise arengujärguga Euroopa riikide taustal silmatorkavalt esile, kuigi tegemist on samuti

Riigisündinud rahvastik

Eesti 1989

tuntud immigratsioonimaadega.

Kogumikusarja arvtabelites on rahvastiku põlisust käsitletud riigisündinu ja välissündinu tunnuste kaudu, st ühe põlvkonna ulatuses. Konservatiivsusele vaatamata toob ka see mõõtmisviis esile aastakümneid toiminud massilise sisserände tulemuse — käsitusperioodi lõpetanud rahvaloenduse kohaselt moodustasid välissündinud 26 protsenti Eesti kogurahvastikust, koos teise põlvkonnaga ulatus välispäritolu rahvastiku osakaal koguni kahe viiendikuni [Katus, Puur, Sakkeus 2002]. Keskmise taha peitub tugev piirkondlik variatsioon. Hästi teadaolevalt oli põlisrahvastik langenud arvulisse vähemusse Ida-Virumaal ning välissündinud moodustasid sealkandis üle poole kogurahvastikust.

Ka Harjumaal oli põlisrahvastik jõudnud üsna lähedale arvulisele vähemusseisundile: käsitusperioodi lõpul ulatus välissündinute osakaal kolmandikuni maakonna kogurahvastikust, kuid seejuures tuleb arvestada, et riigisündinute hulgas sisaldub ka välispäritolu rahvastiku teine põlvkond. Rahvastikuarenguliselt võrreldavate Lääne- ja Põhja-Euroopa riikide taustal on viidatud põlvkond Eestis massilise sisserände kümmeaastat varasema alguse tõttu tähelepanuväärselt arvukas. Välispäritolu rahvastiku tegelikust suhtarvust Harjumaal annab ettekujutuse rahvastikukoostise käsitus põlvkonniti, mille kohaselt välissündinute suhtarv 1920-1930 aastate sünnikohortides ulatus kohati üle 50 protsendi piiri. Kõnealune näitarv peegeldab küllalt hästi ka välispäritolu rahvastiku esindatust hilisemates rahvastikupõlvkondades.

Suhteliselt kõrge välissündinute suhtarv — ligikaudu viiendik kogurahvastikust — iseloomustas ka Lääne, Lääne-Viru, Tartu ja Valga maakonda. Ülejäänud maakondades jäi vastav näitarv madalamaks, kuid ka kõige vähem sisserändest mõjutatud Hiiu- ja Saaremaal moodustasid välissündinud rohkem kui viis protsenti maakonna elanikkonnast. Omavalitsuste lõikes leidis Eestis veerandsada linna-valda, kus põlisrahvastik oli arvulisse vähemusse langenud, tüüpiliselt sõjaväebaasi või migratsioonipumbana toiminud suuretevõtte toel. Enamus neist oli koondunud mõistagi Ida-Virusse ja Harjusse, kuid näiteid võib leida teistestki maakondadest.

Sedavõrd arvuka välispäritolu rahvastiku kohalolek ei mahu muidugi mitte ühegi teise Euroopa immigratsiooniriigi kogemusse. Ka proportsiooni, kus sisserännanud moodustavad kogurahvastikust veidi enam kui veerandi, võib kohata vaid suuriikidest ümbritsetud väikeses Luksemburgis. Nõnda pole õigupoolest kusagilt üle võtta mujal äraproovitud lahendusi ning lisades sellele sisserännanud rahvastiku laiaulatuslikust päritoluareaalist tuleneva seesmise heterogeensuse, ebaühtlase ruumilise paigutuse ning poolesajandilisest okupatsioonist tingitud põliseskkonna nõrgestatuse, saab selgeks

mittepõlisrahvastikuga seotud probleemipuntra keerukus ning kiirele lahendusele rajatud lootuste naiivsus.

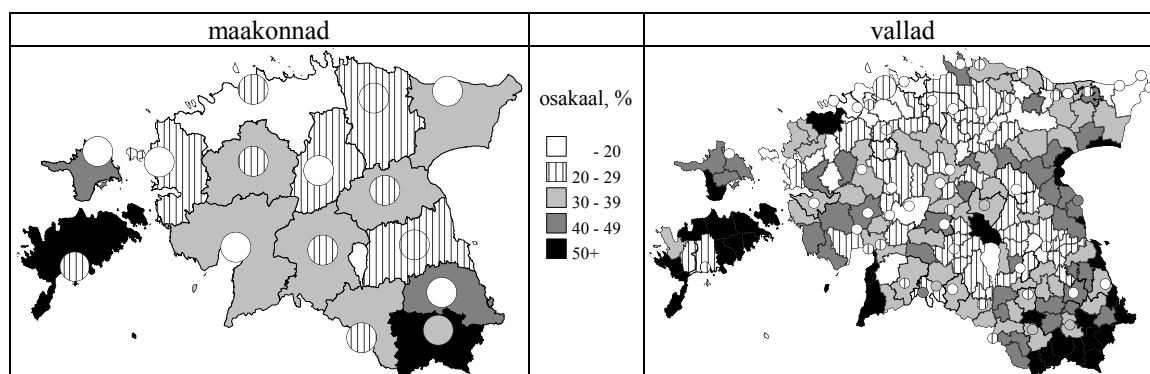
Olulise tõsiasjana tuleb seejuures arvestada välispäritolu rahvastiku tähelepanuväärset seesmist heterogeensust, mille aluseks on kirev päritolugeograafia. Kuigi esmapilgul võiks eeldada, et enamik immigrante pärineb lähiregioonidest, on Eestiga ajaloolistes sidemetes olnud Venemaa naaberaladelt tegelikult pärit vaid neljandik välissündinuid. Väga väikeseks jääb ka teiste naaberriikide ja -alade esindatus, näiteks on Balti riikide ja Königsbergi piirkonna (Kaliningradi oblast) osakaal koosvõetuna koguni väiksem Kesk-Aasia või Taga-Kaukaasia omast. Kaheldamatult on ka Eestisse asunud sisserändajad, sarnaselt Euroopa mistahes riigi vastava rahvastikuosaga, saanud kaasa oma sünnipaiga ja vanemate sotsiokultuurilise keskkonna, kombed, väärtushinnangud ja hoiakud, millel põhineb suur osa inimvajadusi. Nõnda võivad oma käitumislaadilt ja kultuurilt olla üsna erilaadsed juba Arhangelskist ja Astrahanist pärit venelased, islamiusulistest tatarlastest, Kesk-Aasia, Volgamaa ja Kaukaasia rahvastest rääkimata.

Vaagides eelöeldu taustal Eesti ametiasutuste tegevust, tuleb paraku tõdeda integratsioonialaste ettevõtmiste — aktiivsusest pole iseenesest puudu olnud ja mitmesugustele programmidele on kulunud hulk nii Eesti enda ressursse kui ka lahkete doonorriikide abi — metodoloogilise aluspõhja vildakust. Probleemi lühidalt ja teatud lihtsustusega kokku võttes on rahvastiku põlisusel baseeruv jaotus asendatud rahvuserisusega, tüüpiliselt eestlaste ja mitte-eestlaste (muulaste), mõnevõrra harvemini ka eestlaste ja venelaste või venekeelse elanikkonna vahel. Metodoloogilise vildakuse kõrval on põlisus- ja rahvusliigituse segiajamisele kaasa aidanud vähemalt kaks täiendavat asjaolu. Esiteks hoidus veneaegne statistikakorraldus kiivalt põlisuse ja sellega tihedalt seotud tunnuste fikseerimisest, ainsa erandi moodustas rezhiimi lagunemisjärgus toimunud 1989 aasta rahvaloendus. Isiku enesemääratlusel baseeruv rahvus leidis vene ajal seevastu ulatuslikku registreerimist, andes sellele passi sissekandmise kaudu pealegi administratiivse rakenduse. Teine asjaolu on rahvastikuarengulist laadi — nimelt kaotas Eesti Teise maailmasõja käigus oma viiest ajaloolisest vähemusrahvusest neli ning eestlased moodustasid 1944 aasta lõpupoole kogurahvastikust üle 97 protsendi [Katus 1990]. Taolise lähteseisu tõttu langeb välispäritolu rahvastik ja mitte-eestlaskond arvuliselt üsna täpselt kokku, mis on võimaldanud otseteabe puudumisel kasutada rahvustunnust põlisuse lähendina.

Arvulisele lähedusele vaatamata on põlisuse ja rahvuse segiajamine kontseptuaalses plaanis sügavalt eksitav. Kõige lihtsam on seda demonstreerida Eestis asuva vene vähemusrahvuse — eestivenelaste — näitel. Kõnealuse rahvastikuosa poolsajandiliste arengutrendide taastamine Euroopa Rahvastikukomitee Vähemusrahvus- ja Immigrantrahvastiku teadusuuringu raames tõi esile eestivenelaste süsteemse eristumise samast rahvusest sisserändajatest kõigi olulisemate rahvastikuprotsesside/tunnuste lõikes ning sageli muljetjätva sarnasuse eestlastega [Katus, Puur,

Sünnipaikne rahvastik

Eesti 1989

Sakkeus 2000]. Kui eristumise aluseks oleks tõepoolest olnud rahvustunne, pidanuks tulemus olema risti vastupidine. Käsitlusalune eksitus poleks sedavõrd hull, kui tegu oleks pelgalt akadeemilise küsimusringiga. Paraku tulenevad Eesti nüüdisrahvastiku kõnealuse põhijaotuse mõistmisest pragmaatilised järeldused asjaomase poliitika suhtes. Pealegi asub valdkond rahvusvaheliste organisatsioonide huvikeskmes, mistõttu põlis- ja rahvusprobleemide segiajamine on toonud riigile küllalt palju tüli ja ebameeldivust ka rahvusvahelises plaanis, mis vähegi adekvaatsema selgituse korral oleks olnud välditav.

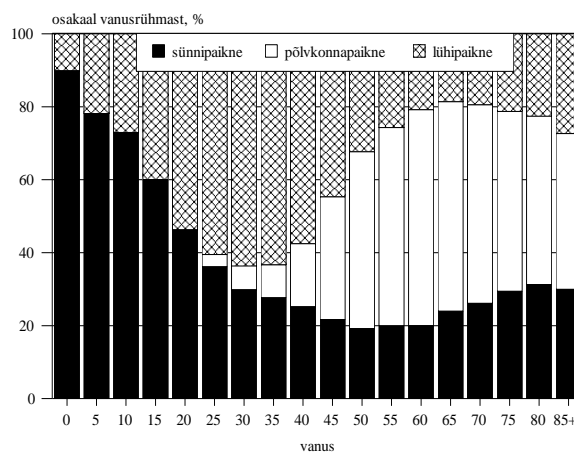
Rahvastiku põlisuskoostise juurde tagasi tulles viitab olemasolev teave tõsiasi, et välispäritolu rahvastiku tagasirände tõenäosus on viimase kümnendi vältel kahanenud üsna minimaalseks, sedasama kinnitavad ka reaalsed rändevood. Teisisõnu peab Eesti arvestama sisserände tagajärjel kahestunud rahvastikupildi edasikandumisega küllalt kaugesse tulevikku, lähi- ja keskpikas perspektiivis võib põlis- ja immigrantrahvastiku erisus mõnel suunal koguni süveneda. Tuleviku seisukohalt on ehk kõige olulisem mõista, et integratsiooniprotsessi käik sõltub ennekõike asjaosalistest endist — nagu teisteski valdkondades ei luba üleminekustaatusel tulenev ressursside piiratus siinsetel sisserännanutel arvestada sellise rikkaliku toega nagu Euroopa heaolumaad oma hoopis väiksematele immigrantrahvastiku rühmadele on saanud võimaldada.

Alapeatüki lõpetuseks olgu põgusalt puudutatud veel rahvastiku paiksus, mis kajastab sünni- ja elukoha seost lokaalselt. Asjaomases vaatenurgast on kogumikusarjas välja toodud kolm põhirühma — sünnipaiksused, põlvkonnapaiksused ja lühipaiksused. Kuivõrd tänapäeval on enamik inimesi elu jooksul ühel või teisel põhjusel ikka elukohta vahetanud, moodustavad järjepidevalt ühes ja samas kohas elanud sünnipaiksused täisealiste hulgas reeglina vähemuse. Eesti kogurahvastikus ulatus sünnipaiksete osakaal veidi enam kui kahe viiendikuni (41.6 protsenti). Vanusrühmiti on sünnipaikseid kõige vähem keskealiste hulgas, kes on seljataha jätnud õpingud, peremoodustuse ning töötöisingud, kogurahvastikus on vastavad näitarvud tugevasti mõjutatud ka piiritagusest sisserändest. Vanusskaala lõpuosas hakkab sünnipaiksus taas suurenema, peegeldades ruumilise liikumise põlvkondlikku trendi.

Põlvkonnapaiksused moodustasid Eesti kogurahvastikus pisut rohkem kui viiendiku (20.4 protsenti). Põlvkonnapaiksus eeldab pikemaajalist asumist väljaspool sünnikohta ning “juurdumist” uues elupaigas, mistõttu vastav rahvastikurühm saab kujuneda kesk- ja vanemaalises rahvastikus, noorte hulgas põlvkonnapaiksused mõistagi puuduvad. Sellesama juurdumise tõttu on põlvkonnapaiksusel vanuse kasvades tendents suureneva, kogurahvastikus saavutas rühma osakaal kõrgtaseme 50-60-aastaste seas, kus põlvkonnapaiksused moodustasid ligikaudu kolm viiendikku. Vanemates eärühmades on põlvkonnapaikseid mõnevõrra vähem, eeskätt sünnipaiksete kasvava arvukuse tõttu. Rändesündmuste tihe seos haridustee, tööleasumise ja peremoodustusega tingib lühipaiksete kontsentreerumise nooremisse ikka — nõnda on rahvastikus kuni neljakümnenda eluaastani ootuspäraselt ülekaalus lühipaiksused, kes paiksuskestuse kasvades lähevad üle põlvkonnapaiksete rühma. Pensioniealistes põlvkondades stabiliseerus lühipaiksete suhtarv viiendiku tasemel ning kogurahvastikus moodustasid lühipaiksused 38 protsenti.

Paiksustunnuse vanussõltuvus on kõikjal põhijoontes ühesugune, kuid rühmade proportsioonis avaldub üsna kujukalt piirkondliku rahvastiku kujunemislugu. Nõnda on sünnipaiksete suhtarv täisealises rahvastikus kõige madalam Ida-Viruses ja Harjus, mis on sisserände toel teinud läbi kõige jõudsama rahvastikukasvu. Teistpidist äärmust esindavad eeskätt Võru- ja Saaremaa, kus sünnipaiksete arv ületas kaht ülejäänud rühma koosvõetuna.

Rahvastiku paiksus
Eesti 1989

Vastukaaluks iseloomustas neid kaht maakonda samas kõige väiksem lühipaiksete esindatus. Lühipaikseid leidis suhteliselt kõige enam Järva-, Lääne-, Lääne-Viru- ja Raplamaal, mis annab tunnistust rahvastiku väga intensiivsest liikumisest käsitlusperioodil. Samuti väärrib märkimist lühipaiksuse sagedasem esinemine maarahvastikus, millist olukorda võib tõdeda enamikus maakondades peale saarte ning Põlva- ja Võrumaa. Aastakümneid väldanud linnastumisprotsessi tõttu on ootuspärane, et põlvkonnapaikseid leidub enam linnarahvastikus. Linnarahvastiku puhul tõuseb tüüpilise suundumusena esile lühipaiksete osakaalu tõus vanuripõlvkondades, mis kajastab eeskätt vanurite asumist laste või sugulaste juurde. Omavalitsuseti on rahvastiku paiksuskooostise variatsioon muidugi hoopis suurem, teavet selle kohta võib leida käesoleva sarja maakonnaraamatutest.

1.6. Rahvastiku vananemine

Sündimus, suremus ja ränne kujundavad koostoimes rahvastiku vanuskoostise, mis modernse taastetüübi juures akumuleerib otsemõjuna seitsme-kaheksa eelneva aastakümne arengu. Ennekõike määrab sündimus terveks inimeaks ette järjestikuste põlvkondade omavahelised proportsioonid, mida saab hiljem märkimisväärselt mõjutada üksnes sõda või muu katastroof. Niisuguse järjepidevuse tõttu avaldavad näiteks tänased protsessid rahvastikuarengule otsest mõju veel XXI sajandi lõpupoolel. Olgugi sotsiaalprotsessidega võrreldes tähelepanuväärivalt inertne, muutub rahvastiku vanuskoostis pikemas ajaraamis siiski väga oluliselt. Koostise teisenemine allub seejuures kindlatele seaduspärasustele, mille toime on aga põhjuse ja tagajärje ajalise lahutatuse tõttu mõnikord raskesti hoomatav.

Vanuskoostise ühesuunaline ja pöördumatu teisenemine, mida tuntakse rahvastikuvananemisena, seondub demograafilise ülemineku ja modernse taastetüübi kinnistumisega. Selle muutuse käigus saab põhimõtteliselt uue ilme laste, täiskasvanute ning vanavanemate arvuline vahakord, mistõttu vananemisprotsessi võib kvantitatiivselt määratleda vanurarahvastiku — tavapäraselt 60- või 65-aastaste ja eakamate — osakaalu ning rahvastikuvanuse suurenemise kaudu. Kuivõrd peremoodustus, õpingud, töö, pensionilesiirdumine, sotsiaalne toetartve ning laiemalt võttes inimese sotsiaalne roll ja koht ühiskonnas üldse on kindlas vanussõltuvuses, omandab rahvastiku vanuskoostis ja selle teisenemine puhtdemograafilisest hoopis laiemama tähenduse. Ühiskonna edukäigu tähelepanuväärse ilminguna loob kaasaegsele rahvastikutaastele vastav vanusjaotus ning individuaalse elutsükli raamide avarandumine ühelt poolt uusi võimalusi, teisalt tekitab seesama jaotus ka niisuguseid asetusi, mille käsitlemiseks ühiskonnal varasem kogemus puudub. Seepärast tärkab vananemisprotsessi süvenedes vajadus omada kindlasihilist ühiskonnapoliitikat, mis aitaks erinevaid eluvaldkondi rahvastikuarengu uue tasakaaluga kohandada [Katus *et al* 1999].

Eestis ulatub rahvastikuvananemise algus tagasi XIX sajandi keskpaika, mil sündimus ja suremus, alguses pikkamööda ning siis kiirenevas tempos, kahanema hakkasid. Demograafilise ülemineku varase ajastuse tõttu toimusid küllalt märkimisväärsed muutused rahvastiku vanusjaotuses juba ülemöödunud sajandi lõpupoolel ning möödunud sajandi alguskümnenditel [Katus 1995]. Rahvastikuvananemise üldtrend on Eestis järjepidevana jälgitav alates 1881 aasta rahvaloendusest, mil vanurarahvastiku (60+) osakaal ulatus 8.1 protsendini. Osundatud näitartv ületab selgesti traditsioonilise rahvastikutaaste valitsemisajale iseloomulikku taset ja annab tunnistust vananemisprotsessi jõudsast käivitumisest. XIX sajandi lõpul moodustasid eakad pea kümnendiku Eesti elanikkonnast ning vanuriosakaalu küllalt kiire tõus jätkus läbi XX sajandi esimese poole.

Iseseisvas Eestis toimunud teine ja üldjärjestuses neljas rahvaloendus näitas eakate suhtarvuna 13.5 protsenti (1934). Huvitav on tõdeda, et rahvastiku vananemisprotsess oli selgelt kaugemale edenenuks üksnes moodsa rahvastikutaaste “emamaal” Prantsusmaal, tollases Euroopas jagas Eesti sel alal koos lõunanaabri Lätiga teist-kolmandat positsiooni [RSKB 1937]. Rahvastikuloo taustal on kõnealune seik üpris ootuspärane, kuivõrd demograafiline üleminek Eestis ja suuremas osas Lätist toimus nn prantsuse tüübi kohaselt. Võõrvõimude vahetumist ära kasutades korraldatud 1941 aasta

rahvaloendus näitas eakate suhtarvuks koguni 15.6 protsenti, kuid selles mängisid oma osa esimese okupatsiooniaasta kaotused, mis tabasid rängemini teokamas eas rahvastikurühmi.

Nagu Eesti rahvastikuarengusse tervikuna, tõi Teise maailmasõja järel alanud massiline sisseränne järsu pöörde ka vananemisprotsessi käiku. Esimene sõjajärgne rahvaloendus (1959) fikseeris Eesti rahvastiku vanuriosakaaluks vaid 15 protsenti. Võrreldes veerand sajandit varasema olukorraga tähendas see tagasiminekut ehk teisisõnu seaduspärase vananemisprotsessi seiskumist. Edaspidi hoidis intensiivne sisseränne ühes suremusarengu stagnatsiooniga rahvastikuvananemise üldnäitajad kuni 1990 aastate alguseni üsna stabiilsed. Rahvastiku mediaanvanus — vanuriosakaalu kõrval teine enamkasutatav protsessi üldnäitaja — polnud kogumiku käsitlusperioodi lõpetava 1989 aasta loenduseks veel 1941 aasta taset ületanud. Taoline seisak on kaheldamatult Eesti rahvastikuvananemise tähelepanuväärseim omapära, mille kõrvale Euroopa rahvaste hulgas teist analoogilist näidet leida ei ole.

Selle kogurahvastikku iseloomustava stabiilsuse taga peitub muidugi protsessi ulatuslik sisemine heterogeensus, mis avaldub vastandsuunalistes arengutes põlis- ja välispäritolu rahvastikus, samuti vananemisprotsessi piirkondlikus ebaühtluses. Nõnda jätkus pärast Teist maailmasõda põlisrahvastiku vananemine, mis saavutas kõrgpunkti käsitlusperioodi algul, kuuekümnendatel ja seitsmekümnendate esimesel poolel. Tollal jõudsid vanuriikka demograafilise ülemineku kõrgajal — XIX sajandi viimasel veerandil — sündinud suurearvulised põlisrahvastiku põlvkonnad. Samal põhjusel, peegeldades XX sajandi paari alguskümnendi vältel kahanenud sündimust ja vastavalt sünipõlvkondade suurust, asendus põlisrahvastiku vananemistrend 1970 teisel poolel ja 1980 aastatel aeglase noorenemisega. Eesti kogurahvastikus jäi kõnealuse laine tõus ja langus sisserände tugeva noorendava mõju taustal küllalt vähemärgatavaks.

Regionaalses plaanis väärib tähelepanu eeskätt vananemisprotsessi ruumilise mustri teisenemine, mida on mõistlik käsitleda eraldi maa- ja linnarahvastiku lõikes. Algatuseks tasub tähelepanu juhtida asjaolule, et alates vananemisprotsessi käivitumisest on rahvastiku vananemisnäitajad varieerunud vähem maa- kui linnarahvastikus. Selline olukord on teiste riikidega võrreldes üsna haruldane, eriti rahvastikuvananemise algjärgus. Omapära põhjus peitub ruumiliselt küllaltki ühtlases demograafilises üleminekus, mille poolest Eesti eristub mitte ainult territooriumilt märksa suurematest riikidest, vaid ka paljudest teistest, sealhulgas Soomest ja Lätist [Katus 1997].

Eesti maarahvastikus püsis kuni Teise maailmasõjani kahe maakonna, Viru- ja Võrumaa, rahvastik noorem ning vanuriosakaal vastavalt väiksem. See on seaduspärane, kuivõrd just need maakonnad on tuntud mõnevõrra hilisema demograafilise ülemineku ajastuse poolest. Omaette piirkonna moodustas märgatavalt madalama vananemistasemega Petserimaa, mille demograafiline areng oli riigi ülejäänud osade suhtes ajanihkega. Pärast sõda on noorema maarahvastiku poolest paistnud jätkuvalt silma Harjumaa, ilmseks põhjuseks positiivne rändeiive ja suburbanisatsioon [Marksoo 1992]. 1970 aastatel lisandus keskmisest noorema rahvastikuga maakondade hulka Lääne-Virumaa, järgmisel kümnendil ka Hiiu- ja Järvamaa. Teisalt kulges Põlva-, Valga- ja Võrumaal areng vanuriosakaalu järkjärgulise kasvu suunas, eriti võrdluses riigikeskmisega, ning kogumiku käsitlusperioodil sai vananemisprotsessi algupoolel teistest maha jäänud Kagu-Eestist kõrgeima vanuriosakaaluga piirkond.

Linnarahvastiku vananemistrend ja maakonnavariatsioon on ettearvatult olnud päris teistsugused. Kuni Teise maailmasõjani kujundas vananemisprotsessi linn-maa erisust rahvastiku ümberpaiknemine linnastumisprotsessi käigus, mis reeglipäraselt tingis linnarahvastiku madalama vananemistaseme. Samas polnud erisus ise kuigi suur, piirdudes paari protsendipunktiga. Linna- ja maarahvastiku vananemiskäigu järsu eristumise tõi enesega sõjajärgne sisseränne, mis põhjustas Eestis linnastumislaine kordumise. Teisisõnu seisab kogurahvastiku vananemispeetuse taga vastandlik noorenemis- ja vananemistrend, vastavalt siis linna- ja maarahvastiku hulgas. Rõhutamist väärib asjaolu, et maarahvastiku vananemine ja linnarahvastiku noorenemine tasakaalustasid teineteist ligilähedaselt samaviisi nagu põlis- ja välispäritolu rahvastik. Kõige muu kõrval tekitas taoline trendivastandlikkus maa- ja linnarahvastiku vananemise suurima erinevuse, mida Eestis iial täheldatud. Eriti sügav oli maa ja linna vastandumine ühtlusarvutustega hõlmatud perioodi algul,

näiteks 1970 aasta loendusel ületas vanuriosakaalu erisus linna- ja maarahvastikus kümne protsendipunkti piiri.

Pärast kiiret või pigem äkilist noorenemist hakkas linnarahvastik alates kuuekümnendatest aastatest vananema enam-vähem tavapärasel moel. Areng oli suhteliselt mõõdukas 1920-1930 aastatega võrreldes ning 1990 aastate alguseks ei olnud linnarahvastiku mediaanvanus veel saavutanud sõjajärgset taset. Linnarahvastiku vananemise aeglase tempo taga seisis jätkuv, peamiselt piiritagune sisseränne, kuid igal juhul ületas esimese laine immigrandide liikumine vanuriea poole koos põlisrahvastiku vananemisega nüüd immigratsiooni noorendava mõju ning vananemisprotsessi käivitust taas.

Maarahvastiku vananemise kõrgseis 1960-1970 aastate vahetuse paiku asendus järgmiseks kaheks kümnendiks noorenemisega. Selle kandjaks oli demograafilise ülemineku poolt põhjustatud rahvastikulaine: tegemist oli perioodiga, mil põlisrahvastiku suurearvulised üleminekuajased sünnikohordid jõudsid oma maise teekonna lõpule. Euroopa taustal toimus too pööre noorenemisele Eestis suhteliselt varakult, näiteks enamikus Kesk- ja Ida-Euroopa riikides leidis see aset alles 1990 aastail või on alles algamas. Lisaks varasele demograafilisele üleminekule võimendas taolist nähtust beebibuumi puudumine, maarahvastiku puhul tuleb arvestada ka mõnevõrra kõrgemat sündimust ning 1980 aastail alanud deurbaniseerumist [Katus *et al* 1999]. Käsitlusperioodi lõpuks oli vanuriosakaal maarahvastikus veel vaid 3.6 protsendipunkti linnarahvastiku vastavast näitavast kõrgem.

Maakonniti tõusis linnarahvastiku vananemises enne Teist maailmasõda esile kaks maakonda, kus rahvastik oli suhteliselt noor ja vanuriosakaal väiksem Eesti keskmisest: Harju- ja Põlva maakond. Harjumaa asend oli muidugi määratud pealinna kasvu poolt, Põlva maakond mängis rolli demograafilise arengu ajastusnihe linna tagamaal. Sõja järel kujunes linnarahvastiku vanuriosakaal pealinnaregiooni poolt määratud keskmisest ehk Harjumaa tasemest madalamaks kaht tüüpi maakonnades. Esimesse rühma kuulusid maakonnad, kuhu suundus lõviosa välismigratsiooni rändevõimega. Need piirkonnad elasid läbi kiire rahvastikunoorenemise ning vananemine lükkus neis kuni üheksakümnendate aastateni lihtsalt edasi. Iseloomulikuks näiteks siinkohal on Ida-Virumaa, kus linnarahvastiku üks varasemas kõrgemaid vanuriosakaale teisenes üheks nooremaks samalaadses võrdluses ühtlusravutustega hõlmatud perioodil.

Teine keskmisest noorema linnarahvastikuga maakonnarühm kujunes neist uusloodud üksustest või rajoonidest, kuhu lülitati madala linnastumisega territooriumid, sageli ajalooliste maakondade äärealad. Tüüpiline näide sellest rühmast on Põlvamaa, mis moodustati Tartu- ja Võrumaa valdadest sel moel, et temasse ei lülitatud ühtki linnaasulat. Loomulikult tõusis uusloodud maakondade keskuse staatusesse tõstetud asulate rahvastiku kasvutempo küllalt kõrgele. Selliste maakondade linnarahvastik oli absoluutarvuliselt küll väike, aga kujunes mitmeks aastakümneks koostiselt väga nooreks. Uusloodud maakondade kõrval etendas linnarahvastikku noorendav siseränne suhteliselt tähtsat rolli ka saartel — Saaremaal ja Hiiumaal, kus linnastumise tase oli enne sõda jäänud madalaks.

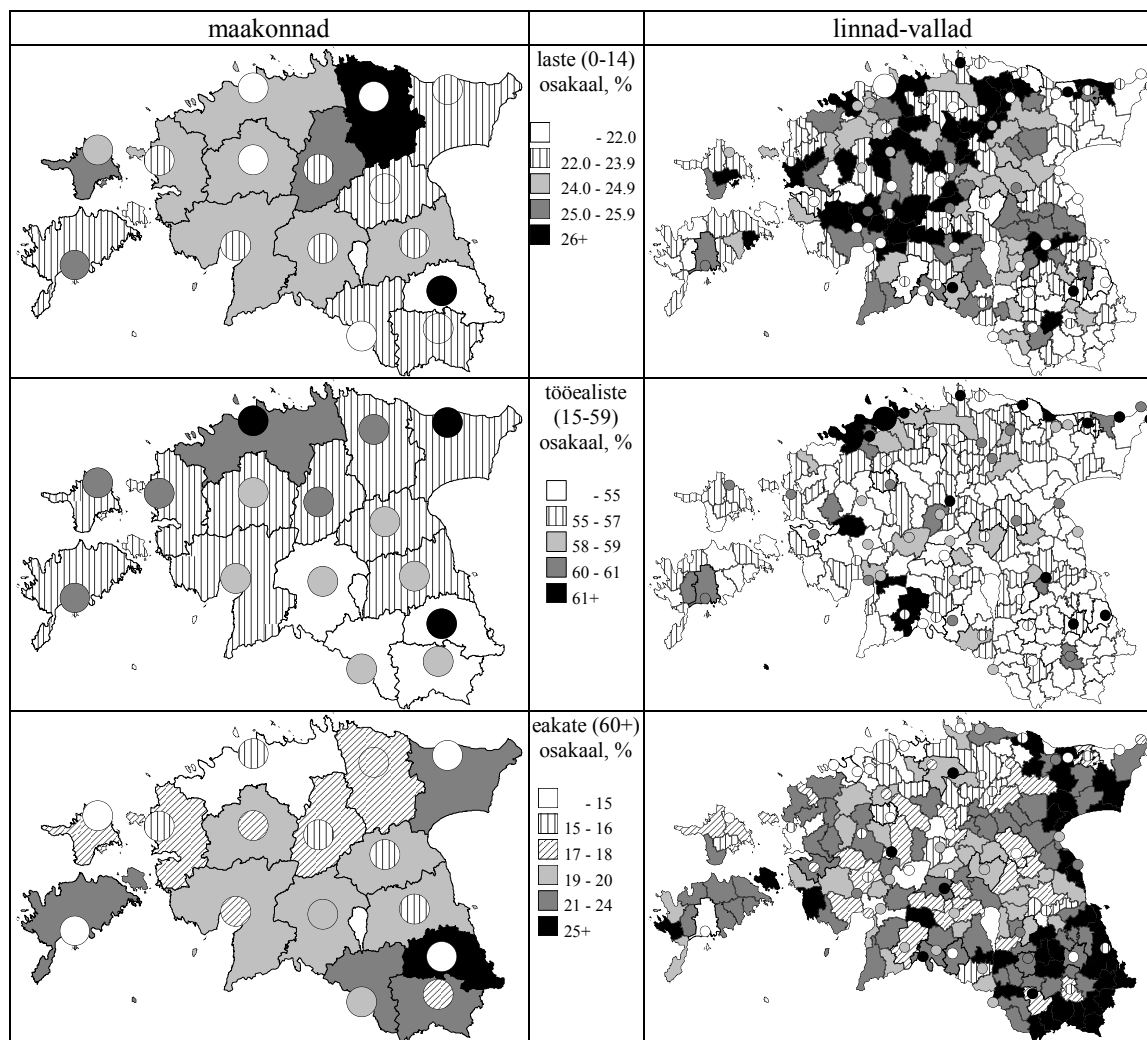
Keskmisest kõrgem oli sõjajärgsel perioodil linnarahvastiku vanuriosakaal neis maakonnades, kus arvestatav linnastumistase enne sõda ning väljakujunenud ja tasakaalustatud asustussüsteem kombineerus tagasihoidlikuma sisserändega NLiidust. Sellesse rühma kuulusid näiteks Pärnumaa ning Valga- ja Viljandimaa. Kõigil sõjajärgsetel rahvaloendustel on nimetatud maakonnad klassifitseerunud rühma, mida iseloomustab linnarahvastiku keskmisest kaugelearenenud rahvastikuvananemine ja muidugi ka kõrgem vanuriosakaal.

Rahvastikuvananemise teemakaardid esitavad laste, tööealiste ja eakate osakaalu Eesti maakondade linna- ja maarahvastikus ning omavalitsusüksustes käsitlusperioodi lõpetava rahvaloenduse seisuga. Nagu juba tõdetud, oli eakate osakaal maarahvastikus kõige kõrgem Põlvamaal (25.5 protsenti), Võrumaal (24.3) ja Valgamaal (22.6), kes moodustasid esikolmiku ka maakondade kogurahvastiku võrdluses. Kuivõrd sündimus pole mainitud valdades olnud kuigivõrd madalam, tuleb keskmist edestava vananemisastme põhjust otsida ikka ja jälle väljarändest. Keskmisest noorema maarahvastiku poolest kerkis esile kõigepealt Harjumaa, mille valdades piirdus eakate suhtarv 15 protsendiga. Huvitav on lisada, et Harjumaa oli ühtlasi ainsaks maakonnaks, kus

maarahvastiku vananemisnäitajad oli käsitusperioodi lõpuks linnarahvastiku vastavatest näitarvudest allpoole langenud. Linnarahvastiku lõikes olid maakondlikud erisused mõnevõrra väiksemad. Eakama rahvastikuga esikolmiku moodustasid Valga (19.4), Viljandi (19.2) ja Pärnumaa (18.4), pingerea teispoolses otsas asusid Põlva, Ida-Viru ning Hiiu- ja Saaremaa, kus vanuriosakaal linnades asus 10-14 protsendi vahemikus.

Rahvastiku vanuskoostis

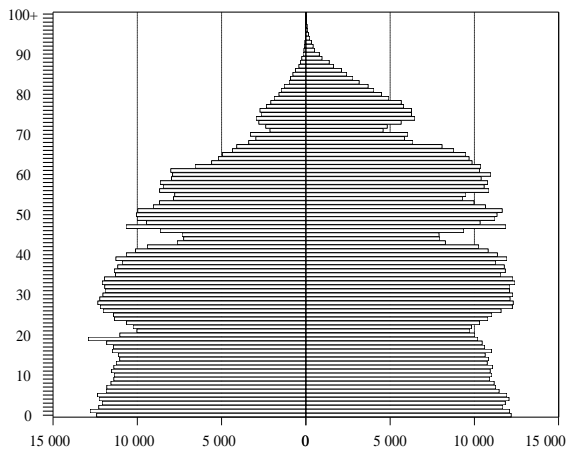
Eesti 1989

Omavalitsusüksuste lõikes on küllalt märkimisväärne, et Eestis pole ühtki sellist maakonda, kus vanemisprotsess oleks olnud päris ühtlane. Maakonnasisese homogeensuse puudumise tõttu on omavalitsuste käsitlemine eriti oluline nii piirkonnaerisuste ulatuse väljatoomiseks kui Eesti rahvastikuvananemise regionaalse mudeli mõistmiseks. Kaardilt paistab välja kõrge vanuriosakaaluga piirkondade koondumine Eesti idaossa, mille peamiseks põhjuseks on teadagi intensiivne ja pikaajaline väljaränne piirialadelt. Rahvastiku liigvananemise vöönd kulgeb piki Peipsi järve kallast kuni Vene Föderatsiooni piirini kirdes. Õigupoolest ongi enamik kõrgema vanuriosakaaluga omavalitsusüksuste rühmast koondunud sellesse idapiiri äärsesse vööndisse ning vaid mõned üksikud paiknevad umbropsu üle kogu Eesti.

Rahvastiku vanuspuu

Eesti 1989

vanurid. Jättes suburbaniseerunud alad kõrvale, oli suhteliselt noor maarahvastik koondunud Kesk-Eestisse ja Hiiumaale. Lisateavet piirkondliku rahvastikuvananemise kohta leiab asjahuviline Eesti Vanuriuuringu väljaandest [EKDK 1995b].

Teema lõpetuseks esitab juuresolev joonis Eesti kogurahvastiku vanuspuu ühtlusrarvutusperioodi lõpu seisuga, millel kajastuvad kokkuvõtlikult demograafilise arengu pöörded XX sajandi algusest peale. Muidugi omab rahvastiku vanuskoostis osundatud mitmelaadseid piirkondlikke erijooni, mida on puudutatud maakondlikes ülevaadetes. Vanuspuu ülaosas on selgelt täheldatava tühikuna näha Esimese maailmasõja ja Vabadussõja aegne sündimuse madalseis. Samuti tuleb puu ülaosas mees- ja naispoole asümmeetria kaudu ilmsiks eluea väga tugev soerisus. Vastsündinute hulgas tavapärase poisslaste ülekaal asendub rahvastikus kolmekümnendate eluaastate algul sugupoole tasakaaluga, mispeale hakkab järk-järgult süvenema vastupidine suhe. Kuuekümnendate eluaastate lõpul ületab naiste arv meeste oma juba ligi kahekordselt, vanavanurite hulgas langeb meeste suhtarv aga kolmandikuni ja kohati madalamalegi.

Tühikule järgnev vanuspuu “laienemine” kätkeb endasse suurearvulised, esimese sõjajärgse rändelainega saabunud immigrandikohordid, mis käsitlusperioodi lõpuks olid jõudnud pensioniea künnisele. Teine lünk püramiidis, mis järgneb varasemale tühikule parasjagu ühe põlvkonna pikkuse sammuga, ei esita siiski mitte niivõrd selle demograafilist kaja kui sündimuse väga järsku alanemist Teise maailmasõja ajal. Paradoksaalselt oli viidatud alanemine iseloomulik küll mitte Eestile, vaid Venemaale, kust see immigrantrahvastiku kaudu siinsesse vanuskoostisse on kandunud. Sisseränne selgitab ka tühikule järgnevate, 1940 aastate lõpu ja 1950 aastate rahvastikupõlvkondade suurearvulisuse. Põlisrahvastikku iseloomustas sellal teatavasti sündimuse madalseis — nagu eespool mainitud, ei kogenud Eesti teistele demograafiliselt võrreldavatele riikidele tüüpilist beebibuumi, kuigi sellekohased märgid olid 1930 aastate lõpul — ja vene okupatsiooni esimese aasta seisaku järel veel ka sõja-aastatel —, sarnaselt Prantsusmaa, Rootsi ja Shveitsiga selgesti ilmnud. Vanuspuu alaosa laienemine peegeldab Eesti põlisrahva taastetasemeni küündinud sündimustaset alates kuuekümnendate lõpust kuni 1990 aastate alguseni. Möödunud kümnendi rahvastikumuutustest on vanuskoostisse kahtlemata kõige sügavama jälje jätnud sündimuse järsk langus, millega mõneti paradoksaalselt kaasnes rahvastiku ülalpeetavussuhte paranemine. Täna on sellest tingitud terav laine põlvkondade arvukuses jõudnud juba põhikooli, sundides hariduskorraldust endaga üha tõsisemalt arvestama.

Võrreldava demograafilise arenguga riikide taustal on Eesti rahvastiku vanuskoostise peamiseks omapäraks siiski mitte sündimuslangusest, vaid rändelainetest põhjustatud ebahütluse väga suur ulatus. Käesoleva raamatu ilmumise ajaks on osundatud lained enam kui kümme aasta võrra vanuspuu “ladva” poole liikunud ning ka pärast sõda sündinud immigrandikohordid hakkavad alanud kümnendil jõudma pensioniea piirile. Rahvusvahelises kontekstis sobib Eesti heaks näiteks

lõpuni jõudnud asendusrände (*replacement migration*), mida on aeg-ajalt ajakirjanduses ja hetketulemile orienteeritud äriühingonnis käsitletud abinõuna rahvastikuvananemise ohjamiseks ning majanduslikult soodsa ülalpeetavussuhte säilitamiseks.

Seda kogemust lühidalt kokku võttes võib tõdeda, et sisseränne kindlustas Eestile terveks poolsajandiks küll majandussoodsa vanuskoostise, aga käsitlusperioodi lõpuks oli too eelis suurearvuliste immigrandikohortide vanuriikka jõudmisega kadumas ning viimasel kümnendil on Eesti hoidnud enda käes Euroopa ühe kõige intensiivsema rahvastikuvananemise riigi positsiooni. Rahvastikuteaduse keeles on põhjust olukorda iseloomustada kui kompensatoorset liigvananemist. Kõnealuse arengujärgu kokkulangemine riigi ülesehitamise, majandusülemineku ja üldise rahvastikukaoga ei tee rahvastikuvananemisega seotud probleemikogumi lahendamist muidugi lihtsamaks. Piirkondlikus plaanis väärib rõhutamist rahvastikuvananemise teisenev geograafia ning protsessi raskuskeskme paiknemine linnadesse, sh välispäritolu rahvastiku kontsentratsioonialadel, mis on trendimääravaks kogurahvastiku tasandil.

1.7. Rahvus ja keel

Rahvustunmus on määratud rahvastiku etnokultuurilise ja üldistavalt kogu vaimuelu kuuluvusega sarnast identiteeti kandva populatsiooni hulka. Rahvuse määratlemisel ühise kultuuri kaudu tuleb tähele panna, et sotsiaalse nähtusena on kultuur küllalt keerukas ja mitmeplaaniline, pealegi ajas muutuv ning seetõttu tänapäeval sisult hoopis teistsugune kui näiteks sada või kolmsada aastat tagasi [Jansen 1999]. Arusaadavalt teeb rahvuse taoline määratlus tema mõõtmise ja ülepea teaduskäsitluse keerukaks, tuleks ju n-ö objektiivseks hinnanguks koguda lõpmata hulk mitmesugust kultuuri- ja vaimuelu puudutavat teavet ning see kogum siis sobiva mudeli abil tervikuks lõimida. Siiski pakub rahvuse üldarusaadavus, ka näiteks kirjaoskamatu inimese seisukohalt, selle ülesande lahendamiseks sootuks lihtsama viisi — rahvuse defineerimise individuaalse enesemääratluse kaudu, millist võtet ongi praktikas laialdaselt rakendatud.

Viimastel aastakümnetel on kasvanud järjest tugevamaks äratundmine, et etnokultuurilise sideme olemasolul mitme rahvusrühmaga üheaegselt ja mitmel muulgi puhul ei pruugi rahvuse enesemääratlus olla piisav mõõtmisvõte. Taolise olukorra sagenemist Euroopa rahvaste seas on tinginud eeskätt väljarände asendumine sisserändega pärast Teist maailmasõda ning välispäritolu rahvastiku kujunemine kõigis Eestiga võrreldava demograafilise arenguga maades. Arenguga kaasas käies on rahvuskuuluvuse mõõtmine vaid ühe tunnuse — individuaalse enesemääratluse — alusel leidnud edasiarendamist laiemal tunnuskompleksi kaasamise suunas. Euroopa Liidu maades (tegelikult Euroopa Nõukogu kaudu kogu nn Euroopa regioonis) on kasutusel lähenemisviis, mis leidis riikide konsensusliku heakskiidu vähemusrahvuste (1910–1995) ja immigrantrahvastiku (1945–2000) arengut käsitlevate võrdlusprojektide raames [Haug, Compton, Courbage 2000; 2002]. Asjaomane käsitlusviis määrab rahvuse viie üksteist täiendava üksiktunnuse abil: põlisus ehk isiku ja tema (vana)vanemate sünnimaa, rahvuse individuaalne enesemääratlus, tavakeel ja/või emakeel, usukuuluvus ja kodakondsus. Üksteist täiendades toovad neli esimest tunnust välja Euroopa rahvuste kõige olulisemad tunnusjooned, kodakondsus on vormilis-juriidilise isikutunnusena lisatud mõne riigi andmekorralduse omaaegse praktika tõttu.

Euroopa Rahvastikukomitee rahvusdefiniitsioon toetub selgepiirilisele arusaamale, et oma ajaloolisel kodumaal elavaid rahvusi — nii enamus- kui vähemusrahvusi — iseloomustab mitmepalgeliselt erinev sotsiaaldemograafiline areng, võrreldes ühe või teise (hilis)rände tulemusel moodustunud rühmaga. Eesti rahvastikuareng, kus emigratsioon asendus valdava immigratsiooniga juba rohkem kui poole sajandi eest, nõuab arusaadavalt tänapäevase rahvuskontseptsiooni rakendamist, mille eelduseks on muuhulgas ka kõigi nimetatud viie rahvastikutunnuse registreeritus. Eestis on nõuetekohane teave tõepoolest olemas sõjaeelse iseseisvusperioodi, paraku aga mitte vene aja kohta: sõjajärgselt jäi asjakohasest tunnuskomplektist ainsana läbivalt kasutusele enesemääratlus,

osaliselt fikseeriti ka emakeel. Sünnikoha (erandiks vahetult enne NLiidu lagunemist ning seetõttu juba vabamates oludes läbi viidud 1989 aasta rahvaloendus) ja usu kohta teavet ei kogutud. Kahe Eestis või lähiruumis ajaloolist järjepidevust omava vähemusrahvuse, eestivenelaste ja ingerlaste kohta täitis poolsajandilise andmetühiku rahvusvahelisi definitsioone rakendanud Eesti Põlisusuuring [Katus, Puur, Sakkeus 2000]. Kuigi osundatud töö tõi esile märkimisväärse lahknevuse kahe käsitluse vahel, piirdub alljärgnev esitus ainsana piirkondlikult kasutada oleva enesemääratlusliku informatsiooniga.

Ajalooliselt oli Eesti kuni Teise maailmasõjani küllalt homogeenne rahvuskoostisega, eriti naabermaade Läti, Soome ja Venemaaga võrreldes. Mitmest rahvastikukriisidega kaasnenud immigratsioonilainetest hoolimata jäi sisseränne Eestisse kokkuvõttes suhteliselt väikesearvuliseks ning piirdus peamiselt linnade ja äärealadega [Palli 1996]. Viimase sõjaeelse loenduse (1934) kohaselt ulatus eestlaste osakaal kogurahvastikus 88.1 protsendini. Ülejäänud (arvuliselt 120 tuhat inimest) moodustasid lõviosas viis vähemusrahvust — venelased (92600), sakslased (16300), rootslased (7600), lätlased (5400) ja juudid (4500). Vähemusrahvustest omasid kompakset asuala venelased ja rannarootslased, vastavalt Peipsi läänekaldal ning väikesaartel ja rannikul asuvates valdades. Kompaktse asustuse tõttu polnud venelastel ega rootslastel tarvidust taotleda kultuuriautonomia seaduse poolt ettenähtud ametlikku vähemusrahvuse statuuti, kuivõrd oma hariduslikke ja kultuurilisi sihte said nad teostada omavalitsuse kaudu. Väiksematest rühmadest leidis arvukamalt (üle tuhande) veel poolakaid ja soomlasi.

Teise maailmasõja keerises kaotas Eesti oma viiest ajaloolisest vähemusrahvusest neli. Enamus sakslasi lahkus Molotov-Ribbentropi paktile järgnenud repatriatsiooni käigus, väheste paigalejäänud (osaliselt) saksa soost isikute käekäigu eest kandis teise vene okupatsiooni alguses hoolt NKVD. Rannarootslaste lahkumine emamaale teostus enne okupatsioonivõimude vahetust. Suhteliselt väikesearvulisest juudi vähemusrahvusest evakueerus suurem osa sõja algul NLiidu tagalasse, tagasi Eestisse jõudis neist suhteliselt väike hulk. Eestisse jäänud jagasid aga rahvuskaaslaste tänamatut saatust sakslaste poolt okupeeritud riikides. Lätlaste arvu kahandas kõige enam Eesti kagupiiri muutus, aga ka assimileerumine ja segaabelud, mis kujunesid takistuseks vähemusrahvuse järjekestvusele. Ainsana säilitas n-õ kriitilise massi vene vähemusrahvus, kuigi venelaste arv vähenes Petserimaa ja Narva-taguste valdade Vene Föderatsiooni kasuks annekteerimise tulemusena ligikaudu kolme neljandiku võrra. Nõnda koosnes Teise maailmasõja lõpupoole Eesti rahvastik pea saajaprotsendiliselt eestlaskonnast, kui kõrvale jätta militaarrahvastik. Siiski ei jäänud selline olukord püsima, sest sõjajärgne intensiivne sisseränne tõi Eestisse pretsedenditult suure ja enam kui sajasse rahvusrühma kuuluva immigrantrahvastiku.

Rahvastiku rahvuskoostise käsitlemisel tõuseb muidugi kõigepealt esile hüppeline muutus, mis viis terved piirkonnad sisuliselt ümberrahvastumiseni. Suurem osa asjaomasest pöördest leidis aset napi poolteise sõjajärgse kümnendi vältel ja seega enne kogumiku käsitlusperioodi algust. Esimene sõjajärgne rahvaloendus (1959) fikseeris Eestis absoluutarvuliselt üle 250 tuhande mitte-eestlaste, suhtväljenduses ulatus nende arv rohkem kui viiendikuni kogurahvastikust. Sellele arvule tuleb lisada suletud territooriumidel paiknenud arvukas militaarkontingent, kes tsiviilrahvastiku statistikas ei kajastunud. Kuigi mõnevõrra mõõdukamas tempos, jätkus ümberrahvastamise protsess ka kogumiku käsitlusperioodil: 1970 aasta loenduse ajal küündis mitte-eestlaste suhtarv 32 protsendini ja absoluutarvuliselt elas Eestis 431 tuhat teistest rahvustest isikut. Järgneva kahe kümnendi vältel lisandus olemasolevale veel enam kui poolteistsada tuhat. Käsitlusperioodi lõpul loendati mitte-eestlaste arvaks 602 tuhat, mis moodustas 38.5 protsenti kogurahvastikust. Taasiseseisvumise ja Vene sõjaväe väljaviimise järel on rahvuskoostis tervikuna taas mõnevõrra eestilikumaks muutunud — viimane rahvaloendus näitas eestlaste suhtarvuks 67.9 protsenti —, kuid selle teisenemise üksikasjalik eritlus on juba mõne teise raamatu aines.

Juuresolev joonis esitab eestlaste ja mitte-eestlaste vahekorrale lisaks ka olulisemate rahvusrühmade esindatuse ühtlusalvutustega hõlmatud perioodi lõpul. Teadaolevalt moodustasid eestlaste järel enam kui 475 tuhande inimesega arvukaima rühma venelased — kogurahvastikust 30.3 protsenti, mitte-eestlaste koguarvust aga peaaegu neli viiendikku. Suuruselt teise ja kolmanda

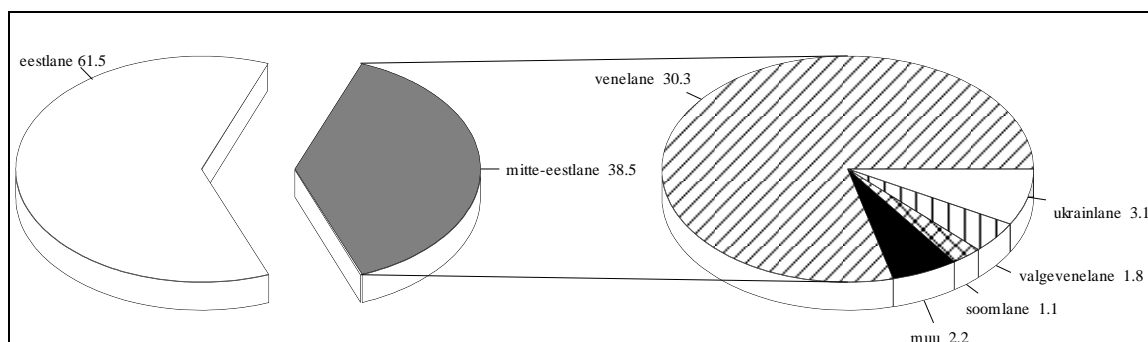
immigrandipäritolu rahvusrühma moodustasid 48 tuhat ukrainlast (3.1 protsenti) ning 29 tuhat valgevenelast (1.8 protsenti). Arvukuselt neljandaks rahvusrühmaks oli käsitlusperioodi lõpul ingeri(-soome) kogukond, kelle arv loendusel oli 16.6 tuhat (1.1 protsenti) inimest. Ingerlaste demograafilist arengut, koos Eestis ajaloolist järjepidevust omava vene vähemusrahvusega, on põhjalikumalt analüüsitud Eesti Põlisusuuringu raames. Muuhulgas tõi asjaomane töö esile rahvusrühma suuruse tugeva sõltuvuse metodoloogias — Euroopa Rahvastikukomitee määratluse rakendamisel kasvas ingerlaste arv üle pooleteise korra individuaalse enesemääratlusega võrreldes [Katus, Puur, Põldma 2003]. Antud järelendus laieneb suure tõenäosusega ka teistele väiksematele rahvusrühmadele, keda iseloomustab kõrge segaabelude osakaal ning keeleline assimileerumine.

Kõigi ülejäänud rahvusrühmade osakaal ühesvõetuna piirdus käsitlusperioodi lõpul veidi enam kui kahe protsendiga. Lisaks eelnimetatule ületas kolme tuhande piiri veel viis rahvust: juudid (4.6 tuhat), tatarlased (4.1), sakslased (3.5), lätlased (3.1), poolakad (3.0). Üle tuhande inimese elas Eestis ka leedulasi, armeenlasi, asereid, moldovlasi ja tshuvasse, enam kui saja inimesega oli esindatud 35 rahvust ja rahvakildu. Üksiklasi loendati kokku enam kui sajast rahvusest, mis osutab tõepoolest märkimisväärsele etnilisele kirevusele. Süstemaatilise ülevaate kõigest neist rühmadest leiab asjajuhuline *Eesti rahvaste raamatust* [Viikberg 1999].

Mitte-eestlaste vanuskoostisele on tunnuslik immigrandikooslusele tüüpiline ebaühtlus, mis avaldub lähestikute või isegi järjestikute kohortide arvukuse silmatorkavas lahknemises. Nagu eespool viidatud, markeerib kõnealune muster põhijoontes sisserännu kodupiirkondade, eeskätt Vene Föderatsiooni vanuskoostist, mille ebatasasusi rändelained on võimendanud. Eriti tugevasti on

Rahvastiku rahvuskoostis

Eesti 1989

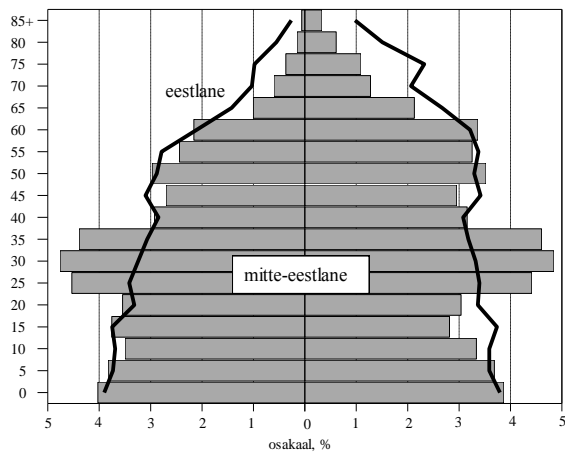

üleesindatud 1950 aastate ja 1960 aastate alguse kohordid, mis kinnitab suhteliselt intensiivse piiritaguse sisserände jätkumist sisuliselt käsitlusperioodi lõpuni. Eestlaste ja mitte-eestlaste arvu suurusjärgulise võrdsuse tõttu pakub joonis ühtlasi kahe rahvastikurühma arvukuse võrdluse põlvkonniti. Nõnda väheneb eestlaste ülekaal nooremate kohortide suunas ja mainitud 1950-1960 aastate põlvkondades jõudis mitte-eestlaste arv eestlaste omale üsna lähedale, linnarahvastikus pöördus proportsioon aga kohati vastupidiseks. Tabanud vintsutustele vaatamata paistab eestlaste vanuspüü mitte-eestlastega võrreldes isegi üllatavalt ühtlane.

Enesemääratluse kõrval teiseks tähtsaks, Eesti oludes aga võib olla koguni tähtsamaks rahvuskoostist iseloomustavaks tunnuseks on emakeel, mis samuti peegeldab olukorra tugevat nihestatust. Käsitlusperioodi lõpul oli eesti keel emakeeleks 61.9 protsendile rahvastikust ehk 968 tuhandele inimesele. Eesti rahvuse kõrval oli eesti keel saanud emakeeleks ligi kuuetele tuhandele mitte-eestlasele, kes moodustasid mitte-eestlaste koguarvust vähem kui ühe protsendi. Vene keel oli emakeeleks kokku 34.8 protsendile ehk absoluutarvuliselt 545 tuhandele inimesele, mis on venelaste arvust seitsmekümne tuhande võrra suurem. Kui võrrelda emakeelt rahvuse enesemääratlusega, siis eestlastel ja venelastel langesid need sisuliselt kokku. Eestlastest nimetas emakeeleks eesti keelt 98.94 protsenti, 1.04 protsenti ehk absoluutarvuliselt veidi üle kümne tuhande pidas selleks vene keelt, vähem kui kahesaja eestlase (0.02 protsenti) emakeeleks oli mõni muu keel. Venelaste

Rahvastiku soorahvuskoostis

Eesti 1989

emakeelsus ulatus käsitlusperioodi lõpul 98.6 protsendini, eesti keelt pidas emakeeleks 1.3 protsenti venelasi (6200 inimest), muu keel oli emakeeleks 0.1 protsendil venelastest.

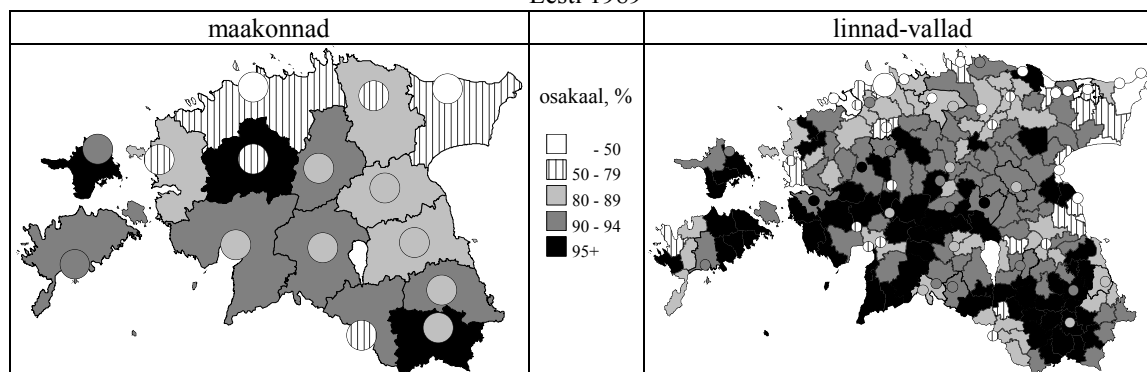
Seevastu teistel rahvastikurühmadel on aset leidnud tähelepanuväärselt suur emakeele vahetus, mis on toimunud peamiselt vene, mitte eesti keele suunas. Keskeltläbi pidas vene keelt emakeeleks üle poole ehk 52.3 protsenti teistesse rahvusrühmadesse kuuluvast rahvastikust, keda käsitlusperioodi lõpul loendati üle 127 tuhande. Eesti keelele ülelänute suhtarv piirdus kõigest 7.6 protsendiga, keelevahetajate proportsioon oli seega vene keele kasuks suhtes 5:1. Suurematest rühmadest oli eesti keelele üle

länuid võrreldes vene keele kasuks emakeelt vahetanutest rohkem üksnes ingerlaste seas. Oma emakeelele — üldse nimetati emakeelena üle 80 erineva keele — oli truuks jäänud 40.1 protsenti ehk 51.7 tuhat inimest, millele vastab Eesti kogurahvastikus 3.3 protsenti. Vanusrühmiti peitub osundatud keskmiste taga rahvastiku keelekoostise lihtsustumine nooremate põlvkondade suunas. Aeg näitab, kas, kui kiiresti ja millises suunas järgneb sellele nihkele väiksemate rahvusrühmade enesemääratluse samasuunaline teisenemine.

Ühiskonna sidususe seisukohalt väärrib kindlasti omaette tähelepanu rahvastiku eesti keele oskus, mis lisaks emakeele tunnusele võtab arvesse ka mõne teise keele valdamist. Sel puhul on mõistlik jätta vaatluse alt välja eestlased ning keskenduda teistele rahvusrühmadele, kellele eesti keel pole emakeeleks. Käsitlusperioodi lõpetava rahvaloenduse kohaselt iseloomustas Eestis elavaid mitte-eestlasi äärmiselt vilets keeletundmine — eesti keelt oskas neist vaid 16 protsenti. Muidugi peegeldab see ühelt poolt vene keelele loodud soodusesisundit NLiidus, kuid teisalt ilmneb kehvas keeleoskuses ka mitte-eestlaste väga kõrge piirkondlik kontsentratsioon. Samuti tuleb arvestada, et Eestis paiknes arvukas militaarrahvastik, kelle saatuseks oli teenistuskäigu vältel perioodiliselt korduv ümberpaiknemine, kujundlikult öeldud, Sahhalinist Saaremaani. Arusaadavalt ei soosinud taoline rotatsioon mingil viisil kohaliku keele õppimist ega muul kombel lõimumist. Kogumiku arvandmete tõlgendamisel tuleb siiski silmas pidada, et loendus tundis huvi üksnes kahe kõige paremini osatava nõukogurahva keele vastu, eesti keele oskamine näiteks kolmanda keelena ei ole seetõttu andmestikus kajastatud. Kuigi mitte-eestlaste keeleoskus on möödunud kümnendi vältel ilmselt paranenud, näitab kogumikus fikseeritud lähteseis kujukalt Eesti ees seisvate integratsiooniprobleemide mastaapi ja keerukust.

Eestlaste osakaal

Eesti 1989

Piirkondlikult on rahvus- ja keelekoostise nihkumine kantud eeskätt linnarahvastiku poolt, kuhu suundus lõviosa piiritagusest sisserändest. Ühtlusravutustega kaetud perioodi lõpuks oli eestlaste suhtarv linnarahva seas langenud 51.2 protsendini, seevastu maal ulatus vastav näitav 87.5 protsendini. Samuti väärib märkimist, et maarahvastikus moodustasid eestlaste, venelaste ja ukrainlaste järel suuruselt kolmanda rahvastikurühma ingerlased, kusjuures mitmel pool ületas ingerlaste suhtarv ka ukrainlaste oma.

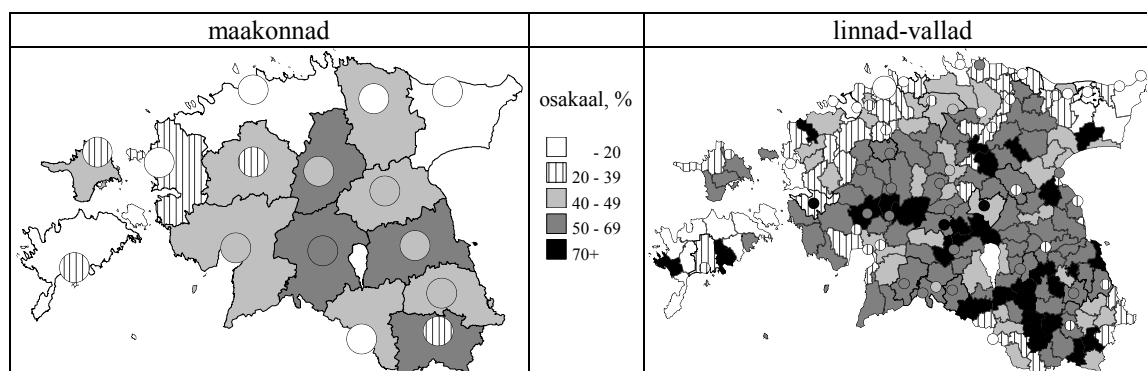
Maakondade lõikes oli ümberrahvastumine kõige kaugemale jõudnud teadaolevalt Ida-Virumaal, kus eestlased juba esimese sõjajärgse kümnendi vältel vähemusse langesid. Sel perioodil toimus Ida-Viru rahvastikupildi muutus eranditult sisserände mõjul, kogumiku käsitlusperioodil hakkas samas suunas järjest enam toimima eestlaste lahkumine maakonnast, kogumiku arvtabelites annab sellest tunnistust keskealiste ja nooremate põlvkondade suuruse ahenemine, eriti rahvastiku naispoolel. Põlvkondade proportsiooni moonutatuse tõttu olid Ida-Virumaa eestlaste seas kõige arvukamaks 50-60 aastaste rühm, kelle arv ületas paarikümneaastaste oma pea kaks korda. Põhimõttelist pööret ei toonud ka Eesti taasiseseisvumisele järgnenud kümnend ning tuleviku seisukohalt ei luba nooremaealiste puudujääk ennustada trendisuuna muutumist.

Harjumaal oli eestlaste ja mitte-eestlaste arv käsitlusperioodi lõpuks sisuliselt võrdsustunud: eestlasi loendati maakonnas 1989 aastal vaid viie tuhande võrra enam kui teisi rahvusi. Tuleb tähele panna, et eestlaste napi ülekaalu kindlustas maarahvastik, linnades piirdus eestlaste ülekaal vähem kui kahe protsendipunktiga. Tallinnas olid eestlased vähemusse langenud juba seitsmekümnendatel aastatel. Rahvuskoostise üldproportsiooni poolest suhteliselt sarnase rühma moodustasid Lääne, Lääne-Viru, Tartu ja Valga maakond, kus eestlaste osakaal liikus 75-78 protsendi piirimail. Pärnu- ja Jõgevamaal ületas vastav suhtarv nelja viiendiku taset, ülejäänud maakondades moodustasid eestlased üle üheksa kümnendiku kogurahvastikust. Kõige eestilikuma ilme oli rahvastikukoostis säilitanud vene ajal piirirezhiimiga eraldatud Hiiu- ja Saaremaal, kus eestlaste suhtarv küündis vastavalt 95.7 ja 93.4 protsendini. Mandrimaakondadest järgnes kolmandana Põlvamaa. Osundatud variatsiooni kannab peamiselt linnarahvastik, maarahvastikus on koostiserisused hoopis väiksemad.

Omavalitsusüksuseti ulatub rahvuskoostise variatsioon ühest äärmusest teiseni. Käsitlusperioodi lõpul oli kõige täielikum ümberrahvastumine toimunud Paldiskis, kuhu eestlastel pärast mereväebaasi loomist ning linna kinniseks muutmist enam asja polnud. Võib pigem imestada, kuidas paarisajal eestlasel (2.4 protsenti rahvastikust) õnnestus alles jääda. Rahvuskoostise seisukohalt pole olukord palju parem Sillamäel ja Narvas, kuhu pikka aega samuti põliselanikke ei lubatud — kuigi uraanirikastusvabrik asus Sillamäel, oli algselt NLiidu aatomitööstuse keskuseks mõeldud Narva [Vseiov 2001]. Peale nimetatute moodustasid mitte-eestlased enamuse veel veerandsajas haldusüksuses, tüüpiliselt sõjaväebaasi või migratsioonipumbana toimunud suurettevõtte toel. Kui kõnealused kontsentratsioonialad välja arvata, ületas eestlaste suhtarv ligi kolmes viiendikus omavalitsustes 90 protsendi piiri. Valdadest juhtis pingerida Laimjala Saaremaal, linnadest-alevitest hoidis esikohta Tõrva Valgamaal. Samas tuleb tõdeda, et etniliselt täiesti homogeenseks polnud

jäänud ühegi haldusüksuse rahvastik. Tüüpilise suundumusena tõuseb arvandmestikust esile ka pöördseos mitte-eestlaste kontsentratsiooni ja nende eesti keele oskuse vahel: näiteks maakondade

Mitte-eestlaste eesti keele oskus Eesti 1989

võrdluses oli keeleoskuse taseme erisus Viljandimaa ja Ida-Viru vahel kümnekordne.

Rahvastiku rahvuskoostisega seoses väärib omaette märkimist Jõgeva- ja Tartumaa, mille piiresse jääb vene vähemusrahvuse kompaktne asuala. See tihti peipsivenelasteks nimetatav rahvastikurühm väärib tähelepanu mitte üksnes omanäolise etnograafilise, kultuurilise ja keelilise tausta tõttu, vaid eelkõige positiivse näitena sellest, kuidas on saavutatud lõimumistulemus nii vähemus- kui enamusrahvuse jaoks — integratsioon ilma kummagi identiteeti lõhustamata. Õigupoolest mahuvad peipsivenelased tänases Eestis ainsana vähemusrahvuse mõiste raamidesse. Metodoloogilisest seisukohast toob peipsivenelaste ja nende sisserännanud rahvuskaaslaste võrdlus esile rahvastiku põlisustunnuse tähenduslikkuse mistahes sotsiaalprotsesside käsitlemisel [Sakkeus 2000]. Paraku on ametlik integratsioonikava antud tõsiasi pikka aega ignoreerinud, jätkates niiviisi veneaegset traditsiooni, mis kõrvaldas põlisuse mõiste nii andmekorraldusest kui muust ühiskondlikust käibest.

1.8. Haridus

Rahvastiku sotsiaalse palge iseloomustamisel on asendamatuks tunnuseks haridus, mis on ühtviisi kõnekas nii rahulikul kui murrangulisel ajajärgul *resp* olukorras, kus enamik tavapäraseid stratifikatsiooninäitajaid pakuvad vähe abi. Lisaks osalemisvõimalusele mitmesugustel ameti- ja tegevusaladel vormib haridus inimese huve, vajadusi ja väärtushinnanguid, tegelikult ju suuremat osa põhimõttelist laadi sotsiaalsetest valikutest. Haridusest ja haritusest on eesti rahva silmis saanud pikaajalise traditsiooni toel lausa ühiskondliku edenemise mõõdupuu, mis paistab olema vahepeal devalveeruma kippunud tähendust taastamas. Majanduse vaatenurgast kehastab haridus akumulieeritud inimkapitali, millest sõltub muuhulgas ka piirkondliku arengu edukus. Rahvastiku hariduskoostis ja kvalifikatsioon on kahtlemata olnud üheks keskseks regionaalerisuste kasvu allikaks uuel iseseisvusajal.

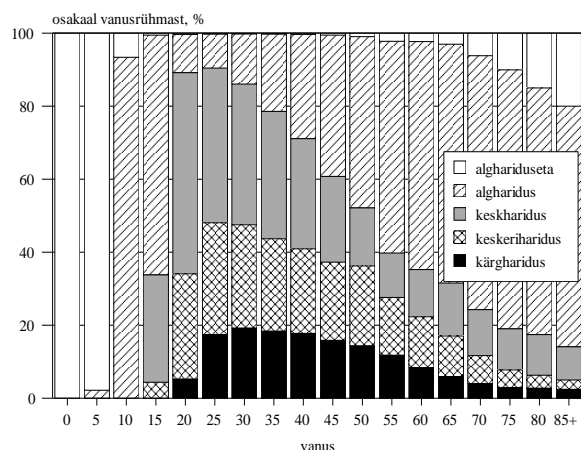
Rahvastiku hariduskoostise üldistamiseks kasutatakse reeglina haridustaset, mis esitab kokkuvõtlikult õpingute tulemuse ning järgib oma loogikas liikumist madalamalt kooliastmelt kõrgemale. Kõigi nelja kogumikusarjas esindatud rahvaloenduse andmed kinnitavad rahvastiku haridustaseme järjepidevat tõustrendi. Tänapäevase mõõdupuuga fikseeris esimene sõjajärgne rahvaloendus (1959) küllalt tagasihoidliku haridusseisundi: alustades haridusredeli ülemiselt pulgalt,

moodustasid kõrgharidusega mehed-naised Eesti kogurahvastikus tollal ligi neli protsenti ning keskharitute suhtarv ulatus kuuendikuni. Omajagu oli haritlaste arvu vähenemisele kaasa aidanud ka võimupoolsete repressioonide koondumine just enamkoolitatud ja seeläbi eneseteadlikumale rahvastikuosale [Katus, Puur, Põldma 2002].

Kolme järgneva aastakümnega suurenes kõrgharidusrahvastiku osakaal pidevalt, ületades käsitlusperioodi lõpul üheksa protsenti piiri, mis absoluutarvuliselt vastas pisut enam kui 140 tuhandele kõrgkooli lõpetanule. Keskhariidusega isikute suhtarv oli samaks ajaks tõusnud 20.2 protsendini, millele lisandus 15.2 protsenti keskerihariidusrahvastikku ehk 238 tuhat inimest. Jättes kõrvale kooliealise ja noorema rahvastiku, tinglikult alla 20-aastased, omas ühes või teises vormis keskhariidust üle kolme viiendiku täisealisest rahvastikust, kõrgharitute suhtarv ulatus aga 12.9 protsendini. Põhihariidust omas 17.1 protsenti 20-aastasest ja vanemast rahvastikust, alghariidusega piirdus hariidustee vastavalt veidi vähem kui viiendikul. Ühtlusravutustega hõlmatud perioodil jõudis sisuliselt lõpule alghariiduseta rahvastikurühma sajan dipikkune kahanemistrend ning täna koosneb see rühm peaaegu eranditult koolieelikutest ning algkooliõpilastest.

Haridustaseme kujunemisest ning selle muutusmehhanismist ettekujutuse saamiseks on mõistlik täiendada üldpilti põlvkondliku vaatenurgaga, mis teeb rahvastiku hariidusarengu jälgitavaks läbi kogu XX sajandi. Ühtlasi on see sobivaks näiteks rahvaloendustel kogutud teabe kasutusviiside

Rahvastiku hariidus
Eesti 1989

kohta. Kohortperspektiivi rakendamiseks tuleb kõrvaloleval joonisel asendada vanusskaala mõtteliselt sünnipõlvkonnaga.

Jooniselt nähtub, et kõige eakamates andmestikuga hõlmatud kohortides jäi algkooli lõpetamata ligikaudu kuuendikul. Euroopa Rahvastikukomitee PO-S-MIG võrdlusuuringu raames teostatud analüüs täpsustas, et suur osa sellest langeb pärast Teist maailmasõda Eestisse saabunud sissesõitnute arvele: välispäritolu rahvastiku XIX sajandi lõpu ja XX sajandi alguse sünnikohortides ulatus kirjaoskamatu suhtarv veel veerandi piirimaile ning algkooli lõpetamiseni jõudsid ainult pooled [Katus, Puur, Sakkeus 2002]. Seda tasakaalustab näitarvudes Eesti varane kirjaoskuse traditsioon — möödunud sajandi alguse

sünnipõlvkonnades oli täielikult kirjaoskamatu — kes lisaks kirjutamisele ei osanud ka lugeda — suhtarv langenud alla ühe protsenti, mis pole kõrgem tänapäevases. Olgu siinkohal meenutatud, et Euroopa kontekstis kuulus Eesti kirjaoskuse leviku poolest Baltoskandia ruumi, ületades näiteks Saksamaad, Prantsusmaad ja Itaaliat. Vene impeeriumi kontekstis oli rahvastiku kirjaoskuse tase Eestimaal kõrgem kui pealinnades Peterburis ja Moskvast [Karjahärm, Sirk 1999; Reiman 1937].

Järgneva paari-kolme põlvkonna jooksul vähenes alghariiduseta rahvastikurühm kiiresti, taandudes Esimese maailmasõja järel ilmaletulnud kohortides juba marginaalseks nähtuseks. Põlisrahvastikus langes osundatud kohortide hariidustee Eesti iseseisvusaega ja nõnda peegeldab muutus ulatuslikku tööd ühtluskooli põhimõttest lähtuva hariiduskorralduse ülesehitamisel, koolivõrgu väljaarendamisel ja koolikohustuse maksmapanekul. Siinkohal ei tohi unustada ka tasemerühmade piires toimunud nihkeid, mille tähendus võis kohati olla suuremgi kui alg-, kesk- ja kõrghariiduse proportsiooni muutusel. Olgu seejuures viidatud kasvõi 1920 aastal vastuvõetud kooliseadusele, mis sätestas algselt kahe võõrkeele, ajaloo, maateaduse jt eriainetega õpetamist algkoolis [Põld 1926]. Kolmekümnendate alguseks oli lõpule viidud üleminek kuueaastasele algkoolile, sisu poolest võib aga tollast alghariidust pidada vabalt võrreldavaks hilisema põhihariidusega. Andmekorralduse vaatevinklist tuleb vormilise ja sisulise hariidustunnuse suhteline iseseisvus aga taas meelde ühtlusravutuste tarvidust pikemaajaliste trendide käsitluseeldusena.

Haridusarengu järgmisel etapil tõuseb kesksena esile alg- ja keskhariduse vahekorra teisenemine. XX sajandi esimestes sünnikohortides ulatus üht või teist teed pidi keskhariduseni jõudnute suhtarv ligikaudu seitsmendikuni. Keskharitute proportsiooni tõus kiirenes pärast Esimest maailmasõda ilmale tulnud põlvkondades, arvulise ülekaalu ehk viiekümne protsendi tasemeni jõudis keskharidus Eestis 1930 aastate lõpupoole sünnikohortides, kelle keskkooliiga langes põhiliselt neljakümnendate lõppu ja viiekümnendate algusse. Vahemärkuse korras olgu lisatud, et murdepunkt paistab olevat saanud selgelt varem kui institutsioonipõhine koolistatistika lubaks oletada, viidates keskharidusõpingute suhteliselt sagedasele teostumisele tavapärasest hilisemas elufaasis. Võib arvata, et keskhariduse omandamist neis põlvkondades lihtsustas põlisrahvastiku puhul ideoloogiliste hariduspiirangute järkjärguline äralangemine.

Põlvkondliku teabe valgusel jõudis Eesti üsna lähedale täieliku keskhariduse eesmärgile — 1950 aastate lõpu ja 1960 aastate sünnikohortides kerkis keskhariduse omandanute suhtarv 90 protsendini. Võrreldes seda XX sajandi alguse olukorraga, võib tõdeda kesk- ja alghariduse vahekorra ümberpöördumist ning lähenemist “küllastusseisundile”, kus edasisest kasvust enam rääkida ei saa. Hoopis iseasi on muidugi see, et taolise eesmärgi saavutamine toimus keskkoolist saadud teadmiste kvaliteedi ja keskhariduse seesmise ebaühtluse suurenemise hinnaga [Helemäe, Saar, Võormann 2000]. Teadaolevalt tõusis keskharitute suhtarv sel ajavahemikul tublisti kutsekeskhariduse, samuti mittestatsionaarsete õppevormide arvel, kus nõudmiste lattu oli seatud madalamale kui üldhariduskoolis. Teisest vaatenurgast võib seda muutust hinnata ka keskhariduse ülesande teisenemisena: varem polnud keskharidus väärtustatud mitte niivõrd omaette eesmärgina, vaid pigem nõutava vaheetapina pürgimisel haridusredeli kõrgemate astmete poole.

Kõrgharidusrahvastiku suhtarv on järginud üldjoontes keskhariduse puhul täheldatud trendisuunda, kuid samas on sellel ka mõned omapärad. Vanemates andmestikuga hõlmatud kohortides piirdus kõrgharitute osakaal keskeltläbi paari protsendiga ning kiireim tõus leidis aset kahe ilmasõja vahel sündinud põlvkondades, kelle koolitee lõpp langes Teise maailmasõja järgsesse aega. Neis kohortides asjaomane näitav enam kui kolmekordistus, kasvades ligikaudu 15 protsendini. Sealpeale aga kõrghariduse juurdekasv aeglustus. Plaanimajanduse tingimustes oli taoline trend määratud paljuski kõrgkooli vastuvõtuga, mis ühiskonna- ja majandusarengu üldise stagnatsiooni peegeldusena käsitlusperioodi kahel viimasel kümnendil enam sisuliselt ei suurenenud. Kuivõrd hariduse edenemine teistes riikides ei peatunud, tõid kõnealused põlvkonnad, kuigi kõigist eelnevatest haritumad, kaasa haridusarengu trendisuuna lahkumise võrreldavas demograafilises arengujärgus olevatest Põhja- ja Lääne-Euroopa rahvastest.

Möödunud kümnendil on koolistatistika viidanud vastuolulistele trendidele, mis annavad tunnistust ühiskonna haridusliku kihistumise tugevnemisest — ühelt poolt on järsult suurenenud üliõpilaste arv ja kõrgharidushõive, teisalt räägivad arvud keskkooli, ning mis veelgi murettekitavam, isegi põhiharidusõpingud lõpetamata jätvate noorte osakaalu kasvust [Heinlo 1998]. Õpingute resultatiivsus kahanes ka kõrghariduse tasemel, muutuse põhjuseid tuleb otsida eeskätt majanduskeskkonna järsust teisenemisest, kus paljudele noortele avanesid lihtsad ja kiired karjäärivõimalused ning kõrgkoolidiplomi omamine ei olnud sageli oluline. Samas suunas toimis ka sagenev töölkäimine õpingute ajal, olgu stuudiumi rahastamiseks või muul otstarbel, mille tõttu venib õpiaeg sageli ettenähtust pikemaks ja kooli lõpetamiseni jõutakse eakamas vanuses. Haridussuundumuste hindamisel nõuab omaette tähelepanu möödunud kümnendil toimunud ümberkorraldus, mis muu hulgas on laiendanud kõrghariduse piire endiste kutseõppeasutuste kõrgkooliks ümberliigitamisega ning hulga ärikaalutlustest lähtuvate “ülikoolide” ja “akadeemiate” asutamisega.

Soolises plaanis toob kohortandmestik omaette suundumusena esile kesk- ja kõrghariduse naisestumise. Möödunud sajandi algul sündinud põlvkondades edestas meesrahvastik kõrghariduses naisi enam kui kolmekordselt, järgnevalt jõudsid aga naised meestele järele ning alates 1940 aastate sünnikohortidest tuleb hariduslikult tugevamaks pooleks pidada juba naisrahvastikku. Keskhariiduses toimus vastav murrang poolteist kümnendit varem, 1920 aastatel sündinute hulgas. Muutuse põhjusena on vahel osutatud omaaegsele majanduskorraldusele, mis kõrgkoolitatud tööd eriti ei väärtustanud, samuti haridussüsteemi tütarlapsi soosinud joontele. Rahvastiku seisukohalt keskendub taoline seletus n-õ vahendavate tegurite otsimisele, samal ajal kui muutuse süvapõhjused võivad asuda mujal. Taolisele võimalusele viitab asjaomase trendi pikaajalisus, mille kohaselt nais- ja meesrahvastiku haridustaseme võrdsustumine saab alguse madalamatelt haridusastmetelt, kirjaoskuse omandamisest alates, ning ulatub tagasi demograafilise ülemineku ajajärku. Tollele perioodile sotsialistliku majanduskorralduse mõju arusaadavalt ei laiene. Samuti, vaatamata pisisajadeni unifitseeritud ühiskonnakorraldusele jäi kõrghariduseni jõudmine välissündinud rahvastiku enamikus naiskohortides meestest harvemaks.

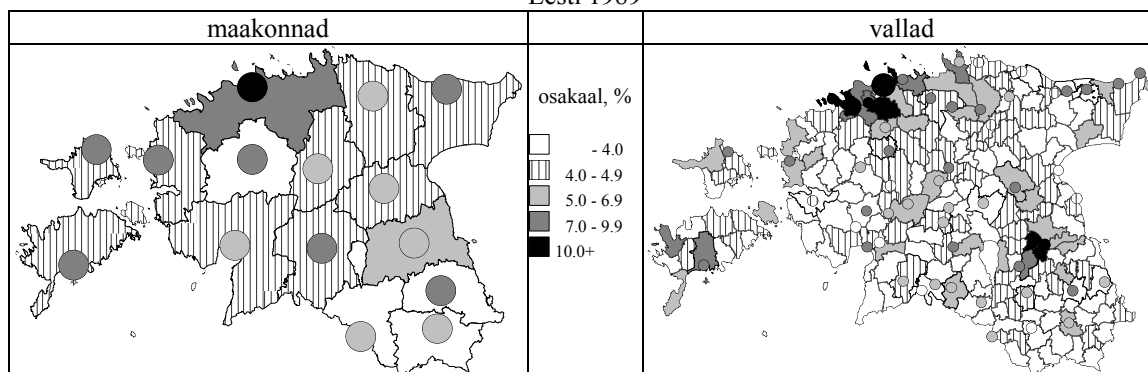
Piirkondlikus võrdluses iseloomustab rahvastiku haridustaset ebahütlane seisund. Ootuspäraselt iseloomustab kõrgem haridustase linnarahvast, kuivõrd linnasuladesse on koondunud enamus inimkapitalinõudlikest tegevusaladest, samuti diferentseerib haridusrühmade proportsioone rahvastiku vanuskoostis. Nõnda moodustasid kõrgharitud käsitlusperioodi lõpul linnarahvastikus 10.8 protsenti, maaelanikkonnas jäi vastav suhtarv üle kahe korra madalamaks (4.9 protsenti). Samasuunaline erisus keskhariiduse tasemel ulatus 19 protsendipunktini. Piirkondliku arengu seisukohalt positiivse suundumusena ilmneb arvtabelitest hariduserisuse tasandumine ühtlusravutustega hõlmatud ajavahemikul rahvastiku haridustaseme mõnevõrra kiirema tõusu tõttu maal.

Maakonnalõikes tõuseb rahvastiku haridustaseme poolest esile mõistagi Harjumaa, kus kõrgharitud moodustasid käsitlusperioodi lõpul 13.2 protsenti kogurahvastikust. Viiekümnendate ja kuuekümnendate aastate sünnipõlvkondades oli pealinnaregioonis kõrgkooli lõpetanud veerandi jagu. Harjule lisaks ületas vastavat riigikeskmist näitarvu vaid Tartumaa, kus kõrgkoolilõpetanute osakaal ulatus 10.4 protsendini. Huvitav on seejuures lisada, et Tallinna ja Tartu võistluses möödus pealinn ülikoolilinnast XX sajandi alguskümnenditel [RSKB 1924]. Ülejäänud maakondade vahel on rahvastiku haridustaseme variatsioon üsna tagasihoidlik, eriti võrreldes omavalitsusvahelise diferentsatsiooniga. Tartumaale järgnesid linnarahvastiku järjestuses Lääne (kõrgharitud 8.0 protsenti) ja Põlva (7.8 protsenti), pingerea viimast positsiooni hoidis aga Valga maakond (5.8). Maarahvastiku võrdluses hoidsid kolmandat kohta saarlased (4.6), kuid erisus pingerea lõppu jäänud põlvakatega jäi ühe protsendipunkti piiresse. Keskhariiduse puhul eristuvad Harju- ja Tartumaa teistest vähem ning ka ülejäänud maakondade järjestus on pisut teistlaadne.

Omavalitsuste lõikes on samuti ilmne kõrgharidusrahvastiku koondumine suurematesse keskustesse ja nende lähitagamaale. Huvitav on märkida, et hariduse edetabelis ei seisnud

Kõrgharidusrahvastik

Eesti 1989

käsitlusperioodi lõpul siiski esikohal mitte Tallinn ega Tartu, vaid kõrgharidusrahvastiku suhtarvult hoidis esikohta hoopis Paldiski (14.9 protsenti) — teadupärast on merevägi läbi aegade silma paistanud koolitatud kaadri rohkuse poolest. Parima tööea vanusrühmas 25-49 paigutus pealinnast ja ülikoolilinnast kõrgharitude osakaalult veidi ettepoole ka Saue linn. Pingerea etteotsa jäid samuti teised Tallinna ja Tartu ümbruskonna vallad. Juuresolevalt kaardilt ilmneb, et kehvem hariduskoostis seondub üldjuhul perifeerse asendi ja/või eaka rahvastikuga.

Ülalkirjeldatud põlvkonnaseisund võimaldab määrata haridustaseme muutuse üldsuuna mitmeks lähemaks aastakümneks — vanemate põlvkondade taandumisel ning uute pealekasvamisel tõuseb rahvastiku keskmine haridustase muudest asjaoludest olenemata, millist arengusuunda kinnitab ka viimase rahvaloenduse teave. Kohordivoo mõjul oli kõrgharidusrahvastiku suhtarv aastatuhande vahetuseks kerkinud 10.4 protsendini ning ühes või teises vormis keskharidustunnistust omas 52.5 protsenti kogurahvastikust [ESA 2001-2002]. Positiivsele üldsuundumusele vaatamata seisab Eesti hariduskorraldus siiski mitme keerulise ülesande ees. Asetleidnud sündimuslangus asetab Eesti juba käesoleval kümnendil küllalt keerulise ülesande ette: kuidas tagada koolihariduse kättesaadavus rahvastikukao ja hõreneva asustusega piirkonnis. Suhteliselt korraliku üldhariduse foonil nõuab tõsist arendamist kutse- ja kõrgharidussektor, sh elukestva õppe süsteem, et tagada riigi konkurentsivõime ja tööturu vajadused. Omaette väljakutseks on ka venekeelse, varem Vene Föderatsiooni korraldusele orienteerunud kooli ümberhäälestamine Eesti ja laiemalt Baltoskandia tarvidustele.

1.9. Majandustegevus

Rahvastiku majandustegevuse, eelkõige tööhõivealase statistika omapäraks käsitlusperioodil oli jäägitu tuginemine ettevõtte/asutuse aruandlusele, milles üldistava näitarvu ülesannet täitis aastakeskmine nimestikuline töötajate arv. Selles ühes arvus ei saanud tõsiseltvõetav hõiveinformatsioon muidugi sisalduda, mistõttu rahvastiku majandustegevust puudutava teabe põhiallikaks tolle aja kohta on loendusstatistika. Arvtabelite kasutamisel tuleb muidugi tähele panna, et neis kajastatud olukord on erinevalt enamikust kogumikus käsitletud valdkondadest nüüdseks oluliselt muutunud. Samas sisaldab informatsioon aga palju sellist, mis rahvastiku tööted peegeldades on küllalt püsiv (näiteks ametirühm) ning pakub tarvilikku teavet majandusülemineku eelduste kohta.

Rahvastiku majandustegevuse käsitlusel väärib kõigepealt tähelepanu elanikkonna jaotus töötavaks ning mittetöötavaks: esimesena nimetatud rühm määrab maksubaasi suuruse, teiseaga on seotud mitmesugused sotsiaalkulud lastetoetusest pensionini. Kogu ühtlusarvutustega hõlmatud ajavahemiku vältel on Eestit iseloomustanud töötajaskonna ülekaal: perioodi lõpul ulatus tööhõive üldkordaja 56.3 protsendini, absoluutarvuliselt oli kogutööjõu suuruseks tollal veidi enam kui 880 tuhat inimest. Koolieelikud ning õppurid üheskoos moodustasid rahvastikust peaaegu 29 protsenti, kolmas suurearvilisem rühm oli pensionärid 12 protsendilise osakaaluga. Kõigi ülejäänud rahvastikurühmade — koduperenaised, leibkonnaliikmete ülapidamisel olevad noored ja eakad, hooldekodu asukad jt — osa jäi koosvõetuna alla kolme protsendi. Kogumiku arvtabelitest leiab lugeja kõigi osundatud rahvastikurühmade vanuskoostise.

Üldistava joonena väärib tähelepanu töötava rahvastiku väga kõrge suhtarv kui täielikku tööhõivet eesmärgistanud majanduskorralduse kajastus. Kolmekümnendates ja neljakümnendates eluaastates ulatus hõivekordaja nii mees- kui naisrahvastikus stabiilselt 95 protsendi piirimaile. Kuigi loendusel rakendatud määratlus lasi naistööhõive taset sünditusealistes vanusrühmades paista tegelikust mõnevõrra kõrgemana — töölkäijate hulka olid arvatud ka 1980 aastate algul pooleteise aastani pikendatud lapsehoolduspuhkuse pidajad — seisis rahvastiku hõivetase võimalikule maksimumile päris lähedal. Lisaks lõi suhteliselt napp pension, mis vene aja lõpukümnenditel

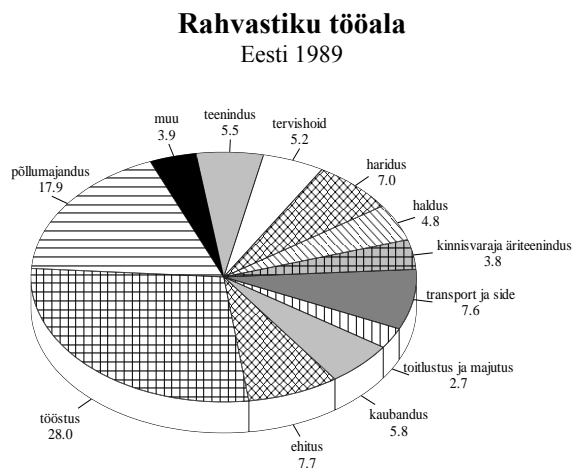
inflatsiooniga üha vähem sammu suutis pidada, pinnase töö jätkamisele pärast ametlikku pensioniea saabumist [Puur 1999].

Vastupidiselt arenenud riikide tavapärasele suundumusele näitas vanemaeliste tööhõive 1970-1980 aastatel kasvutendentsi ning majandusülemineku künnisel ulatus töøjātu mediaanvanus meesrahvastikus 66.2 ja naisrahvastikus vastavalt 62.6 eluaastani. Ligi viiendik tollal pensioniikka jõudnud meestest ja naistest jätkas töötamist seitsmekümnenda eluaastani. Seejuures tuleb tähele panna, et märgatava panuse eaka rahvastiku kõrgesse tööhõivesse andis tollal põllumajanduslik väiketootmine ehk tollase terminoloogia järgi töö isiklikus abimajapidamises. Veneaegne hõivemääratlus jättis kõnealuse tegevusega rühma töøjõu hulka lülitamata, aga kogumiku arvtabelites on see ideoloogilise tagapõhjaga eksimus kõrvaldatud. Eesti kogutöøjõud suurenes tehtud definitsioonitäpsustuse läbi enam kui 30 tuhande inimese võrra.

Hõivetaseme kõrval moodustab rahvastiku majandustegevuse teise olulisema tahu töøjõu haru- ja ametikoostis, mille kohane teave on ühtlusarvutuste käigus teisendatud veneaegsest liigitusest rahvusvaheliselt võrreldavale alusele [Puur 1994]. Rahvastiku tähtsaimaks tööandjaks ning majanduse üldilmet määravaks sektoriks oli juba vene aja lõpul kujunenud kolmandassektor. Koosvõetuna leidis hariduses, tervishoius, kaubanduses, toitlustuses, transpordis, halduses jt tertsiaalharudes rakendust 43 protsenti hõivatud rahvastikust ehk absoluutarvuliselt ligi 380 tuhat inimest. Teisessektori arvele, mille hulka liigitatakse töötlev tööstus, energiatootmine ning ehitus, langes kogutöøjõust veidi üle kolmandiku (36.7 protsenti) ehk ligikaudu 320 tuhat inimest. Esmassektori harude, millest valdava enamuse moodustas põllumajandus, suhtarv piirdus ühe viiendiku (20.3 protsenti) ehk ligi 180 tuhandega. Kuigi osakaalult kahest ülejäänud põhisektorist väiksem, moodustas just töøjõumahukas primaarsektor, eeskätt põllumajandus, rahvastikuarengu poolest võrreldavate ning samas geograafilises võõndis asuvate riikide taustal Eesti majandusstruktuuri peamise omapära.

Üksikharudest seisis käsitlusperioodil esikohal töötlev tööstus, kus oli hõivatud üle veerandi kogutöøjõust (27.9 protsenti) ehk üle 250 tuhande inimese. Töötajaskonna suuruse poolest kuulus teine koht põllumajandusele, mille arvele koos metsandusega langes 17.8 protsenti töøjõust ehk veidi üle 150 tuhande töötaja. Ülejäänud harude osakaal oli väiksemas suurusjärgus: põllumajandusele järgnesid ehitus, transport ning haridus, igaüks enam kui seitsme protsendi ning 60-70 tuhande vahele jääva töötajaskonnaga. Kaubanduses, tervishoius, teeninduses ja haldustegevuses rakendatute suhtarv ulatus 5-6 protsendini, absoluutarvuliselt oli kaubanduses pisut üle 50 tuhande, tervishoius, teeninduses ja haldustegevuses aga üle 40 tuhande töötaja. Ülejäänud majandusharudes töötas kokku veidi üle kümnendiku Eesti kogutöøjõust.

Rahvastiku ametikoostis võtab kokku tehtava töö sisu ja tarvilikud kutseoskused, samuti tööga kaasneva otsustuspädevuse ning vastutusastme. Järjepideva arengu tingimustes on rahvastiku ametikoostis, selle väljakujunenud seoste tõttu hariduse, sissetuleku ja prestiihiga, ühiskonna sotsiaalse struktuuri aluseks. Rahvusvahelise Ametite Standardklassifikatsiooni (ISCO-68) seitsmest suurrühmast olid käsitlusperioodi lõpul kõige arvukamaks erinevates majandusharudes rakendatud tootmistöölised, kelle osakaal ulatus rohkem kui kahe viiendikuni kogutöøjõust (44.7 protsenti). Arvukuselt teiseks suuremaks ametirühmaks olid spetsialistid (21.0), kelle tunnusjooneks on erihariduse nõue. Kolmandat ja neljandat positsiooni jagasid üsna sarnase esindatusega teenindustöölised (11.0) ja põllumajandustöölised (10.7). Mitmesuguse tasandi juhina oli ametis veidi üle 5.5 protsendi töøjõust, millele vastab keskmiselt kaksikümmend alluvat ühe ülemuse kohta. Kahe ülejäänud suurrühma — kontoriametnikud ja

müügitöötajad — osakaal jäi allapoole viie protsendi taset. Kokkuvõtlikult peegeldab ka ametikoostis üsna tootmis- ja tööliskeskset majanduskorraldust.

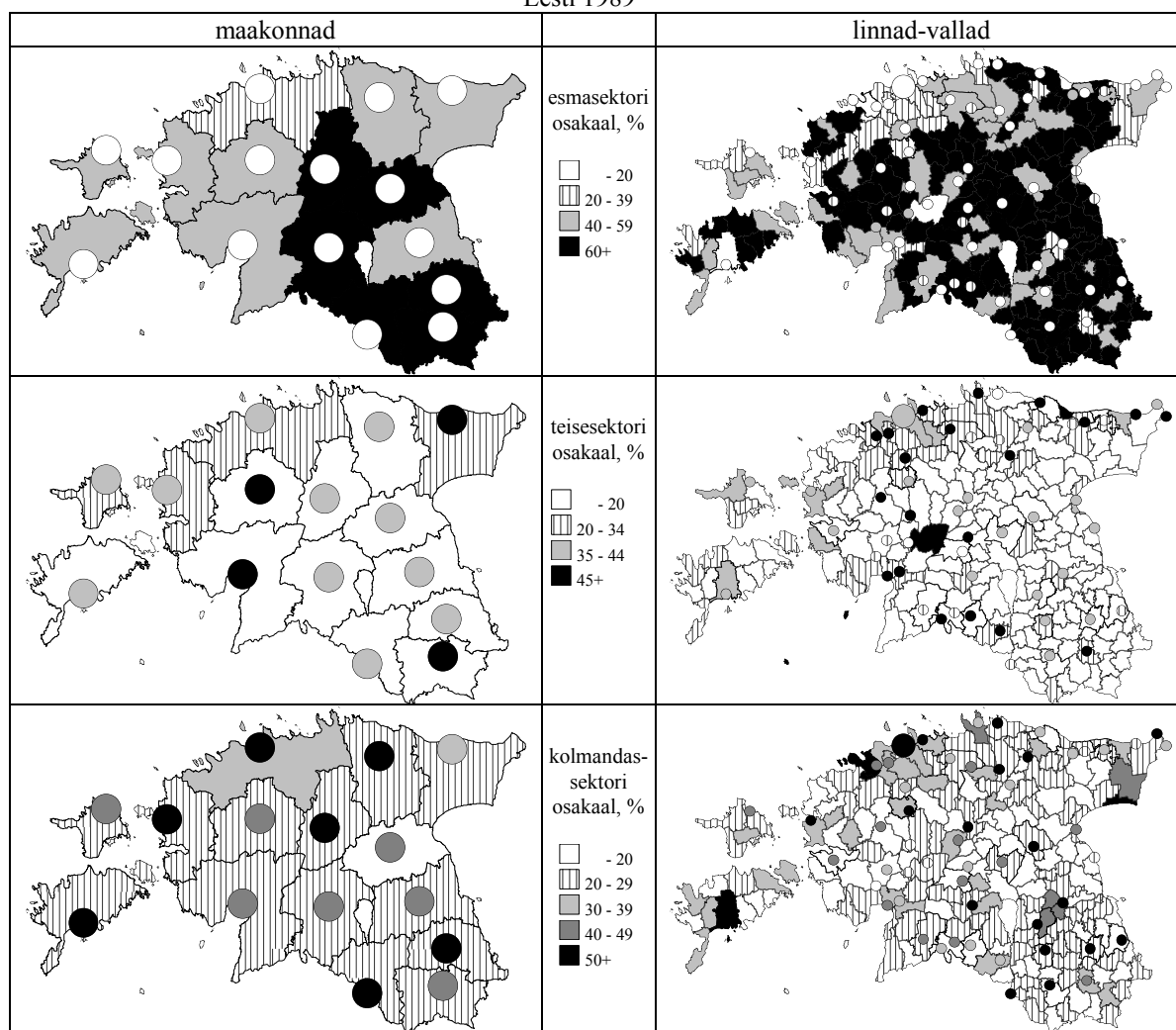
Osundatud üldpildi varjus läbib rahvastiku ametikoostist küllalt tugev soerisus. Naiste puhul torkab silma eeskätt spetsialistiametis hõivatute suhtarv (28.9 protsenti), mis ületab meeste vastava näitarvu üle kahe korra. Õigupoolest olidki spetsialistid naisrahvastiku kõige arvukamaks ametirühmaks ja isegi kui vastav suhtarv peaks olema ebatäpse klassifitseerimise tõttu pisut ülehinnatud, annab see selget tunnistust Eesti naiste arvukast esindatusest professionaalset ettevalmistust nõudvatel tööaladel. Majandusülemineku kontekstis aitab kõrg- ja keskkutseliste suhtarv — vähemalt ühe tegurina — seletada ka naiste kohati paremat käekäiku võrreldes meestega, kelle seas esineb samadesse rühmasse kuuluvaid ameteid kaks korda harvemini. Muu hulgas oli see põhjuseks meeste ja naiste palgaerisuse kahanemisel 1990 aastate algupoolel [Noorkõiv *et al* 1998]. Ootuspäraselt kohtab naiste märkimisväärset üleesindatust ka kontori-, müügi- ja teenindusametites. Meesrahvastiku puhul tõuseb esile ülitugev kontsentratsioon tootmistööliste rühma, mille arvele langes käsitusperioodi lõpul tervelt 62.9 protsenti meestööjõust. Enam-vähem võrdse osakaaluga ametirühmadeks olid vaid põllumajandustöölised ja juhid. Vanusrühmiti peegeldab tööjõu jaotus harude ja ametite vahel majandusstruktuuri vähest dünaamilisust, tuues esile stagnatsioonitendentsi süvenemise alates 1960 aastate lõpust.

Ressursidefitsiidi oludes kunstlikult üleskruvitud tööhõive jättis piirkondliku variatsiooni üsna napiks ning hõive üldkordaja erisus oli paljus määratud rahvastiku vanuskoostisega. Tööealiste kõrgema osatähtsuse mõjul leidis hõivatuid linnarahvastikus suhtarvuliselt mõnevõrra enam kui maal. Osalt aitas seda tasakaalustada kõrg- ja kutseharidusõppe koondumine linnadesse ja eaka rahvastiku tegevus põllumajanduslikus väiketootmises, mis tõstis pensioniealise maarahva hõivetaseme linlaste omast kõrgemaks. Vanuskoostise toel tõusid maakondade pingerea etteotsa Harju ja Ida-Viru, kus tööhõive üldkordaja küündis vastavalt 58.1 ja 57.6 protsendini. Üldkordaja kaudu mõõdetuna iseloomustas kõige madalam hõivetas Tartumaa, samuti oli seal erinevalt kõigist ülejäänud maakonnist linnarahvastiku hõivetasema maarahvastiku omast madalam, millise vahekorra põhjust tuleb otsida arvuka õppurrahvastiku kohalolus. Maarahvastiku võrdluses leidis kõige madalam hõivetaseme Lääne-Virumaal. Nooremad, täistööealist ja eakamat rahvast eraldi käsitledes ei pruugi järjestus üldkordaja alusel moodustatud pingereaga sugugi kokku langeda — näiteks vanurrahvastiku hõivetaseme poolest ületasid teisi Jõgeva, Põlva ja Võru maakond.

Rahvastiku haru- ja ametikoostise piirkondlikud erisused on mõistagi hoopis suuremad ning samuti majandusolukorra tänase ebahütluse kujunemisel olulisemad. Kaardile esitamiseks on neist erisustest valitud esmassektoris hõivatute suhtarv. Kuigi üleriigiliselt jäi esmassektor tööjõu hulgal maha nii teises- kui kolmandassektorist, oli põllumajandus koos metsandusega käsitusperioodi lõpul tervelt kuues maakonnas — Jõgeva, Järva, Põlva, Rapla, Viljandi ja Võru — valitsevaks tegevusalaks. Põlvamaal moodustasid põllumajanduses hõivatud maakonna kogutööjõust koguni enamuse (51.1 protsenti). Maarahvastikus olid vastavad näitavad tublisti kõrgemad, ulatudes Põlva, Jõgeva ja Järva maakonnas kahe kolmandikuni töötajaskonnast ning üksnes Harju, Hiiu ja Läänemaa valdades jäi põllumajandushõive suhtarv allapoole 50 protsendi taset. Ühtlasi oli Harju ainsaks maakonnaks, kus põllumajandus ei moodustanud suurimat majandussektorit.

Teisessektori harud oli suurimaks töandjaks ainult Ida-Virumaal, kus töötlevas tööstuses, energiatootmises ja ehituses oli hõivatud kokku 44 protsenti tööjõust, koos mäenduse ja hankiva tööstusega aga kaugelt rohkem. Ka Harjumaal ületas teisesharude osakaal kahe viiendiku piiri, seevastu teisipidist äärmust esindaval Põlvamaal aga piirdus vastav näitav 17.5 protsendiga. Linnarahvastikku eraldi käsitledes oli teisesharude osakaal ühtlasem ning Ida-Virule ja Harjumaale lähedast proportsiooni võis kohata ka Pärnu, Rapla, Viljandi ja Võru linnarahvastikus. Maarahvastiku võrdluses paistsid keskmisest selgesti kõrgema teisesharude suhtarvuga silma Harju, Hiiu, Ida-Viru, Lääne ja Rapla maakond, igaihes neist oli teisesharudes rakendatud rohkem kui veerand töötajaskonnast.

Rahvastiku tööala Eesti 1989

Kolmandasharud moodustasid suurima majandussektori kaheksas maakonnas: Harju, Hiiu, Lääne, Lääne-Viru, Pärnu, Saare, Tartu ja Valga. Kolmandasharude osakaalult seisib rühma eesotsas Harju- ja Tartumaa, kus tertsiaarsektoris oli käsitusperioodi lõpul hõivatud vastavalt 51.3 ja 48.1 protsenti tööjõust. Huvitav on tõdeda, et linnarahvastikku eraldi käsitledes tõusis esimesele kohale hoopis Valgamaa, lisaks möödusid Harjust ka Lääne-Viru, Põlva ja Tartu linnarahvastik. Kogumiku arvtabelitest leiab üksikasjaliku teabe maakondliku hõivestruktuuri erisustest majandusharude kaupa, omavalitsuseti on rahvastiku hõivepilt veelgi mitmekesisem. Andmestiku tõlgitsemisel tuleb muidugi tähele panna, et näitarvud esitavad omavalitsuste rahvastiku hõivekoostist, mitte nende territooriumil paiknenud töökohtade struktuuri. Taoline vahetegemine on küllalt oluline suuremate keskuste ümbruses, mis ladusa transpordiühenduse puhul moodustavad ühtse tööjõuareali.

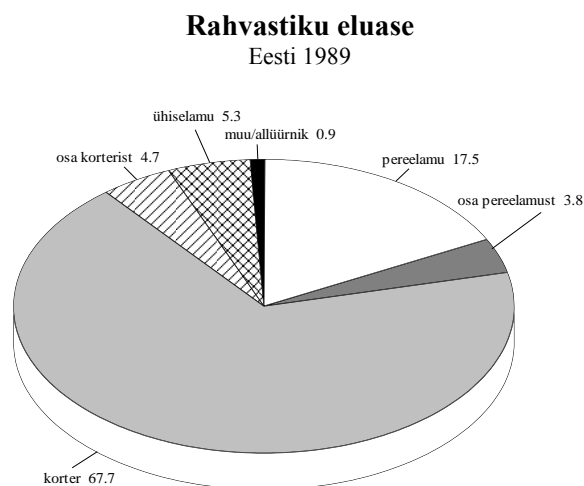
Üleminek turumajandusele on kirjeldatud proportsioone muidugi kõvasti muutnud, kuid teisalt kannab tänane hõivesituatsioon üsna paljus käsitusperioodil kujunenud lähteasenduse määratud jooni. Eesti puhul oli töövõimaluste ahenemine olnud suurim põllumajanduses ning endisele NLiidu turule orienteeritud suurtööstuses, mis avaldub tööhõive, töötuse ja sissetulekute küllalt ulatuslikes piirkondlikes erisustes [ESA 2003]. Majanduserisused pealinnaregiooni ja teiste maakondade vahel on viimase kümnendi vältel kärisenud ülemäära suureks, mis kõneleb regionaalpoliitika nõrkusest ning nõuab läbimõeldud abinõusid eri piirkondade arengu tasakaalustamiseks.

1.10. Eluase

Rohkem kui poolsajandilise vaheaja järel viidi 1989 aastal koos rahvaloendusega läbi ka eluasemeloendus. Kuivõrd kogutav sündmusstatistika eluaseme kohta oli ja on jätkuvalt ametkondade vahel killustatud — ning mis hoopis tõsisem mure — rahvastikuandmetega seostamata, pakkus nimetatud loendus pärast Teist maailmasõda esimese inimkeskse ja süsteemse andmestiku kõnealusel valdkonnas. Sel põhjusel ei sisalda alljärgnev ülevaade käsitusperioodil aset leidnud muutustest, vaid piirdub vene aja lõpuks kujunenud olukorra sedastamisega. Muidugi on sedasorti vilets teabeolu üsna raskesti ühitatav rolliga, mida eluase ja korteriolud rahvastiku elulaadi ja heaolu kujunemisel etendavad — teadaolevalt peetakse eluasemevajadust kaasajal inimõiguste lahutamatuks koostisosaks, mis oma konkreetses väljenduses sõltub rahvastiku vanus- ja leibkonnastruktuurist.

Rahvastiku eluasemetingimuste käsitlust on mõistlik alustada eluasemetüübist, mis seondub nii pinna suuruse kui mugavusastmega ning ühendab sedaviisi eluaseme põhitunnused. Kõrvalolev joonis kinnitab tõsiasja, et Eestis on rahvastiku valdavaks eluasemetüübiks saanud korruselamu korter. Käsitusperioodi lõpul elas kortermajas üle kahe kolmandiku kogurahvastikust (70.4 protsenti) ehk absoluutarvuliselt ligi 1.07 miljonit inimest. Peremaja osakaal oli langenud viiendiku piirimaile (20.7 protsenti), millele vastab 325 tuhat inimest. Korteri ja peremaja omavahelist vahekorda võib nimetada rahvastiku eluasemekoostise põhiproportsiooniks, kuivõrd muud tüüpi eluasemega rahvastiku suhtarv piirdus koosvõetult vähem kui kümnendikuga.

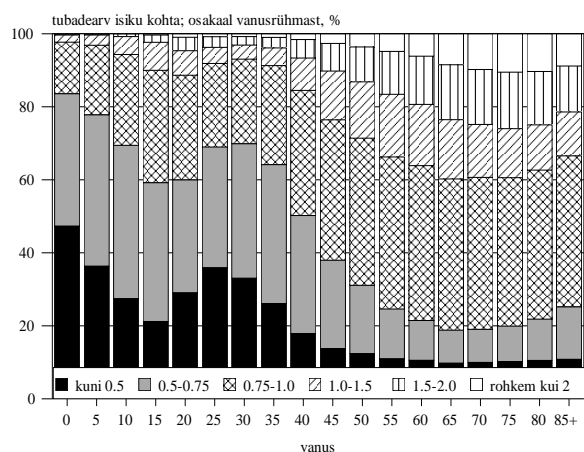
Omaette väljatoomist väärib kindlasti ka suhteliselt arvukas ühiselamurahvastik, mis hõlmas kolme täiesti eriilmelist rühma. Esiteks kuulusid sellesse kõrg- ja kutsekoolide ühiselamutes elavad õppurid, teiseks aga mitmesuguste asutuste-ettevõtete ühiselamutesse majutatud töötajad koos

pereliikmetega ning kolmandaks hooldekodude asukad. Käsitlusperioodi lõpul ulatus ühiselamu rahvastiku absoluutarv kaheksakümne tuhandeni ehk veidi üle viie protsendi kogurahvastikust. Rahvusvahelises statistikas liigitatakse esimene ja kolmas kategooria tavapäraselt institutsionaalse rahvastiku hulka. Huvitav on tõdeda, et Eestit ei eristanud mitte niivõrd ühiselamurahvastiku üldine suhtarv kui kõnealuse rühma sisestruktuur, täpsemini institutsioonides elava vanurrahvastiku mitmekordselt tagasihoidlikum esindatus rahvastikuarenguliselt sarnaste riikidega võrreldes. Teadaolevalt ei peegeldanud see siiski avahoolduse head väljaarendatust, vaid pigem teistlaadset demograafilist olukorda arvestavate üleliiduliste mallide järgi juhendumist hooldusasutuste plaanimisel [Katus, Puur, Põldma 2004].

Allüürniku seisuses või mitte-eluruumis (vagonelamud, laevad, kontoriruumid jms) eluneva rahva osakaal piirdus 0.9 protsendiga. Samas väärib märkimist, et eluasemeteave puudus ligi kolme protsendi rahvastiku kohta, millist vaegteabe määra pole täheldada ühegi teise loendusprogrammis sisaldunud isikutunnuse osas. Teabe puudumine enam kui 40 tuhande inimese kohta ei räägi siiski rahvaloendajate kehvast töötulemusest, vaid kajastab eeskätt andmekogumise meetodikat militaarrahvastiku suhtes. Nimelt käskis loenduseeskiri kasarmumajutuse ülesmärkimise asemel vastavad loenduslahtrid lihtsalt täitmata jätta. Muuhulgas annab taolisest toimimisviisist tunnistust vastava rahvastikurühma soovanuskoostis — üle nelja viiendiku neist moodustavad mehed, enamik

Rahvastiku tiheliolek
Eesti 1989

vanuses 18-21 aastat. Küllap selle tõsiasja varjajamissoov oli ka põhjuseks, miks loenduse ametlik töötlusprogramm ei näinud ette ainsatki vanusloikelist tabelit eluasemetingimuste kohta. Sisulisest vaatenurgast võib enamuse vaegteabega rühmast arvata institutsionaalse rahvastiku hulka.

Eluasemetüübi kõrval kajastavad kogumikusarja arvtabelid tähtsamate tunnusoontena veel eluaseme suurust ja mugavusastet. Statistiliselt võib eluaseme suurust iseloomustada mitmel moel, kuid vastavust leibkonna tarvidusele peegeldab kõige paremini tubade arv ühe leibkonnaliikme kohta. Sellest lähtuvalt peetakse arenenud maades soovitavaks olukorda, kus igal isikul on omaette (magamis)tuba, millele lisandub veel vähemalt

üks ruum ühiseks kasutamiseks. Eluruumide ja leibkonnaliikmete arvu võrdsust hinnatakse talutavaks tiheliolekuks, kui aga kaks või enam inimest on sunnitud tuba jagama, arvatakse eluase ülerahvastatuks.

Andmestikust nähtub, et ruumikuse seisukohalt on Eesti rahvastiku eluase tänapäevasesest üsna kaugel. Nii vastas eluaseme suurus Euroopas soovitavaks peetud normile vähem kui kuuendikul rahvastikust (16.2 protsenti). Omaette tuba igale pereliikmele, mida arenenud riikides talutavaks peetakse, oli kasutada veidi enam kui veerandil elanikkonnast (26.9 protsenti). Ülejäänutel, kes moodustavad rahvastiku enamusosa, tuleb läbi ajada ülerahvastuse tingimustes. Eluaset ja rahvastikku leibkondlikult seostamata jääks taoline olukord muidugi märkamata, sest tervikuna pole tubade koguarv rahvaarvust kuigi palju väiksem. Paradoksaalne on seejuures asjaolu, et kõrge asustustiheduse põhjuseks pole olnud sugugi mitte elamuehituse kiratsemine, vaid vastuoksa, just märkimisväärselt suur uusehituse maht. Muu hulgas annab viimasest tunnistust fakt, et vaid ligikaudu viiendikul rahvastikust pärineb eluase Teise maailmasõja eelsest ajast. Kuivõrd veneaegne massehitus juhendus mitte leibkonna suuruse poolt määratud eluasemevajadusest, vaid ülesandest toota iga hinna eest võimalikult palju kortereid, on tulemus ootuspärane.

Teise eluaset iseloomustava põhitunnuse — mugavusastme — kaudu mõttes paistab eluasemepilt formaalselt võttes mõnevõrra parem. Käsitlusperioodi lõpul oli veevärgi ja

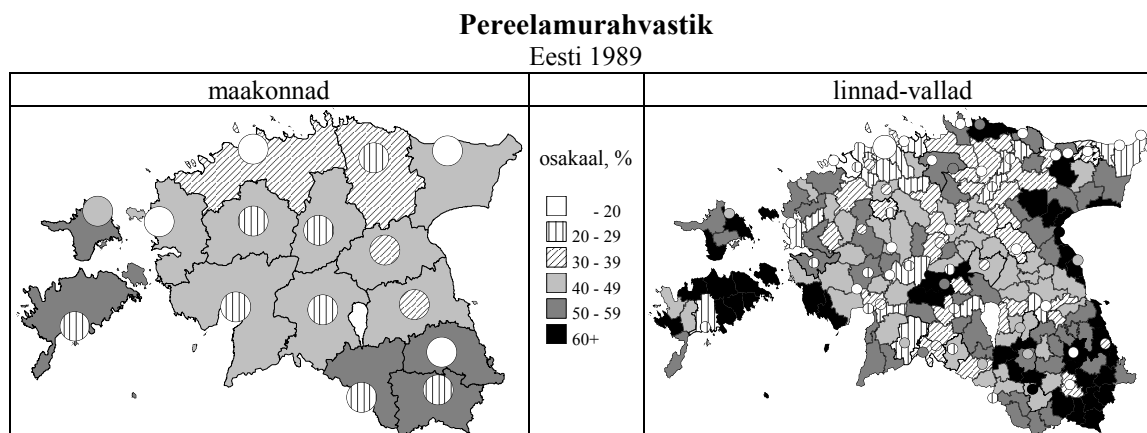
kanalisatsiooniga varustatud üle nelja viiendiku (83.0 protsenti) Eesti kogurahvastikust ning keskküte ja soe vesi oli olemas kahel kolmandikul elanikkonnast (66.5 protsenti). Korterimugavused tõstavad kahtlemata elukvaliteeti, kuid majandusülemineku kontekstis ei tohi seejuures unustada negatiivseid kõrvaljoooni. Mõnusama elujärje kõrval tähendab kuluka kaugkütte ja sooja vee olemasolu ka kopsakamat arvet eluasemekulude eest, mis dotatsioonide kaotamise järel 1990 aastate algul täies ulatuses elanike kanda langes. Parajalt on probleemi võimendanud ka omaaegse paneelhituse nigel kvaliteet ja üleliidulised standardid, mis ei arvestanud küllaldaselt kohalikku kliimat, eriti pluss- ja miinustemperatuuride mitme(kümne)kordset vaheldumist aastatsükliks. Lisaks jättis valitsenud korraldus unarusse ka olemasoleva elamispinna korrashoiu, rääkimata selle renoveerimisest. Tulemusena on näiteks kütteenergia kulu Tallinna paneelmajades hinnatud ühe ruutmeetri kohta kuni viis korda kõrgemaks kui geograafiliselt mõnevõrra põhja poole jäävas Helsingis [World Bank 1993]. Kulude vähendamine eeldab suuri investeeringuid, mida paraku napib nii elanikkonnal, haldajal kui omavalitsusel. Pealegi kipub maksujõulisem rahvas magalarajoonidest esimeste seas lahkuma.

Esitatud üldnäitajate taga väärib tähelepanu rahvastiku elamistingimuste ehk üllatavaltki suur varieerumus, millest rahvastiku- ja eluasemestatistika lahususe tõttu on varem süstemaatiline ettekujutus puudunud. Rahvastikukesksel käsitlusel tõuseb esile eluasemetunnuste reeglipärane vanussõltuvus, mille toel viidatud erisusi on hoopis sisukam üldistada. Eluasemetüübis koondub asjaomane variatsioon peamiselt peremajas ning korteris elava rahvastiku omavahelise proportsiooni teisenemisele. Lapsi kõrvale jättes, kes reeglina eluaset ju täiskasvanuteta ei kasuta, on korterikeskne elamisviis saavutanud ülekaalu sisuliselt kõigis earühmades *resp* põlvkondades, seejuures kõige tugevamini nooremaealiste hulgas. Ühiselamuid kaasa arvates ulatus see Eesti kogurahvastikus kahe- ja kolmekümneaastaste seas suhtarvuliselt enam kui nelja viiendikuni. Pereelamurahvastiku osakaal suurenes ühtlaselt alates neljakümneaastastest eakama rahvastiku suunas ning jõudis seitsmekümnendates eluaastates 50 protsenti taseme künnisele.

Demograafilisest vaatenurgast peegeldab osundatud vanussõltuvus kahte liiki tegurite koosmõju. Ühelt poolt teeb eluasemevajadus läbi kindlakujulise teisenemise seoses põlvkonna elutsükliga. Nii käib perekonna loomise ja laste sünniga kaasas tarvidus avarama elamispinna järele, laste kodust lahkudes aga ruumivajadus kahaneb ning vanemas eas saab järjest olulisemaks eluaseme asukoht, ligipääsetavus ning mugavused. Teisalt sõltuvad eluasemeolud kohorttegurist — kuivõrd vanemas eas vahetatakse elukohta suhteliselt harva, määravad pereloomise ajal valitsenud olud paljus põlvkonna eluasemetingimused hilisematel eluetappidel. Loendusandmestiku hetklõikeline iseloom ei võimalda kummagi teguri kvantitatiivset panust täpselt eristada, kuid peremaja osakaalu tõusu koondumine pensioniea ümbrusse viitab üsna selgesti kohortteguri ülekaalule. Nõnda on vanemas eas oma maja soetamine individuaalse eluasemekarjääri väljendusena vähetõenäoline ja seevõrra väljendab pereelamurahvastiku osakaalu langus nooremate põlvkondade suunas peamiselt sõjajärgse elamuehituse järjest süvenenud korterikesksust. Vaatamata elamuehituse mitmekesistumisele viimasel kümnendil pole rahvastiku eluasemekoostise põhiproportsioonis märkimisväärset muutust oodata.

Eluasemetüübiga võrreldes pole erisused rahvastiku tihelolekus ja mugavusastmes väiksemad. Lausa ebamõistlikuks tuleb pidada ülikõrget asustustihedust lapseperede hulgas, kellest vaid väikesel vähemusel jagus omaette tuba igale pereliikmele. Ruumikitsikus hakkas märgatavalt leevenema alles viiekümnendate eluaastate künnisel seoses laste järk-järgulise kodust lahkumisega, hilisemas vanuses aitas eluasemetingimuste lahendamaks muutumisele kaasa leestumine. Viimase teguri mõjust saab elueaerisuse tõttu osa eelkõige naisrahvastik, mis kokkuvõttes ongi naiste keskmiselt lahedamate elutingimuste põhjuseks meestega võrreldes. Tiheloleku seisukohalt olid kõige soodsamad korteriolud 60-70-aastastel, kellest üleasustuse oludes oli sunnitud elama vaid viiendik. Siiski, arenenud riikides soovitavaks peetud olukord, kus tubade arv leibkonnaliikmete arvu ületab, jääb ka eakate hulgas kättesaadavaks vaid vähemusele. Vanavanurieas tihelolek pisut suurenes, peegeldades eakate asumist laste ja/või sugulaste juurde ning vähesel määral ka siirdumist hooldeasutusse (85-aastasest ja vanemast rahvastikust elas käsitlusperioodi lõpul institutsioonides 4.6 protsenti).

Eluaseme mugavusastme vanussõltuvus näitab tiheliolekuga võrreldes just vastupidist suunda — mugavustega kindlustatus on kõrgeim nooremates vanusrühmades, alates neljakümneaastastest hakkas see aga kohorttegi mõjul üsna jõudsalt alanema. Vanurrahvastiku hulgas langes veevärgiga varustatus kolme viiendikuni ning keskkütet omas vähem kui kaks viiendikku 70-80-aastastest ehk ligi poole vähem kui nooremates eärühmades. Et veevärgi puudumine ning ahjuküte nõuavad füüsiliselt raskete majapidamistöõde teostamist, võib ebapiisav mugavusaste saada eaka rahvastiku iseseisva toimetuleku takistuseks, täpsemini nihutada hooldevajaduse tekke põhjendamatu varasesse ikka.

Sarnaselt põlvkondlikule variatsioonile on rahvastiku eluasemetingimuste piirkondlik heterogeensus küllalt suur. Arvtabelid näitavad, et kortermajale ühemõttelise eelistuse andnud ehituspoliitika on maakondadest kõige vähem puudutanud Hiiu- ja Saaremaad, kahest mereriigist väiksemas säilis pereelamurahvastiku ülekaal vene aja lõpuni (54.8 protsenti). Huvitav on seejuures tõdeda, et asi pole pelgalt kõnealuste maakondade tagasihoidlikus linnastumisastmes — hiidlased jäävad pingerea etteotsa ka linna- ja maarahvastiku lahuskäsitlusel —, vaid peegeldab tõepoolest saarerahva vähem sovetiseerunud elukorraldust. Mandrimaakondadest paistavad pereelamurahvastiku kõrge osakaaluga (üle 40 protsenti) silma Põlva, Jõgeva ja Võru. Maarahvastikku omaette käsitledes moodustavad mandril esikolmiku kolm Kagu-Eesti maakonda: kõigis kolmes elab peremajas üle poole maaelanikest. Linnarahva võrdluses on maakondade järjestus mõnevõrra teistlaadne: Hiiumaale järgnevad Jõgeva, Viljandi, Valga ja Saaremaa, kus pereelamus elab vähemalt veerand linnarahvastikust.

Kõige korterikesksemat eluasemekorraldust esindavad Harju ja Ida-Viru kümne protsenti piirist allapoole jääva peremaja rahvastikuga. Eriti drastiliselt on eluasemekoostise põhiproportsioon nihkunud korteri kasuks Ida-Virumaa linnades: koos ühiselamurahvastikuga küündis korteris elava rahvastiku osakaal sealkandis 95 protsenti piirimaile. Sotsiaalses plaanis tähendab korterrahvastiku sedavõrd kõrge osakaal teistlaadset sidet elukeskkonnaga, mis maakonna arengu seisukohalt esmatähtsat põlistumisprotsessi paraku ei soosi. Probleeme pakub ka omaaegse elamufondi majandamine tänastes oludes, mille markantsemaks lahenduseks on olnud tühjenenud ja rüüstatud korterelamute õhkimine/lammutamine. Ühiselamurahvastiku suhtarvult juhib pingerida üsna ootuspäraselt Tartumaa, kus ühiselamu oli koduks tervelt seitsmele protsendile maakonna rahvastikust. Allüürniku seisus elanikke leidis kõige enam Pärnumaa valdades (2.7 protsenti), rühma omalaadne piirkondlik jaotus ei luba aga täielikult välistada loendusvea võimalust.

Omaavalitsuste lõikes on muster kirevam, tuues esile küllalt märkimisväärse piirkondliku variatsiooni praktiliselt kõigis maakondades. Valdades küünib peremaja osakaal kõige kõrgemale, üsna saja protsenti lähedale kaht erinevat tüüpi üksustes — ühelt poolt iseseisvat valda omavatel väikesaartel (Kihnu, Piirissaare, Ruhnu ja Vormsi), teiselt poolt aga vene vähemusrahvuse ajaloolisel asualal Peipsi läänekaldal (Alajõe, Peipsiääre, Raja). Muuhulgas annab eluasemekoostlus taas

tunnistust nimetatud elulaadi ja -keskkonna elujõust, mida ei suutnud tasalülitada ka vene aeg. Maahaldusüksuste eluasemekoostise üldsuundumuseks võib pidada kortermajade koondumist linnade ümbrusse ja majandikeskustesse. Näitena võib siinkohal osutada Tähtvere ja Ülenurme vallale Tartu lähitagamaal, Harku, Keila, Rae, Saue ja Jõelähtme vallale Tallinna ümbruses, samuti Aserile, Taebalale jt mujal. Eluasemekoostise üldproportsioonilt meenutavad need üksused rohkem linna kui maad, olles võrreldavad näiteks Kuressaare, Viljandi või Rakverega. Omaette küsimus on muidugi veneaegsete kortermajade sobivus, tegelikult küll sobimatus maaoludesse. Samuti võib eluasemekoostisele tugeva pitseri vajutada hooldeasutuse (nt Kullamaa, Kärla), õppeasutuse (Helme, Vigala, Põltsamaa) või vangla (Vasalemma) paiknemine valla territooriumil.

Linnasulatest on peremaja jäänud valdavaks väikelinnades ja alevites, mis ei kuulunud Eestisse suundunud sisserände sihtalade hulka ega olnud suurtööstuse asukohaks. Nõnda elas käsitusperioodi lõpul enam kui pool rahvastikust peremajas Antslas (66 protsenti), Mustvees (64), Aegviidus (54) ja Võsul (51), suhteliselt kõrge oli pereelamu osakaal samuti Otepääl, Elvas, Kallastel ja Tõrvas. Teist äärmust esindavad kõige ehedamal viisil Maardu, Paldiski ja Sillamäe, kus peremaja eluasemetüübina sisuliselt puudub. Kooskõlas eluaseme tüübijaotusega võib maakondade ja omavalitsusüksuste vahel täheldada suuri erisusi mugavusastmes ning tihedolekus — suhteliselt uuemast elamufondist tingituna kaasneb korterikeskusega kõrgem mugavusaste, paraku aga käib sellega kaasas kõrgem asustustihedus.

Kokkuvõtlikult toovad arvtabelid välja veneaegse korteripoliitika probleemipuntra, mille algpõhjus on rahvastiku tegeliku eluasemevajaduse pikaajaline ignoreerimine. Konkreetsemalt oli halva olukorra tekkimises süüdi orienteeritus väikekorterile, kusjuures suuremate (era)pindade ehitamist-omandamist kohati isegi administratiivselt piirati. Samuti püüti eluasemeprobleemi lahendada üksnes uusehituse varal, jättes täiesti unarusse olemasoleva elamispinna korrashoiu, rääkimata selle renoveerimisest. Tulemuseks on kahe peamise eluasemevajadust iseloomustava põhinäitaja — pinna suuruse ja mugavusastme — omalaadne pöördsoltuvus. Nagu eespool selgitatud, asetab taoline süsteem lastepereid kõige kitsamatesse, vanurid aga kõige vähema mugavusega tingimustesse. Piiratud võimaluste puhul peaks vähemalt kõnealune jaotus olema just vastupidine.

Aastakümnete jooksul ühes suunas toimunud liikumise pööramine võtab aega ning kogumikuteabe valgusel jääb eluaseme tänapäevastele inimvajadustele vastavus Eestis probleemiks veel pikaks ajaks. Lähitulevikus ennustab vanussõltuvus jätkuvat liikumist (väike)korterikeskse elamisviisi suunas, vaatamata tüüpehituse lõppemisele. Inimarengulise tähenduse ning investeringuvajaduse poolest pole rahvastiku eluase sugugi vähem oluline kui haridus, tervishoid või hoolekanne, mistõttu elamuküsimuste üle tasuks senisest rahvastikukesksemalt aru pidada.

2. ANDMEALLIKAD JA MÄÄRATLUSED

2.1. Sündmusstatistika

2.1.1. Rahvastikusünnused

Rahvastiku sündmusstatistika tugineb isikusünnuste kõiksele ja pidevale registreerimisele sõltumata nende toimumisajast ja -kohast. Samuti on tarvilik üheselt piiritleda rahvastik, kelle isikusünnused registreeritakse. Käesoleva kogumikusarja puhul on käsitlusalune rahvastik määratud tava/alalise elukohaga, seega territoriaalset kriteeriumi rakendades. Sündmusstatistika hõlmatus seisukohalt on tähtis just tavaelamine kindlas piirkonnas, samas kui kõnealuse piirkonna rahvastikuga aset leidvad sündmused ise võivad toimuda ka mujal Eestis või välismaal. Rahvastiku elukoha ja sellesama rahvastikuga asetleidvate isikusünnuste toimumispaiga mittetäielik kokkulangevus on olnud ajast aega, ja on ka tänapäeval, põhimõtteline probleem. Muuseas tuleb just siit otsida põhjust, miks ainuüksi oma territooriumil asetleidnud rahvastikusünnuste fikseerimine ei anna ühelegi omavalitsusele ega maakonnale piisavat teavet rahvastiku sündmusstatistika pidamiseks.

Eestis ulatub rahvastikusünnuste kõikse registreerimise algus tagasi rootsi aega. Aastal 1686 andis Karl XI välja Kirikuseaduse, millega muudeti kohustuslikuks sünni (tol ajal ristimise), surma (matusetalituse) ja abielu (laulatuse) kirikuraamatusse kandmine. Koos sündmuse fikseerimisega pandi kirja ka sündmuses osalenute isikuandmed. Korraldus oli uuenduslik just selles mõttes, et esmakordselt kohustati üles märkima kõik asetleidnud asjakohased sündmused, rakendades niimoodi üht peamist tänapäevase sündmusstatistika põhimõtet — kõiksust. Eelkõige selle põhimõtte kasutuselevõtmise tõttu loetakse Karl XI Kirikuseadust moodsa isikusünnuste registreerimissüsteemi nurgakiviks. Eesti oli tol ajal Rootsi krooni all, seetõttu laieneb meilegi au olla maailma vanima riigiandmekorralduse emamaa. Eesti ala liitmise järel Venemaaga, kus sedalaadi tegevusest tol ajal veel hoopiski ei hoolitud, säilitas kohalik kirik isikusünnuste registreerimise, arvata ka Balti erikorra rõhutamise nimel.

Vene vägede Põhjasõja-aegne laastustöö ning 1711-1712 aasta katkulaine vähendas Eesti rahvaarvu pea kolmekordselt. Sedavõrd ulatuslik rahvastikukriis halvas ühiskonnaarengut mitmel viisil, paljudes kihelkondades katkes ka isikusünnuste registreerimine teatud ajaks. Ka on osa ülestähendatud andmeid tollaste ja hilisemate keeruliste aegade käigus kaduma läinud, kuid alates aastast 1834 on kirjapandu kogu Eesti territooriumi hõlmavana säilinud. Eesti arhiivides asub üks maailma ajaliselts ulatuslikem sündmusstatistilise allikmaterjali kogu, vanim on see näiteks kõigi Ida- ja Lõuna-Euroopa riikidega võrreldes. Kogumikusarja maakonnakõidetest leiab lugeja rahvastiku praeguseni säilinud sündmusstatistiliste allikmaterjalide loetelu vastaval territooriumil asuvate (ka osaliselt) luterikihelkondade kohta, lisatud on ka samalaadne teave apostlike õigeuskoguduste kohta. Nimekiri toetub Eesti Rahvastikustatistika Ühtlusarvutuste Programmi raames valminud Heldur Palli asjakohasele ülevaatele [Palli 1995].

Jättes isikusünnuste registreerimise põneva ajaloo siinkohal käsitlemata, on siiski tarvis rõhutada andmekorralduse põhimõttelist pööret 1926 aastal, mil rahvastikusünnuste registreerimiskohustus anti kirikult riigiametile [Teder 1939]. Reformi ettevalmistustöö tehti põhjalikult ning tagantjärele saab tõdeda tollase ümberkorralduse igakülgset õnnestumist. Reformi käigus loodud Perekonnaseisumet arenes andmekvaliteeti ja selle tagamiseks vajaminevat tööd väärtustavaks asutuseks. Koos tollal eeskujulikult töötava Statistikaametiga suudeti Eestis realiseerida kõik toonased rahvusvahelised rahvastikustatistilised soovitusel. Nii kujunes Eesti sündmusstatistika lühikese aja jooksul üheks täpsemaks ja üksikasjalikumaks kogu maailmas. Paradoksaalselt annab tollase andmekorralduse tugevusest tunnistust Eesti sõjaaegne (kuni 1944 aasta suveni) rahvastikustatistika, kus säilis isikusünnuste registreerimise täpsus tasemel, milleni tänane korraldus enam kaugeltki ei küüni. Korrastatud sündmus- ja loendusstatistika oli ka sotsiaalteaduste kiire arengu tõukejõuks Eestis.

Kuigi Eesti sovetiseerimisega võeti Perekonnaseisuametilt ära osa tema endisi riigifunktsioone (sealhulgas rändesündmuste fikseerimine ning rahvastikuregistri pidamine, millist tööd alustati vahetult enne sõda), pisendati tema sotsiaalset kandepinda, ning sisuliselt kaotati andmekvaliteeti tagavate eeskirjade esmatahtsus, registreeriti veel 1950 aastatel rahvastikusündmusi küllalt eeskujuliku täpsusega. Võib-olla veidi liialt sirgjooneliselt üldistades, tundub Perekonnaseisuameti töö sealtpeale aasta aastalt, endiste töötajate pensionilesiirdumise ja üldise sovetiseerimisega käskäes alla käivat, kuni Vähi-Savisaare valitsuse otsuseni amet kui iseseisev riigiasutus likvideerida ning selle maakonnaarhiivid laiali jagada. Nõnda on vene aeg just sündmusstatistikat teiste andmeallikatega võrreldes eriti tugevasti räsitud. Eesti pole mitte ainult kõrvale jäänud poole sajandi pikkusest arengust teistes riikides, vaid kaotanud ka palju omaenese varasemast tasemest. Olemasoleva rahvastikustatistika madal kvaliteet, eelkõige andmete puudulik võrreldavus ajas ja ruumis on tõsiseks piduriks sotsiaalteaduste arengule [Anderson, Katus, Silver 1994; Katus, Puur, Sakkeus 1997; EKDK 2003].

Võttes teadmiseks andmekorralduse Eesti oludes tähtsat rolli mänginud kujunemisloos, pidas käesoleva kogumiku poolt käsitletava ajavahemiku 1965-1990 jooksul arvestust sünni-, surma-, abielu- ja lahusjuhtude üle Perekonnaseisuamet. Kehtinud korra kohaselt lasus sünni- ja surmajahu informeerimiskohustus isikul, Perekonnaseisuamet täitis asjaomase juriidilise toiminguga kõrval ka vastava registreerimislehe. Abiellumine ja lahutus registreeriti Perekonnaseisuametis, kus täideti ühtlasi registreerimisleht. Kõigi lehtede teine eksemplar saadeti Statistikaametisse, kelle kohustus oli info Moskva ettekirjutuste järgi kodeerida ja hilisemal ajal ka sisestada ning seejärel tabuleerida (kohaliku tabuleerimismasinaga, 1965-1980) või tabuleerimiseks Moskvasse saata (1981-1990). Nende toimingute järel tagastati registreerimislehed Perekonnaseisuametile, kes säilitas need eeskujulikult korrastatuna ameti keskarhiivis Toompeal.

Erandina registreeris elukohavahetusi, täpsemini väljastas sissekirjutuseks nimetatavat lubatähte elada kindlaksmääratud aadressil, Siseministeeriumi alluvuses tegutsenud passilaud. Sissekirjutuse vormistamisega paralleelselt täideti ka asjakohane registreerimisleht, mis fikseeris sissekirjutusloa andmise nii elukohavahetuse tegelikust toimumisest kui selle toimumisajast sõltumata.

Et peale muude eeltingimuste oli sissekirjutuseks nõutav ka eelmisest elukohast väljakirjutus, tegeles passilaud samuti väljakirjutuse vormistamisega, teisisõnu elukohast lahkumise fikseerimisega. Kuigi vormiliselt sarnane, oli viimatinimetatud toiming sissekirjutusest üsna erinev, sest ei nõudnud seaduste ja ametnike meelevolda kuulunud lubatähe taotlemist. Ometi polnud ka väljakirjutustoimingul otsest sõltuvust tegeliku elukohavahetusega. Statistilisest seisukohast oli väljakirjutuse registreerimislehe vorm ja täitmisjuhised praktiliselt identne sissekirjutuslehega. Isikutunnuste osas oli nii sisse- kui väljakirjutuse registreerimisleht ebatäiuslik, samuti on kummagi andmetäpsus Perekonnaseisuameti registreerimislehtedega võrreldes märkimisväärselt madalam.

Elukohavahetuse registreerimislehed saadeti Statistikaametisse, kus järgnesid teiste rahvastikusündmuste arvestamisega sarnased protseduurid. Arhiveerimiskohustusega ei koormanud ennast ükski ametiasutus ja lehed visati peale kasutamist Statistikaameti poolt ära.

Erandina taotles osa aastate sisse- ja väljakirjutuslehed endale professor Ann Marksoo initsiatiivil Tartu Ülikooli geograafia kateeder, kus neid täiendavalt töödeldi. Peamiselt käsitsi aset leidnud töötlus on tüütu tööna meele mitmel tolleaegsel tudengil, aga Statistikaameti arvutikandjal oleva andmefaili samaotstarbeline kasutamine ei tulnud aga kõne alla ei tollal ega hiljemgi, sest sisestatud info kustutati lintide korduvkasutuse eesmärgil (andmefailid on säilinud alles 1986 aastast). Prof. Marksoo ütluse järgi on säilinud elukohavahetuse registreerimislehed 1980, 1981, 1986, 1987 ja osaliselt 1988 aastast. Alles on ka käsitusperioodi kahe viimase aasta 1989-1990 lehed.

Alljärgnevalt on selgitatud käesolevas kogumikus kasutatud näitarve, mille abil üksikisikute kaupa ülestähendatud sündmusjärgne informatsioon on integreeritud rahvastiku protsessi- ja seisundinäitajateks. Ülevaade definitsioonidest pole muidugi kõikehõlmav, eelkõige on rõhk asetatud veneaegse statistika erijoontele ja nendele määratlustele, mis käsitletava ajavahemiku 1965-1990 jooksul teisenedes on andmevõrreldavuse seisukohalt olulise tähendusega. Käsitus liigub

esmasnäitajatelt teises- ja integreeritud näitajate suunas, mis üksikasjades ei pruugi kokku langeda näitarvude esitusjärjekorraga kogumiku arvtabelites.

Sündide, täpsemalt elussündide arvestus 1965-1990 toetub sünniakti nime kandvale dokumendile, mis on koostatud iga sünnijuhtumi kohta vanema(te) poolt Perekonnaseisumetile esitatud (osalte dokumentidelt pärineva) teabe ja sünnitusmajast antud sünnitõendi alusel. Eestis kehtinud NLiidu Tervishoiuministeeriumi määratluse kohaselt on sünnina arvestatud sellise lapse ilmaletulek, kelle sünnikaal oli vähemalt 1000 grammi, pikkus 35 cm ning ema raseduskestus vähemalt 28 nädalat. Väiksema sünnikaalu või lühema raseduskestusega emahust väljunud loode registreeriti sünnijuhuna üksnes siis, kui ta elas seitsme päeva vanuseks, vastupidisel juhul aga iseenesliku abordina. Maailma Tervishoiuorganisatsiooni määratlus, mis arvestab sünnina loodet alates sünnikaalust 500 grammi, rakendati Eestis 1. jaanuarist 1992. Niisiis on definitsiooni erinevuse tõttu elussündide arv tegelikuga võrreldes pisut alahinnatud, kuid kogu käsitletava ajavahemiku jooksul siiski ajas võrreldav. Sünniaktis on lapse sünnikohana märgitud ema alaline elukoht, viimase puudumisel aga sünni registreerimisjärgne haldusüksus. Sama põhimõtte kohaselt on arvestatud ka sünde, mille on registreerinud Eestis alaliselt mitte-elavad vanemad. Kuigi sündide arvestus toimus erinevalt loenduselt juriidilise (sissekirjutusjärgse) elukoha järgi, võib sünniandmeid ning alalise rahvastiku loendusandmeid lugeda üksteise suhtes piisava täpsusega vastavuses olevaiks. Ajamääratluse mõttes on sünniandmed töödeldud lapse sünnikuupäevast, mitte sünni registreerimisajast lähtudes. Erandina on registreerimisaja järgi arvestatud neid sünde, millest Perekonnaseisumetile on teatatud sünniaastale järgneva aasta teises kvartalis või hiljem.

Sünnijuhtude hulgas on eraldi välja toodud *surnultsünnid*, mille arvestus tugineb samuti sünniaktile. Lapse ilmaletulek surnuna on niisugusel juhul märgitud omaette tunnusena. Surnultsünninuks on arvatud selline laps, kellel vahetult peale emahust väljumist puudusid elumärgid: puudus hingamine, südamelöögid ja spontaansed liigutused; omaaegse praktika kohaselt on nimetatud kolmest elutunnusest käsitletud peamisena hingamist. Sünnidefinitsiooni eripära tõttu on osa surnultsünnide registreeritud iseenesliku abordina, millekohane selgitus on esitatud allpool, imikusurma käsitlemisel. Surnultsünnide osakaal sünnijuhtude koguarvus on olnud nii Eestis tervikuna kui maakondades 1965-1990 suhteliselt väike, mistõttu käibinud sünnidefinitsiooni mõju pole eksitav.

Surmajuhude arvestus 1965-1990 toetub surmaaktile, mille täitis Perekonnaseisumet iga üksikjuhtumi kohta meditsiinilise surmatõendi ja surnu dokumentide (pass) ja/või ligimeste poolt antud ütluste alusel. Meditsiinilise surmatõendi koostas reeglina arst, kuid maa-asulates oli dokumendi täitmisõigus ka velskriil. Valdava osa surmajuhude kohta jõudis teave Perekonnaseisumetisse mõne päeva jooksul pärast sündmuse toimumist, sest ameti pädevuses oli ka matusetalituse korraldamiseks nõutava tõendi väljastamine.

Surmaandmete territoriaalne arvestus on käsitletava ajavahemiku jooksul toimunud surnu alalise elukoha alusel, viimase puudumisel surmajärgse haldusüksuse järgi. Sarnaselt sündidega hõlmab ka surmajuhude registreerimine piisava täpsusega loendusjärgset alalist rahvastikku, kuigi sündmus- ja loendusstatistikas rakendatud elukoha määratlused erinevad teineteisest. Ajalises mõttes on surmaandmete töötlusaluseks surma kuupäev, mitte surma registreerimise aeg. Erandina on registreerimisaja või oletatava surmaaja järgi arvestatud juhte, mille kohta surmaakt on koostatud sündmuse toimumisajast oluliselt hiljem, tavaliselt juurdlusandmetele ja/või lahkamistulemustele toetudes.

Surmajuhude hulgas on eraldi arvestatud *imikusurmajuhte* nende erilise tähenduse tõttu ühiskonna sotsiaalse arengu indikaatorina. Imikusurmana on registreeritud elussünninud lapse surmajuhut tema esimese eluaasta jooksul, mil suremus on teatavasti tuntavalt kõrgem hilisema lapsega võrreldes. Ka imikusurmajuhtude arvestus 1965-1990 tugineb Perekonnaseisumeti poolt koostatud surmaaktile, mis standardse dokumendiga võrreldes sisaldab teavet ka täiendavate surmaasjaolude ja lapse ema kohta.

Kõnealuse ajavahemiku imikusuremusandmete kasutamisel tuleb silmas pidada omaaegset sünnidefinitsioonist johtuvat mõju. Jättis ju NLiidu Tervishoiuministeeriumi sünnimääratluse

rakendamine registreerimata just kõrgeima suremusriskiga (alakaalulise ja enneaegse) vastsündinu juhul, kui ta esimese elunädala jooksul suri. Loogilist rada edasi minnes jäi sünnijuhuna registreerimata laps muidugi välja ka suremusstatistikast. Kui tollane definitsioon alandas sündide arvu ebaolulisel määral, siis mõju imikusurmajuhtude arvule oli paraku tuntav. Sünnidefinitsiooni mõju imikusuremusnäitajatele on analüüsitud Eesti 1992-1993 andmestikule tuginevalt [EKDK 1994b]. Väärrib rõhutamist, et rahvusvahelise võrdluse keerukuse taustal on kogumikusarjas esitatud imikusuremusandmed ajatrendina siiski võrreldavad, kuivõrd sünnidefinitsioon oli ühesugune kogu käsitletava ajavahemiku jooksul.

Abiellumiste arvestus 1965-1990 toetub abieluaktile, milline dokument täideti Perekonnaseisuameti poolt üheaegselt sõlmitud abielu juriidilise fikseerimisega. Seadus nõudis abiellumise vormistamiseks kindlate tingimuste täitmist, mistõttu pruut ja peigmees olid kohustatud koos avaldusega esitama ka asjakohased andmed oma isiku kohta, mida kasutati abieluakti koostamisel. Iga abiellumise kohta täideti üks akt, st rahvastikusündmuseks on olnud abiellumine, kuigi selles osalevaid isikuid on ikka kaks. Niisiis on abiellunute arv kaks korda suurem abiellumiste arvust, samuti on Eesti oludes täpselt võrdne abiellumiste soostruktuur. Eespool käsitletud sünni- ja surmajuhuga võrreldes on abiellumisel veel seegi erisus, et üks ja seesama isik saab abielluda mitu korda. Nii esmas- kui korduvabiellumise puhul on abieluakti vormistus allunud ühelaadsele protseduurile.

Abiellumine on ainuke rahvastikusündmus, mida kogu käsitlusaluse ajavahemiku jooksul on kõikselt ja vahetult registreerinud Perekonnaseisuamet, mistõttu andmestik juriidiliselt sõlmitud abielude kohta on eriti täpne. Hoopis iseasi on muidugi abiellumise kui rahvastikusündmuse tähendus ühiskonnas. Veel paarsada aastat tagasi hõlmas abiellumisjuhtude ametlik (tollal siis kiriklik) registreerimine praktiliselt kõiki uusloodud perekondi, andes niimoodi igati soliidse aluse peremoodustusprotsessi käsitlemiseks. Aegamisi hakkas vormistatud abielu sellist ainupositiooni kaotama, milline suundumus 30-40 aastat tagasi süvenes juba arvestatavaks. Eesti rahvastik säilitas teatavasti ka vene ajal oma peremoodustusprotsessi nn baltoskandia mudeli, kus juriidilise abielu tähendus vähenes eriti ulatuslikult. Nõnda pole ainuüksi abiellumisstatistika põhjal võimalik Eesti rahvastiku perearengu kohta järeldusi teha, hoopis ebapiisav, kui mitte kasutu, on see esmaskooselu käsitlemisel.

Tähelepanelik tuleb olla regionaalse abiellumusstatistika teabe kasutamisel. Ühe abiellumisjuhu registreerimisega koguti teave kahe inimese kohta, kelle alaline elukoht võib olla erinev. Kogumikus hõlmatud ajavahemiku 1965-1990 vältel on abieluaktidele toetava abiellumusstatistika tegemisel valitsenud küll ühesugused nõuded, kuid seni pole ühtegi analüüsi selle kohta, mil määral reegleid järgiti ja mil määral need mõjutasid piirkondlikku abiellumusstatistikat. Abiellujate kokkulangeva aadressi, samuti ühe ja sama haldusüksuse piires elavate abiellujate puhul on abiellumine arvestatud pruudi-peiu elukoha järgi. Eri haldusüksustest pärit abiellujatel on aga aluseks abielu registreerimise paik. Viimase suhtes polnud abiellujad päris vabad: reeglite kohaselt pidi selleks valitama ühe abielluja elukohajärgne perekonnaseisuamet, mis kaudselt tähendas abiellumise arvestust ühe, enesemääratluse kaudu fikseeritud abikaasa elukoha järgi. Erandi moodustasid kinnipidamiskohtades viibivate isikute abiellumised, mis registreeriti kinnipidamispaiga asukoha järgi.

Vastandina probleemsele toimumiskoha arvestusele on abiellumise ajamääratlus täpne. Langeb ju abiellumise kui juriidilise sündmuse toimumis- ja registreerimisaeg õnnelikult kokku. Nõnda pole karta sedalaadi vastuolusid, mis surma- ning veel enam sünnijuhtude puhul on vene ajal ja kahetsusväärset hiljemgi küllalt tüüpilised, eriti statistiliste andmete kuulõikelisel esitusel.

Lahutuste või pikemalt abielulahutuste arvestus 1965-1990 toetub lahtusaktile, mis samuti nagu abieluaktki täideti Perekonnaseisuametis üheaegselt lahtuse juriidilise vormistamisega. Lahutuseks pole läbi aegade piisanud ainuüksi abielupoolte soovist, mistõttu lahutusstatistika on alati olnud suuremal või vähemal määral sõltuv seadusandlusest ja sisaldab seetõttu tegelike protsesside väärepeegeldusohu. Kogumikus käsitletava ajavahemiku algusse langevad kaks tähtsat (NLiidu Ülemnõukogu Presiidiumi määrus, 10. detsember 1965 ja uus Perekonnaseadus, 1. oktoober

1968) ja mitmed neist tulenevad õigusaktid, mis vähendasid lahutuse registreerimiseks esitatavaid nõudeid ja lihtsustasid protseduuri. Seetõttu on 1960 aastate teisel poolel lahutusi registreeritud hoopis rohkem kui varasematel kümnenditel, kuid asjakohane võrdlusprobleem jääb põhiosas siiski kogumiku ajaraamidest välja.

Eesti lahutusstatistikale on märkimisväärselt suurt mõju avaldanud omalaadne kord, mis lahutuse juriidilise vormistamise ajaliselt kahestas. Kohtu poolt tehtud otsus abielu lahutada jõustus siis, kui endised abikaasad registreerisid otsuse Perekonnaseisuametis. Sellekohast sundust praktikas aga polnud, kui isik ei kavatsenud uuesti abielluda, muuta (ennistada) oma nime või muul põhjusel pöörduda ameti poole. Nõnda on märgatav osa lahutusi Perekonnaseisuametis registreeritud hilinemisega, pealegi ei sooritanud endised abielupooled toimingut üheaegselt. Samuti on küllaltki suur osa, eriti kesk- ja vanemaealisi naisi oma lahutuse hoopis registreerimata jätnud. Niisiis vormistati sündmusstatistika aluseks olev lahutusakt ajahetkel, mil esimene abielupooltest pöördus kohtuotsuse järel Perekonnaseisuameti poole, kusjuures lahutuse toimumiskohana registreeriti pöörduja alaline elukoht.

Statistika vaatenurgast on hoopis mõistlikumalt arvestatud neid lahutusi, mille registreeris kohtuväliselt vahetult Perekonnaseisuamet, sest neis langesid kõik tarvilikud juriidilised toimingud ajaliselt kokku ja üheaegselt on fikseeritud ka andmed lahutajate kohta. Perekonnaseisuamet sai õiguse lahutusi registreerida eelnimetatud seadusandlike aktidega ainult lastetute abielude puhul, kui mõlemad abielupooled esitasid ühisavalduse koos varalistest pretensioonidest loobumise äramärkimisega. Neid tingimusi täitvaid lahutusi on olnud muidugi tuntav vähemus lahutuste üldarvust, kuid siiski arvestataval määral nõrgestamaks niigi õnnetu lahutusstatistika metodoloogilist alust. Kokkuvõttes on kahte inimest puudutav lahutus registreeritud rahvastikusündmusena sageli vaid ühe osapoole kaudu ja erinevalt abiellumisest pole seda sündmust võimalik isikujärgselt analüüsida. Eelpool käsitletud abieluandmestikuga võrreldes on territoriaalne lahutusstatistika samal põhjusel ning samalaadsete, kuid tugevamalt toimivate asjaolude mõjul veelgi ebamäärasem. Samuti ühendab lahutust abiellumisega ka sündmuse kordumisvõimalus nagu ka esmas- kui korduslahutuse registreerimise ühelaadne protseduur.

Rändejuhtude arvestusaluseks ajavahemikul 1965-1990 oli kaks dokumenti: sisse- ja väljakirjutusleht, millest kumbki kajastas vastavasisulist juriidilist toimingut. Sissekirjutuseks kutsutud lubatähe saamiseks olid kehtestatud n-õ seaduslikud piirangud, millele kohati lisandus ametnike omavoli. Nii näiteks oli sissekirjutuse saamiseks nõutud nn korteriorderi olemasolu, "vaba" elamispind mitte alla üheksa ruutmeetri inimese kohta (kuus ruutmeetrit lähisugulase asumisel asjaomasel elamispinnal), maja mittekuulumine avariiohtlike või perspektiivsele lammutamisele minevate hoonete nimekirja jms. Suuremates linnades kehtisid täiendavad, n-õ ülelinnalised piirangud, samuti teostas Siseministerium sissekirjutuse andmise või sellest keeldumise kaudu nii omaenda ametkonna kui partei ning teiste ideoloogiaasutuste poliitikat. Veel kehtisid sissekirjutuse erireeglid sõjaväelaste, erusõjaväelaste, liiduettevõtetele töөлusuunatute, noorspetsialistide jt tarvis, mis üldjuhul andsid neile tavakodanike arvel teatud eelised. Kogu selle sasipuntra juures on arusaadav, et osa inimesi ei saanudki lubatäheks vajalike tingimuste puudumisel sissekirjutust soovitud paigas või loobusid seda taotlemast. Osal niisugustest juhtudest jäi ära ka plaanitud elukohavahetus, teisel osal leidis see siiski aset. Oli ju käsitletud ajavahemikul praktikas karistatav küll sissekirjutuse puudumine, enam mitte aga tegelik elamine sissekirjutusest erineval aadressil. Igal juhul tuleb tähele panna, et kõik juriidilise vormistuseta tegelikud elukohavahetused on rändestatistikas kajastamata.

Sõjajärgsest rahvastikuarvestusest, sealhulgas rändestatistikast on tervikuna kõrvale jäetud Eesti piires asunud sõjaväeterritooriumidel toimunu. Tollase korra kohaselt vormistati tsiviilhaldusalalt armeehaldusalasse (ka kinnipidamiskohta) suundunud isikule väljakirjutus, kus sihtkoha märke puudus. Sellest n-õ mustast august väljumisel vormistati omakorda sissekirjutus, kus puudus lähtekoht. Sedalaadi elukohavahetusi, mis on eri viisil ka registreeritud, tunti erirände nime all ja arvestati tavaliselt tsiviilrändest eraldi. Kõik liikumised mustas augus endas, seega siis

sõjaväeterritooriumide ja kinnipidamiskohtade vahel Sahhalinist Saaremaani, pole aga rändestatistikaga hõlmatud.

Rändestatistika seisukohast poleks sedalaadi korraldusel veel häda midagi, kui puudunuks erandid. Üheks selliseks erandolukorraks kippus kujunema sõjaväelase (ohvitseri ja üleajateenija) ning tema pereliikmete sissekirjutus armeehaldusalalt tsiviilalale. Selle vormistus toimus vahel samalaadselt ajateenistusest vabanenute sissekirjutuse vormistamisega, kuid võis jääda statistiliselt hoopis arvestamata. Mistahes linnas/vallas paiknenud sõjaväeterritooriumilt sama üksuse piires korteri saanud ohvitseriperele võidi sissekirjutuslehed täitmata jätta sel põhjusel, et elukohavahetus ju formaalselt ei ületanud linna administratiivpiiri. Muidugi jäi seejuures tähele panemata, et sõjaväeterritooriumile saabumisel, st kusagilt mujalt Eestisse saabumisel, ei täidetud ohvitseripere kohta mingeid rändearvestusdokumente. Sama olukord kehtis ka omalaadse seltskonna, nn sõjaväega sideme kaotanute suhtes, kellele tuli armeehaldusalalt minemaajamise järel elamispind anda tsiviilvõimul. Kokkuvõttes tuleb tähele panna, et armee- ja tsiviilhaldusterritooriumi vahelistest tegelikest elukohavahetustest jäi osa asjakohaselt vormistamata ning rändestatistikas kajastamata.

Ka sisse- ja väljakirjutusega hõlmatud elukohavahetustest on rändestatistikas arvestamist leidnud vaid üks osa, teine osa jäeti kõrvale tol ajal kehtinud rändejuhu ruumilise definitsiooni või segase ajamääratluse tõttu. Ruumilisest seisukohast kuulusid arvestamisele ainult need rändejuhud, mis toimusid üle maakonna või linna/alevi halduspiiri. Lisaks haldusüksuse siserändele jäeti kõrvale ka märkimisväärne osa maahaldusüksuste vahelisest rändest. Teadaolevalt ei arvestatud NLiidus maarahvastiku rändejuhte kuni 1956 aastani üldse. Eesti oli esimene piirkond, kus nimetatud ajast hakati pidama arvestust maarahvastiku rände selle osa kohta, mis mõjutas linnarahvastikku või väljus ühe maakonna piirest. Ülejäänud maarahvastiku rändejuhte statistika ei hõlmanud. Niisiis, ajavahemiku 1965-1990 rändearvestuses kajastub süstemaatiline maarahvastiku rändejuhude alaarvestus. Administratiivpiiride teisenemise korral tähendab see ühtlasi ka mittevõrreldavust ajas.

Ka rändejuhu ajaline määratlus koos alalise/ajutise staatusega põhjustas segadust, jättes veel ühe osa juriidiliselt vormistatud sündmustest statistiliselt arvestamata. Ühelt poolt nõudis kehtinud kord sissekirjutamist kolme (maa-asulas seitsme) päeva jooksul sõltumata sellest, kas elukohavahetus oli ajutist või alalist laadi. Sellest kogumist ei arvestatud rändestatistikas neid elukohavahetusi, mille kestus oli alla poolteise kuu või leidis aset puhkuse ja ravi (haiglas ja sanatooriumis viibimise aeg) eesmärgil. Teisalt polnud ajutise elukohavahetuse puhul nõuet vormistada väljakirjutust, kuigi sissekirjutus uues elukohas tuli registreerida. Kuivõrd ajutiseks loeti näiteks kõik õpingutega seotud elukohamuutused olenemata õpiaja pikkusest, siis jäid rändearvestusest välja ka viis ja enamgi aastat kestnud elukohavahetused. Kogu selle segaduse väljendusena ei lange Eesti siserände sisse- ja väljakirjutuste arv hoopiski mitte kokku. Veel on tarvis tähele panna, et rändearvestuses rakendatud alalise ja ajutise elukohavahetaja mõiste ei lange kokku vastava loendusjärgse rahvastikuosaga. Viimases arvestati alalise rahvastiku hulka teatavasti kõik antud territooriumil enam kui kuus kuud viibinud isikud.

Kirjeldatud kokku võttes tuleb tõdeda, et kogumikusarja lülitatud rändeandmed sisaldavad suuremal või vähemal määral kõiki andmetäpsust nõrgestavaid asjaolusid. Ühelt poolt on tegemist süsteemse sisse- ja väljarände alaarvestusega, teisalt ei lähe ka olemasolevad arvud omavahel kokku. Käsitleva ajavahemiku rändestatistika omaaegsed tabulatsioonid maakondade kohta on nii pinnapealsed, et andmekvaliteedi hinnangut pole võimalik anda, küll laseb sõjaväeterritooriumide suhteline vähesus maakonnas oletada vähemalt selle teguri poolt põhjustatud vea tagasihoidlikumat tähendust. 1988 aastast otsustas Eesti Statistikaamet rändearvestust pidada vaid sissekirjutuse alusel, hinnates ka väljarännet sissekirjutuslehe kaudu. Paraku pole analüüsitud selle olulise meetodikamuutuse mõju rändestatistikale, kuid eeldatavasti tekitab see teatud mittevõrreldavuse kogumiku kolme viimase aasta rändearvude osas. Niisugused Eesti oludesse mittesobivad rändearvestuse põhimõtted, mis toetusid elukaugele juristikale ning eirasid sündmusstatistika kõiksuse põhimõtet, säilisid käsitleva perioodi lõpuni, et paar aastat hiljem nn rahvastikuregistri eestvõttel teiseneda kilplaslikuks süsteemiks. Nõnda on käsitleva ajavahemiku rändeandmestik kogu kirjeldatud probleemsusele vaatamata ometi hulga täpsem nüüdis-Eesti rändestatistikast.

2.1.2. Iive ja rahvaarv

Piisavalt suurearvulise rahvastikukogumi puhul koonduvad üksikud rahvastikusündmused stohhastilise protsessi tunnuseid omavasse voogu, mis kujundab rahvastikuseisundi. Iseenesest on rahvastikuseisundi teisenemine pidev protsess, kuid tavaliselt fikseeritakse muutus kokkulepitud ajamomendiks ning kindla ajasammuga. Rahvusvahelises võrdluses on enim kasutatud kalendriaastasammu, mis fikseerib rahvastikuseisundi aasta alguses (1. jaanuar) või keskpaigas (1. juuli). Eesti rahvastikustatistika on sõjaeelsesesse aega tagasiulatavalt kohanenud esmanimetatud andmeesitusega, mida tavapärasena on rakendatud ka käesolevas kogumikus.

Suurimat integraalset tähendust omavad üksteise suhtes vastandliku toimega n-ö paarsed põhirahvastikusündmused, sünni- ja surmajuhud ning sisse- ja väljaränne. Sündide ja surmade arvu vahena leitakse *loomulik iive* ning sisse- ja väljarännete arvu vahena *rändeiive*. Mõlema sündmuspaari rahvastikuseisundit teisendav toime on üldine, teisisõnu hõlmab see rahvastikukoostist kõigi tunnuste lõikes. Reeglina muutub ka rahvaarv, vaid vastandsündmuste täieliku kokkulangevuse korral püsib see üldnäitaja stabiilsena. Loomuliku ja rändeiibe tervikmõju väljatoomiseks rahvaarvule esitatakse sageli ka protsesse summeeriv *koguiive*.

Iive erineb rahvastikusündmusest eelkõige selle poolest, et tegemist pole esmasprotsessiga, mistõttu erinevalt sünni- ja surmajuhust ning sisse- ja väljarändest võib see peale positiivse väärtuse omandada ka negatiivse. Samuti tuleb iibenäitajate kaudu kõige lihtsamal viisil esile rahvastikustatistika sisemise konsistentsuse olulisus: näiteks võib rahvastiku koguiive ja sealt tulenevalt rahvaarv osutada ebatäpsuseks ka siis, kui surma-, sünni- ja väljarändejuhud on äärmise täpsusega registreeritud. Just sedalaadi olukorra tõttu, jättes küll kõrvale viite äärmise täpsuse kohta mistahes rahvastikusündmuste fikseerimisel, kaldub nüüdis-Eesti rahvaarvu veamäär koguni viie protsendini, so ligikaudu XVII sajandi olukorda iseloomustanud tasemeni.

Kitsamas, kuid valdavalt levinud tähenduses käsitletakse loomulikku ja rändeiivet (ning nende summana koguiivet) rahvaarvu *muutuskomponentidena*. Nimelt saab loendusjärgsele rahvaarvule iibe lisamisel leida *arvestusliku rahvaarvu* mistahes ajahetke kohta. Selle äärmiselt lihtsa tehte puhul tuleb siiski ette sagedasi ebatäpsusi ja koguni vigu. Esiteks on oluline tähele panna, et iibearvestusega hõlmatud ajaperioodi algus langeks täpselt kokku loendusmomendiga. Enamasti pole see nii, sest rahvaloenduse kriitiline moment ei ole sätitud 1. jaanuarile, sündmusstatistilised kokkuvõtted hõlmavad aga tavapäraselt just kalendriaastat. Probleemist ülesaamiseks on kujunenud tavaks arvutada pigem loendusjärgne rahvaarv 1. jaanuari seisule kui sündmusstatistilised absoluutarvud loenduse poolt määratud ajavahemikule. Kui loenduse läbiviimisaeg on lähedal 1. jaanuarile (või 1. juulile toda standardit eelistava andmekorralduse puhul) ja iibenäitajad pole silmatorkavalt positiivsed või negatiivsed, võib loendusjärgset rahvaarvu kasutada ilma korrigeerimata. Nõnda on isegi soovitatav toimida, kui sellest johtuv mõneinimeseline vahe rahvaarvus jääb hinnanguliselt suurusjärgu võrra iibeveast väiksemaks, sest sedaviisi on välditud erineva rahvaarvu kasutamine loendus- ja sündmusstatistikas. Arvestusliku rahvaarvu leidmisel ja käesolevas kogumikusarjas esitamisel ongi just niimoodi toimitud.

Teiseks on arvestusliku rahvaarvu leidmisel tarvis huvi tunda, missuguse rahvastiku kohta nimelt isikusündmusi registreeritakse. See teadmine on vajalik, et võtta loendusandmestikust just sama definitsiooniga võimalikult paremas kooskõlas olev rahvaarv. Eelpool on selgitatud, et kogumikus hõlmatud ajavahemikul 1965-1990 on rahvastikusündmused (väheste eranditega) registreeritud antud piirkonna alalise rahvastiku kohta. Siiski tuleb tähele panna, et loendusjärgne alaline rahvastik pole päris sama mõiste: loendusel fikseeriti tegelik alaline rahvastik, rahvastikustatistika aga lähtub juriidilisest alalisest rahvastikust. Eesti oludes tuleb arvestusliku rahvaarvu leidmisel selle mittevastavusega paraku leppida.

Hoopis tõsisema vea arvestusliku rahvaarvu leidmisel tekitab alalise rahvastiku asemel mõne teise määratluse järgi fikseeritud loendusjärgse rahvaarvu kasutamine. Pikka aega, kuni 1979 aasta loenduseni, oligi NLiidu rahvastikustatistikas nimetatud rollis kasutusel kohalolev ehk faktiline

rahvastik. Seetõttu tuleb ülima ettevaatusega suhtuda tolleaegsetesse loendusvahemike rahvaarvudesse, eriti nende kooskasutamisel andmetega hilisema perioodi kohta, kui üldiseks arvutusala oleks juba võetud alaline rahvastik. Mõistetavalt laieneb ebakonsistentsus rahvaarvu kaudu mistahes demograafilistele suhtnäitajatele, seetõttu võib ebakorrektnel rahvaarv osutada heaks teenäitajaks teiste vigaste andmete avastamisel. Eesti statistika väljajäetud on ette tulnud kohaloleva rahvastiku kasutamist arvestusalusena isegi pärast sellekohase praktika ametlikku kõrvaleheitmist. Käesoleva kogumiku sündmusstatistika toetub kogu hõlmatud perioodi ulatuses ühtselt loendusjärgsele alalisele rahvastikule.

Rahvastikusündmuste ebatäpsest registreerimisest, loendus- ja sündmusstatistika ebakonsistentsusest ja teistest samalaadsetest vigadest tingituna on vastavalt moonutatud ka iibenäitajad. Iibe ebatäpsus kandub omakorda kumulatiivselt arvestuslikku rahvaarvu, viimasest loendusaastast ajas edasi liikudes. Seetõttu ei lange uue loendusaasta arvestuslik ja loendusjärgne rahvaarv praktiliselt kunagi omavahel kokku. Peale loenduse toimumist ja selle kvaliteedihinnangule toetuvat korrektoori on tavapraktikasse juurdunud n-ö loendusvahemiku tagasiarvutused, mille käigus rahvaarvu akumulatsioon viga silutakse, kaasates võimalikult palju asjakohast loendus- ja sündmusstatistilist informatsiooni.

Käesolevas kogumikusarjas on esitatud maakondade korrigeeritud rahvaarvud 1965-1989, vaid 1990 aasta rahvaarv kuulub täpsustamisele. Eraldi on välja toodud *rahvaarvu korrigeerimismuutus*, mis omandab teatud mõttes rahvaarvu muutuskomponendi tähenduse. Oma olemuselt väljendab see näitav rahvastikuarvestuse summaarviga: täiesti laitmatu rahvastikustatistika korral võrduks ju korrigeerimismuutus nulliga. Ühtlasi rõhutab see küllalt arusaadaval kujul ilmselget tarvidust loendus- ja sündmusstatistika kooskõla järele. Peamiselt rändearvestusvigade tõttu korrigeerimismuutuse suurusjärg mitmes maakonnas tähelepanuväärne, kahjuks kõrvutatav teiste muutuskomponentide mõjuga rahvaarvule. Praktilisest vaatenurgast on üldistava käsitluse korral mõistlik korrigeerimismuutus pigem liita rändeiiibe kui tema mõju arvestamata jätta.

Maakondade (eraldi ka linna- ja maarahvastiku lõikes) rahvaarvud on kahe loendusvahemiku 1970-1979 ja 1979-1989 kohta arvatud soovanuskoostise nihet arvestades. Viidatud lähenemisviis oli küll töömahukas, kuid võimaldas täielikult ära kasutada kogu rahvastikuinformatsiooni, mis maakonna tasandil nende ajavahemike kohta olemas oli. Rakendatud arvutusmeetodika kirjeldus on varem avaldatud [EKDK/EKMI 1994a; 1994b]. Maakonnatasandist väiksema haldusüksuse puhul pole vanusnihe põhinevat korrigeerimismeetodit võimalik rakendada, sest käsitlusaluse ajavahemiku kohta puuduvad tarvilikud lähteandmed. Nii on linnasulate rahvaarvud ühtlusalutatud mõneti lihtsama meetodi abil konsistentsena kõigi teiste Eesti haldusüksuste kohta. Nimetatud andmed sisalduvad Eesti Rahvastiku Andmepangas.

Vähegi pikema ajavahemiku puhul on mõistlik jälgida käsitlusaluse haldusüksuse *piirimuutusi*. Põhimõttelist laadi piirimuutuse korral tuleb rahvastikuarengu aegriidide leidmisel rakendada just konkreetsele haldusüksusele sobivaimat lahendust, väiksema piirimuutuse puhul piisab asjaomase rahvaarvu muutuskomponendi leidmisest ja arvessevõtmisest. Ülevaade maakondade (samuti linna- ja maarahvastikku puudutavatest) 1965-1990 aset leidnud piirimuutustest on esitatud allpool, rahvastiku sündmusstatistilistes tabelites sisaldub ka vastav andmeveerg. Tuleb tähele panna, et haldusüksuste piirimuutused on alati üksteist tasakaalustavad: igale konkreetsele muutusele mingis haldusüksuses vastab samaväärne, kuid vastasmärgiline teises. Tasakaalustamata muutused maakonna kui terviku tasandil viitavad juba maakonnapiiri teisenemisele. Käesolevas kogumikus käsitletud ajavahemiku alguseks oli veneaegsetest piirinihutustest lõviosa juba toimunud ning järgmise kolmekümne aasta jooksul püsisid maakonnapiirid enam-vähem stabiilsena.

Kokkuvõttes erineb eelmise aasta arvestuslik rahvaarv järgmise aasta rahvaarvust koguiibe ning piiri- ja korrigeerimismuutuse summa võrra. Parema ülevaate saamiseks on ka *rahvaarvu kogumuutus* sündmusstatistilistes tabelites eraldi veeruna välja toodud.

2.1.3. Sündmus- ja iibekordajad

Sissejuhatuseks pole ülearune veel kord meenutada, et rahvastikusündmuste absoluutnäitajate ja mitmesuguste kordajateks kutsutavate suhtnäitajate ühtlusarvutused on põhimõtteliselt erinevat laadi. Reeglina ei kuulu rahvastikusündmuste arvud iga loendustsükli järel korrigeerimisele. Erandkorras tuleb seda vahel teha suuremate piirumuutuste mõju kõrvaldamiseks, hoidmaks haldusüksuste rahvastikuandmestikku ajas võrreldavana. Harvem annavad korrigeerimiseks põhjust avastatud vead sündmusstatistikas. Õeldust ei tule muidugi järeldada sündmusstatistika äärmist korrektsust läbi aegade, eelkõige on põhjuseks suur töömaht, mis sedalaadi täpsustuse tegemiseks tuleb teha ka siis, kui viga tundub olevat tõenäone.

Eesti oludes pole rahvastikusündmuste piirkondlikku jaotusse tehtavad muutused tulevikus siiski välistatud, sel juhul puudutavad need ka käsitlusalust ajavahemikku 1965-1990. Nimelt on arhiveeritud sünniaktidega alustatud töö näidanud, et väiksemate haldusüksuste puhul on kokkulangevus omal ajal n-õ ametlikuna publitseeritud sündinute arvu ja tegelikult registreeritud sündinute arvu vahel küllalt madal, kuigi absoluuthälbe seisukohalt pole lahknevused suured. Sellise olukorra — väikesed lahknevused enamiku haldusüksuste lõikes — on arvatavalt tinginud Statistikaameti omapärane tööpraktika. Nimelt prognoositi iga-aastase esmaskokkuvõtte kiire publitseerimise eesmärgil (tegelikult saatmiseks “kõrgemalseisvatele organitele” poolsalastatud ehk ametialase kasutamise staatuses) aasta jooksul registreeritud rahvastikusündmustele juurde käsitlusaluse aasta lõpu poole eeldatavalt toimunud, kuid veel registreerimata sündmused. Näiteks lubas ka seadus aastalõpu sündide registreerida veebruari alguseni, mida hilinejad veelgi pikendasid. Tagantjärele tundub, et lõpliku aastakokkuvõtte koostamisel ei ole viimase kuu prognoosiandmete asendamist tegelikega eriti tõsiselt võetud. Toiming oli küll ette nähtud ja Eesti kogurahvastiku osas arvatavalt ka nii- või naasuguse täpsusega seda teostati, kuid üksikute linnade ja tollaste külanõukogude puhul ei utsitanud Moskva eriti tagant. Selle oletatava süsteemse vea kõrval on võimalikud muidugi mitmed juhuslikku laadi ebatäpsused, mis sündmuste suure arvu puhul ju ikka tekkima tikuvad.

Niisiis võib süsteemse vea ilmsikstuleku korral tõstatuda Eesti piirkondliku rahvastikusündmuste arvu täpsustamise vajadus. Paraku eeldab sellise ülesande püstitamise aja- ja rahamahukat arhiivitööd ning põhjalikku analüüsi, mistõttu pole kindlasti lähiaja ettevõtmine. Sedalaadi erandolukorda kõrvale jättes ei kuulu rahvastikusündmuste arvud muutmisele, kõik sündmusstatistilised suhtarvud alluvad aga rahvusvahelise praktika kohaselt ühtlusarvutusele iga loendustsükli järel. Põhjuseks on eespool selgitatud rahvaarvu ühtlusarvutus, mis rahvastikukoostise kõiki jaotusi puudutades käivitab korrigeerimisahela.

Loendustsüklite kaupa teostatavad sündmusstatistika ühtlusarvutused, mis tagavad rahvastikuandmete ajalise võrreldavuse, on tavapärase statistikarutiini lahutamatu osa. Kui vastav korraldus on välja töötatud, ja mis peaaigi, sündmusstatistikat peetakse kõnealust tarvidust arvestavalt, pole tegemist ei mainimisväärselt aega ega raha nõudva ülesandega. Paraku on Eestis lood teistmoodi, kokkuvõtvalt kolme asjaolu koosmõjul. Esiteks, Eesti Statistikaamet pole vene ajal süsteemseid ühtlusarvutusi teostanud, need tehti kohaliku lähteandmestiku põhjal Moskvast. Kogemuse puudumine on takistanud ametil seda tööloiku kuni tänaseni tavapärase statistikakorralduse osana käsitlemast. Teiseks, NLiidu Statistikaameti ühtlusarvutused teenisid eelkõige suurriigi vajadusi, avaldades Eesti andmetele negatiivset mõju kahel viisil. Standardsete võtete rakendamise tõttu jäi suur osa olemasolevast kohalikust teabest ühtlusarvutustes kasutamata ja seetõttu ei erine Eesti loendusjärgsete arvutuste täpsus enam kuigivõrd näiteks omaaegsetest Kesk-Aasia liiduvabariikidest, kuigi algandmete maht ja kvaliteet erinevad küllalt oluliselt. Moskvast hõlmati loendusjärgsete tagasiarvutustega peamiselt oblasti tasand maa- ja linnarahvastiku lõikes, mis Eestile kohandatuna tähendas maakonna ja esmatasandi haldusüksuste väljajätmist arvutusprogrammist. Nõnda on Statistikaametis loendusvahemike 1970-1979 ja 1979-1989 kohta ühtlusarvutatud vaid kogu-, linna-, maa- ja Tallinna rahvastiku sündmusstatistika, seegi kohalikust

vaatevinklist ebapiisava täpsusega. Teisisõnu pole rahvastikustatistika enam Eesti-siseselt konsistentne, sest kogurahvastiku uuservud ei saagi haldusüksuste ümberarvutamata teabega ühtida. Kolmandaks, ja ehk suurimaks probleemiks on sündmusstatistika hoidmine viisil, mis ei võimalda Statistikaametil ei praegu ega edaspidi loendusjärgseid ühtlusarvutusi rutiini osana teostada.

Eelöeldu püüab heita valgust käesolevas kogumikus esitatud sündmusstatistika tähendusele. Kogumikusarjas maakondade kohta toodud näitarvud on ühtlusarvutatud nõnda, et nad koosvõetuna annavad konsistentse tulemuse Eesti kogurahvastiku suhtes. Olgu siinkohal veel kord rõhutatud, et kõrvale on jäetud kõik varem Moskva (ja selle vabariikliku all-lüli) poolt teostatud arvutused ning kogu Eesti rahvastikustatistika tervikuna on allutatud süsteemsele ühtlusarvutusprogrammile. Nii lähteandmed kui tulemused on arhiveeritud Eesti Rahvastiku Andmepangas.

Omaette probleem on muidugi maakondade ja esmatasandi haldusüksuste andmedetailsus. Ühtlusarvutused ei saa algandmete mahtu suurendada, võivad ainult parandada nende täpsust ja pakkuda asjakohasemat teisesnäitajate süsteemi. Nii sisaldavad kogumikusarja sündmusstatistilised tabelid pea eranditult üldkordajaid, kuivõrd omaaegsetel tabulatsioonidel puudub rahvastikusündmuste vanusjaotus. Maahaldusüksuste, tollaste külanõukogude kohta pole isegi sündmuste koguarve, mistõttu maarahvastiku sündmusstatistika on esitatud koondina. Alates 1986 aastast oleks suhteliselt kerge vaevaga võinud läbi viia sündmusstatistika uustöötuse, sest individuaalandmed on elektroonilisel kujul säilinud. Käesoleva kogumiku seisukohalt oleks selle töö väärtus aga küsitav olnud, kuna rahvastikustatistika aegread ei oleks praktiliselt midagi võitnud. Alljärgnevalt on toodud sündmusstatistiliste suhtnäitajate arvutusskeemid. Tegemist on küll kõige üldisemate näitarvudega, kuid isegi nende puhul on kogumikus hõlmatud ajavahemiku jooksul statistikaasutuste poolt rakendatud erinevaid lähenemisviise.

Suhtnäitajate tarvidus tuleneb asjaolust, et demograafiliste protsesside iseloomustamiseks ei piisa rahvastikusündmuste arvu teadmisesest. Kuivõrd viimane sõltub paratamatult haldusüksuse rahvastiku suurusest, siis protsesside intensiivsuse käsitlemisel tuleb sündmuste arvud rahvaarvu suhtes ühismõõdustada. Rahvastikuteaduses toimub see traditsiooniliselt mitmesuguste kordajate arvutamise teel, kus sündmusi kajastav näitaja on lugejas, riskialust rahvastikku peegeldav näitarv aga nimetajas. Eelpool selgitatud andmepiirangute tõttu on käesolevas kogumikus esitatud peamiselt *rahvastikusündmuste üldkordajad*. Arvutuslikult on kõik üldkordajad (CR) leitud suhtarvuna, mille lugejas on aasta vältel toimunud rahvastikusündmuste koguarv (S_t) ja nimetajas aastakeskmise rahvaarv leituna sama aasta (P_t) ja järgmise aasta (P_{t+1}) rahvaarvude poolsummana. Kordajad on esitatud 1000 inimese kohta, st promillides:

$$CR = 1000 * S_t / (P_t + P_{t+1})/2$$

Kogumikku on lülitatud *sündimuse, suremuse, abiellumuse, lahutumuse ja väljarände üldkordaja*. Rahvastikuprotsesse kirjeldavate üldkordajatega samal põhimõttel on arvutatud ka rahvaarvu muutuskordajad: *loomuliku iibe, rändeiibe, koguiibe ja rahvaarvu kogumuutuskordaja*, mille puhul rahvastikusündmuse arvu valemis asendab vastav muutuskomponent. Siinkohal pole vahest ülearune juhtida tähelepanu üldkordaja kui näitajatüübi analüütilisele piiratussele. Rahvastikuprotsesside olemusliku vanussõltuvuse tõttu on üldkordaja tase, ajatrend ja heterogeensus protsessi intensiivsuse kõrval sõltuvuses ka rahvastiku vanuskoostisest. Lisainformatsioonita on nende kahe põhimõtteliselt erineva teguri mõju raske, kui üldse võimalik, eristada. Kuigi üldkordajad mõõdavad rahvastikuprotsessi intensiivsust halvasti, annavad nad samas integraalse ülevaate protsesside koondmõjust rahvastikumuutusele tervikuna. Samuti on just üldkordajate abil nende vähese andmenõudlikkuse tõttu võimalik konstrueerida pikemaid ajatrende ja teostada mitmeplaaniisi piirkondlikke võrdlusi. Sellistena on üldkordajad siiani kasutusel ka kõige nõudlikemais rahvusvahelisis demograafiakogumikes, näiteks ÜRO ja Euroopa Rahvastikukomitee aastaraamatud [UN 2003; Council of Europe 2003].

Üldkordajate kõrval võimaldab olemasolev andmestik esitada veel *imikusuremuskordaja*. Tarvilikud andmed haldusüksuste kaupa on surmajuhtude koguarvule lisaks ainuerandina tabuleeritud

ilmselt imikusuremuse suure sotsiaalse tähenduse tõttu. Suremusprotsessi seisukohalt on oluline, et imikusuremuskordaja abil mõõdetakse suremistõenäosuskõvera langusosa kõige mittelineaarsemat vahemikku. Imikusuremuskordaja konkreetne arvutusviis sõltub olemasolevate algandmete detailsusest ning vahel ka näitaja abil tehtava analüüsi eesmärgist. Sarnaselt kordajate arvutamise põhimõttele on näitaja lugejas aasta jooksul asetleidnud imikusurmajuhtude arv (M_t^0), nimetajas aga keskmine imikueas laste arv. Suremistõenäosuse mittelineaarse languse tõttu esimesel eluaastal ei saa nimetajat arvutada vaadeldaval (B_t) ja sellele eelneval aastal sündinud laste arvu (B_{t-1}) poolsummana, vaid nende arvude kaalutud keskmisena, kus kaaludeks a ja b on vastavalt vaadeldaval ja eelmisel aastal sündinute osakaalud alla aasta vanuses surnute hulgas. Imikusuremuskordaja (IMR) väärtus väljendatakse promillides:

$$IMR = 1000 * M_t^0 / (a*B_{t-1} + b*B_t)$$

Kui imikusurmade puhul pole teada surnud laste sünniaasta, nagu see Eesti maakonna-andmestiku puhul üldiselt on, võib nimetajas kasutada tinglikke kaale (omaaegse kogemusliku traditsiooni kohaselt 1/3 eelmisel aastal sündinute ja 2/3 vaadeldaval aastal sündinute tarvis). Kuivõrd Eesti oludes on käsitlusajaloo kohta siiski teada surnud imikute sünniaastaline jaotus kogurahvastiku lõikes, siis haldusüksuste imikusuremuskordaja arvutamisel on eelistatud tingkaaludele riigikeskmisi tegelikke kaale. Muidugi on niiviisi toimides sünniaasta kaal kõigi maakondade (samuti teiste haldusüksuste) kohta ühe aasta ulatuses konstantne, kuigi ilmselt on need lisaks juhuslikele hälvetele ka piirkonniti süstemaatiliselt erinevad. Sellisest arvutusviisist tekkiv viga on eeldatavalt siiski väiksem kui tingkaalude kasutamise puhul. Esmatasandi haldusüksuste väikseuse tõttu on neis iga-aastaselt registreeritud imikusurmade absoluutarv reeglina väike või koguni null. Sündmuste vähesusest on tingitud suure amplituudiga juhukõikumised, mis muudavad iga-aastase imikusuremuskordaja raskesti kasutatavaks. Juhuvõngete mõju vähendamiseks on kogumikus esitatav imikusuremuskordaja 5-aastase liikuvkeskmisega silutud. Tähele tuleb panna, et alates aastast 1989 liikuvkeskmine enam 5-aastast ajavahemikku ei haara.

2.2. Loendusstatistika

Kahe viimase aastaja vältel on loendusest kujunenud rahvastikustatistilise andmestiku tähtsaim allikas. Loenduse kaudu kogutud teave erineb sündmusstatistikast mitmeti, kaks erijoont on seejuures põhimõttelist laadi. Esiteks hõlmab loendus kõiki antud territooriumil elavaid inimesi, sündmusstatistika aga puudutab vaid asjakohase rahvastikusündmusega seotud isikuid. Teiseks hõlmab sündmusstatistika alati teatud ajavahemikku, loendus aga huvitub olukorrast täpselt fikseeritud ajamomendil. Teisisõnu peatab loendus korraks aja pideva voolu ja jäädvustab rahvastikuseisundi hetkepildina, kus loendusele eelnenud rahvastikusündmused on kajastatud mitte ühekaupa, vaid kumulatiivse efektina. Rahvastikusündmuste poolt tekitatud muutused loendusaegses rahvastikuseisundis ilmnevad eriti selgesti, kui võrrelda tulemust eelmisest loendusest pärineva samalaadse pildiga. Erisustele vaatamata ei vastandu sündmus- ja loendusstatistika üksteisele, vastuoksa, nüüdisaegses rahvastikustatistikas eeldab üks komponent teise olemasolu. Eelpool näiteks on tagasiarvutustega seoses selgitatud loenduse kui rahvastikuinventuuri tähendust, mis võimaldab loendusvahelisel perioodil akumulatsioonid sündmusstatistilised vead välja tuua ja ära parandada.

Loenduslaadsetel ettevõtmistel on pikk ajalugu. Maksimaksjate ja potentsiaalsete nekrutite arvu teadasaamiseks korraldati Hiinas, Egiptuses ja Mesopotaamias rahvastiku ülestähendusi veel enne, kui Euroopa kultuurrahvad välja kujunesid. Vanas Kreekas ja Roomas olid rahvastiku üleskirjutused juba üsna regulaarse iseloomuga. Tollased ettevõtmised hõlpsid siiski mitme olulise nõude osas kaasaja loendusest, mistõttu loendusajalugu arvestatakse hoopis hilisemast ajast. Kaasaja nõuetele vastavate loenduste algus langeb XIX sajandi esimesse poolde (USA ja Kanadas XVIII

sajandi lõppu). Tol ajal alustas üks riik teise järel perioodiliselt läbiviidavaid rahvaloendusi, mille põhimõtted on püsinud enam-vähem muutumatutena tänini. Teise maailmasõja järgsel perioodil on tehtud tõhusat tööd loendusprogrammi rahvusvaheliseks ühtlustamiseks, seda eelkõige ÜRO Statistikaameti juhtimisel. Samuti on välja töötatud üksikasjalikud juhtnõõrid enamiku asjaolude kohta, mida kaasaegse rahvaloenduse läbiviimisel tuleb jälgida. Sellised põhinõuded nagu loenduse üldisus, üheaegsus, perioodilisus ja isikulisus tunduvad olevat asjaomase valdkonna aabitsatõed, kuid juhul, kui kits on kärneriks hakanud, võib alati probleeme tekkida.

Eesti alal on toimunud kümme rahvaloendust. Esimesele neist 1881 aastal, mis hõlmas Balti provintsi, olid eelnenud prooviloendused ning linnarahvastiku loendused Liivimaa kubermangus 1863 aastal ja Eestimaa kubermangus 1871 aastal. Järgmine ettevõtmine oli üle-Venemaaline rahvaloendus 1897 aastal (jäi ka ainukeseks Vene Impeeriumis). Eesti Vabariigis viis Statistika Keskbüroo läbi kolm rahvaloendust. Paar aastat peale Vabadussõja lõppu (1922) läbiviidud loenduse peaesmärgiks oli saada vajalik informatsioon Eesti ühiskonna korraldamiseks ja mitme esmatarviliku reformi läbiviimiseks. Tolle loenduse materjalid leidsid seniajani täiuslikema läbitöötuse, eelkõige tuleb märkida valdade ja linnade andmevajaduste rahuldamist, sest infopuudus omavalitsuste tasandil oli suur. 1934 aastal läbi viidud II Eesti rahvaloendus on jäänud senimaani korrektseimaks, kahjuks hävis suur osa alg- ja töötlusandmeid sõjakeerises. Esimese vene okupatsiooni (juuni 1940 – september 1941) mõju Eesti ühiskonnale oli sedavõrd suur, et tööle tagasipöördunud statistikute esimeseks sammuks oli rahvaloenduse läbiviimine. Ettevalmistustega saadi hakkama kahe kuu jooksul ning loendus toimus, kuigi lühendatud küsimustikuga 1. detsembril 1941. Vastuolude tõttu Saksa okupatsioonivõimudega õnnestus andmeid avaldada äärmiselt napilt, hiljem püüti see loendus aga hoopis maha vaikida. Vene ajal leidis Eesti alal aset neli loendust — 1959, 1970, 1979 ja 1989 —, millele 2000 aastal lisandus veel üks. Paraku ei lähtunud ka viimane eestikesksest vaatenurgast.

Tuleb märkida, et rahvastikustatistika kolmest peamisest andmeallikast jälgisid vene ajal rahvusvahelisi soovitusi kõige suuremal määral just rahvaloendused, mistõttu loendusstatistika moodustab parima olemasoleva andmestiku Eesti rahvastiku ja eluaseme kohta. Muu hulgas oli loendus ainus andmekogum, kus isik fikseeriti tema tegeliku elukoha, mitte sissekirjutuse järgi. Nimetatud asjaolu tõttu on näiteks 1989 loenduse andmepank seniajani asendamatu riigiuuringute süsteemi korraldamisel, sest kujutab endast sisuliselt ainukest ülemaalist valimialust. Kogumikuarjas kajastatud sõjajärgsed loendused moodustasid osa vastavast üleliidulisest ettevõtmisest, mille metodoloogilist ettevalmistust ja läbiviimist juhtis NLiidu Statistikaamet Moskvast. Heameel on asjaolust, et aja jooksul uute küsimustega veidi täienenud loendusprogramm on põhitunnuste osas säilitanud võrreldavuse kogu käsitletaval ajavahemikul. Alljärgnevalt on lühidalt esitatud peamised erinevused loendusprogrammides, mis käesoleva kogumiku seisukohalt aitab selgitada, miks 1989 aasta loendustabelite täiskogumi kõrval on varasemate loenduste andmestik mahult väiksem.

1959 aasta loenduse kriitiline moment oli 15. jaanuaril ning loendusprogramm koosnes viieteistkümnest küsimusest: isiku perekonnasisene identifitseerimine (suhe perekonnapeasse), ajutise äraoleku kestus (ajutiselt äraolnu), alaline elukoht (ajutiselt kohalolnu), sugu, vanus, perekonnaseis, rahvus, emakeel, kodakondsus, haridus, õppeasutus (õppur), töökoht, amet, elatusallikas ning sotsiaalkiht. Järgmisel, 1970 loendusel (kriitiline moment samuti 15. jaanuar) oli loendusprogramm jagatud kaheks: kõikselt esitati 11 põhiprogrammi küsimust, valikuliselt igas neljandas eluruumis elanud isikutele veel 7 lisaprogrammi küsimust. Põhiküsimustiku hulka kuulusid isiku perekonnasisene identifitseerimine (suhe perekonnapeasse), ajutise äraoleku põhjus ja kestus (ajutiselt äraolnu), alaline elukoht ja sealt eemalviibimise kestus (ajutiselt kohalolnu), sugu, vanus, perekonnaseis, rahvus, emakeel ning teine keel, haridus, õppeasutuse tüüp (õppur) ning elatusallikas. Valikküsimustikuga koguti teavet töökoha, ameti (pensionäri viimase ameti), loendusele eelnenud aasta töötamiskestuse ja -viisi (mittehõivat), sotsiaalkihi, paiksuse, eelneva elukoha ning elukohavahetuse põhjuse kohta. Lisaks sellele oli kasutusel omaette küsitlusleht kodumajapidamises või isiklikus abimajapidamises hõivatud tööealise rahvastiku ühiskondliku rakendamisevõimaluse selgitamiseks, suuremates linnades koguti loenduse käigus teavet veel rahvastiku pendelrände kohta.

Ka 1979 aasta loendusprogramm (kriitiline moment 17. jaanuar) sisaldas 11 põhiküsimust ja oli oma sisult eelnevaga küllalt sarnane. 25-protsendilise valikloenduse viie küsimusega koguti teavet töökoha, ameti, sotsiaalkihi, paiksuse (viimases elukohas elatud aeg) ning sündinud laste arvu kohta (täisealised naised). Ka 1979 aastal oli kasutusel eraldi küsitlusleht kodumajapidamises või isiklikus abimajapidamises hõivatud tööeas isikutele. 1989 rahvaloenduse põhiprogramm (kriitiline moment 12. jaanuar) oli eelmisega võrreldes täienenud kahe isikuküsimusega, nimelt sündinud laste arvu ning omandatud kutsehariduse kohta, väiksemaid täiendusi oli ka küsimuste sõnastuses ja detailsuses. Esmakordselt sõjajärgsel perioodil viidi koos rahvaloendusega läbi ka eluasemeloendus, mille programm hõlmas seitset küsimust hoone ehitusperioodi, ehitusmaterjali, eluasemetüübi, elamispinna mugavusastme, tubade arvu ning üld- ja elamispinna suuruse kohta. Kolmandat korda järjest sisaldas loendusprogramm ka ennast õigustanud 25-protsendilist valikprogrammi, mis koosnes viiest eelmise loendusega võrreldes veidi täiendatud küsimusest töökoha, ameti, sotsiaalkihi, paiksuse (viimases elukohas elatud ajale lisaks küsiti ka eelmise elukoha tüüpi) ning sündinud (lisaks ka neist loendushetkel elus olevate) laste arvu kohta. Üksikasjalikuma teabe nende loenduste andmesisust ning teostusprotseduuridest leiab asjahuvieline iga loenduse ettevalmistuse käigus koostatud tehnilisest dokumentatsioonist.

Järgnevalt on toodud selgitusi käesoleva kogumiku loendusstatistilistes tabelites kasutatud põhimõistete kohta. Määratluste sarnasuse tõttu kõigi tabelite osas järgib tekst eelkõige loendustabelite täiskogumi (1989 aasta loendus) esitusjärjekorda, viited üksikloendustele on tehtud vaid oluliste definitsioonierisuste puhul.

Loendusjärgse rahvaarvu kasutamine statistikakogumikes ja veelgi enam teist laadi publikatsioonides on mõiste arusaadavusele vaatamata, või just sellest johtuva hoolimatuse tõttu, tekitanud parasjagu segadust. See on äratanud tähelepanu ka rahvusvahelises erialakirjanduses, kus on ilmunud mitu artiklit ainuüksi selgitamiseks loendusjärgse rahvaarvu mõistet [Anderson, Silver 1985]. Nimelt on kõikidel sõjajärgsetel loendustel rahvaarv määratletud sõltuvalt isiku seosest asukohaterritooriumiga kaheselt, nii kohaloleva kui alalise rahvastiku järgi. Teiseks on siinkohal sobilik veel kord rõhutada loendusjärgse ja arvestusliku rahvaarvu erinevust, millekohane pikem selgitus sisaldub sündmusstatistikale pühendatud osas.

Kohaloleva rahvastiku hulka on arvatud käsitluseluse piirkonna alalised elanikud, kes viibisid loendushetkel oma elukohas, ning antud paikkonnas *ajutiselt kohalolnud* isikud. Reeglipäraselt ei arvatud kohaloleva rahvastiku hulka oma alalisest elukohast loendushetkel väljaspool vastava haldusüksuse territooriumi ajutiselt viibinud elanikku. Täiendavalt loeti ajutiselt äraolevaks ka haiglas, sanatooriumis, puhkekodus (va ühe- või kahepäevaselt), sünditusmajas viibinud, internaatkoolis õppinud, kordusõppustele kutsutud, eeluurimisalune või kuni 30-päevase arestiga karistatud isik, sõltumata asjaolust, kas eelpool esitatud loendile vastav asutus paiknes elukohajärgse või mõne teise haldusüksuse territooriumil. *Ajutiselt äraolnuna* arvati kõnesolev isik kohaloleva rahvastiku hulka paigas, kus ta loendushetkel tegelikult viibis. Erandina ei loetud siiski ajutiselt äraolevaks isikut, kes loendushetkel asus mujal seoses öötöö või teenistuskohustuste täitmisega, viibis kriitilisel momendil kohalikus (ka linnalähedases) ühiskondlikus transpordis (rongis, laevas ja bussis), ööpäevases lasteaias või -sõimes, oli sõitnud välismaale või viibis teel ega peatunud kohtades, kus teda oleks saanud loendada.

Alalise rahvastiku hulka arvati kõik isikud, kes elasid alaliselt antud haldusüksuse territooriumil sõltumata juriidilisest sissekirjutusest või õigusest elamispiinnale. Loendushetkel alalisest elukohast äraolnud isik loeti alalise elanikkonna hulka juhul, kui tema äraoleku kestus ei ületanud kuut kuud. Lisaks arvati alalise elanikkonna hulka elukohavahetaja, kes oli oma elukohast küll lahkunud, kuid polnud uude elukohta veel jõudnud, samuti isik, kes oma alalist elukohta nimetada ei osanud. Mõistetavalt ei arvatud alalise rahvastiku hulka loendushetkel paikkonnas ajutiselt viibinud isikut. Tuleb tähele panna, et karistusallused kinnipidamiskohtades loendati ja arvestati karistusalluse paiknemise järgi, eeluurimisallused ja halduskorras karistatud isikud aga nende alalise elukoha järgi. Nõukogude armee haldusterritooriumil elanud ohvitserid, üleajateenijad ja nende pereliikmed loendati sõjaväeloendusjaoskondades. Nende loenduslehed kuulusid juhendi

kohaselt lisamisele väeosa paiknemisjärgse haldusüksuse alalisele rahvastikule, kuid pole teada, mil määral niimoodi ka toimiti. Ajateenijaid loendati samuti väeosades, kuid arvestati ajateenistusele eelnenud elukoha järgi. Viimasel loendusel koondati nende loenduslehed NLiidu Statistikaametisse ning jaotati vabariikide vahel vastavalt ajateenistusele eelnenud elukohale. Eestisse saabunud loenduslehed jaotati haldusüksuste vahel proportsionaalselt meesrahvastiku arvule. Varasematel kordadel võis see protseduur olla erinev, kuid Eestis kättesaadavate materjalide põhjal pole võimalik hinnata sellest johtuvat loendusandmete erinevust.

Andmekasutuse seisukohalt väärib rõhutamist asjaolu, et kuigi kõigil loendustel fikseeriti nii alaline kui kohalolev rahvastik, on neid andmetöötlusel erinevalt kasutatud. 1959 ja 1970 aastal võeti tabulatsioonide aluseks kohalolev, 1979 ja 1989 aasta loendustel aga alaline rahvastik. Nii summeeruvad varasemate loenduste puhul käesoleva kogumiku arvtabelites esitatud rahvastikujaotused kohaloleva rahvastiku arvuga, hilisemate loenduste puhul on samalaadne seos aga alalise rahvastikuga.

Perekonnaseisu järgi on rahvastik kahel viimasel loendusel jaotatud nelja rühma. *Abielus* olevana on käsitletud nii registreeritud kui vabaabielus olevat isikut, neid seisundeid omavahel kahjuks eristamata. *Vallaliste* hulka on arvatud ainult selline isik, kes pole mitte kunagi olnud ei registreeritud ega vabaabielus. *Lesena* on arvestatud abielus olnut, kelle abielu on lõppenud abikaasa surmaga ning kes pole uuesti abiellunud. *Lahus(olevate)* rühm sisaldab juriidiliselt *lahutatute* kõrval ka neid mehi-naisi, kelle kooselu on tegelikult lõppenud, kuigi lahutus vormistamata; samasse on arvatud ka isikud, kelle vabaabielu lõppes lahkuminekuga. 1959 ja 1970 aasta loendusel oli kasutusel lihtsustatud perekonnaseisuliigitus, mis eristas üksnes *abielus* ja *mitteabielus* rahvastikku.

Rahvastiku jaotus *hariduse* järgi põhineb loendushetkeks saavutatud kõrgemal lõpetatud haridustasemel, mille kaudu eristatakse viit rahvastikurühma. *Kõrgharidusega* on isik, kes on lõpetanud kõrgema õppeasutuse, *keskeriharidusega* vastavalt tehnikumi või mõne muu keskeriõppeasutuse lõpetanu. *Keskharidusega* rühma on koondatud keskkooli või keskharidust andva kutseõppeasutuse lõpetanud, samuti lõpetamata kõrgharidust omavad isikud. *Algharidusega* on vastavalt kõik need isikud, kelle haridus piirdub põhi- või algkooliga. Isik, kes pole ka madalaimat kooliastet läbinud, on *alghariduseta*.

Põlisus mõõdab inimese ja tema sotsiaalgeograafilise elukeskkonna vahelist seost. Tavaliselt rakendatakse põlisuse mõistet tervikliku geodemograafilise süsteemi mastaabis, mitte näiteks koduküla/-linna või üksiku maakonna ulatuses. Ajaliselt loetakse rahvastikuteaduses põliseks isikut, kes on elanud vähemalt kolm põlve ühes ja samas geodemograafilises ruumis. Reeglipäraselt sisaldab loendusandmestik teavet iga isiku sünnikoha kohta, mis käesolevas kogumikus on olnud *riigisündinute* ning *välissündinute* eristamise aluseks. Andmete kasutamisel tuleb tähele panna, et riigisündinute hulka kuulub ka sisserännanute teine põlvkond, mistõttu antud rahvastikuosa pole samane põlisrahvastikuga. Eesti oludes on põlisustunnus äärmiselt tähtis sotsiaalne indikaator, mis nüüdisrahvastiku kahte peamist kogukonda välja tuues, peegeldab demograafilise ülemineku algusaega tagasiulatuvat omapära ja n-õ ajanihet taasterühmade demograafilises ja sotsiaalses arengus. Järgneva 40-50 aasta vältel kipub Eestimaa areng üldse sõltuma välissündinute pretседenditult kõrgest osakaalust johtuva probleemipuntra lahtiharutamisest. Asjalikke lahendusi on siin niigi keeruline leida, kuid lisategurina on raskendavaks või koguni lahendusi välistavaks asjaoluks põlisus- ja rahvusprobleemi küllalt sagedane segiajamine. Siiani pole ka Statistikaamet loobunud veneaegsest põlisustunnuse eiramispraktikast ega rakenda seda rahvastikuandmete esitamisel.

Rahvastiku *paikus* mõõdab isiku elamiskestust ühes ja samas kohas või kitsamalt piiritletud territooriumil. Eesti seisukohalt ebarahuldava loendusjuhendi tõttu on vähimaks paikusüksuseks loetud omaette linn/alev või ühe maakonna maa-asulad kokku. Rahvastik on paikusustunnuse alusel liigitatud kolme rühma. *Sünnipaikne* rahvastik on elanud ühe ja sama paikusüksuse territooriumil sünnist alates ilma kuuekuuliste või pikemate vaheaegadeta. Tuleb tähele panna, et piirimuutuste, ajateenistuse ja välismaal viibimisega seotud elukohavahetusi ei ole loendusel paikususkatkestuseks arvatud. *Põlvkonnapaikseks* on arvestatud seda osa mittesünnipaiksest rahvastikust, kelle

elamiskestus loendusjärgses paiksusüksuses ulatub vähemalt 25 aastani. Lühema elamiskestusega rahvastikku on käsitletud *lühipaiksena*. Viimase kahe rühma eristamisel tuleb ilmsiks, et rahvastiku paiksustunnus on mõneti sõltuvuses isiku vanusest, sest põlvkonnapaiksete hulka ei saa 25 eluaastast nooremad inimesed kuidagi sattuda.

Rahvus peegeldab etno-kultuurilist kuuluvust, mistõttu vastav isikutunnus määratakse sagedasti mitme asjakohase üksiktunnuse kooskäsitluse kaudu. Sobiva näitena võib viidata Euroopa Rahvastikukomitee lähenemisviisile, mis rahvuse väljatoomisel rakendab integreerivalt viit üksiktunnust: sünnimaad(paika), keelt, enesemääratlust, usku ja kodakondsust. Loendusstatistilise andmestiku puhul mõeldakse rahvuse all aga tavapäraselt just üksiktunnust, nimelt rahvuse enesemääratlust, mida arvestatakse ka käesolevas kogumikus. Niisiis on rahvusstatistika võrdluste puhul alati mõistlik eelnevalt selgitada, kas tegemist on üksik- või koondtunnusega. Loendusel määratlesid täiskasvanud isikud oma rahvuskuuluvuse ise juriidilistest paberitest sõltumata, laste rahvus jäi loendusreeglite kohaselt nende vanemate otsustada. Arvtabelites on rahvustunnus leidnud rakendust kahel viisil. Esiteks on selle tunnuse abil eristatud rahvastiku kahte rühma, *eestlasi* ja *mitte-eestlasi*. Teiseks on üldarvuna ära toodud kõik vähemalt ühe isiku poolt esindatud rahvusrühmad.

Sarnaselt rahvusele tugineb loendusstatistikas ka *emakeel* täiskasvanu enesemääratlusele, jättes alaealiste laste emakeele nende vanemate määrata. Otsustusraskuste puhul andis rahvaloendaja juhendikohast nõu arvata emakeeleks kõige paremini osatav või perekonnas tavaliselt kõneldav keel. Arvtabelites on emakeele- ja rahvustunnu kombinatsioonid eristatud kuut rahvastikurühma: *eesti emakeelega eestlasi*, *eesti emakeelega mitte-eestlasi*, *vene emakeelega venelasi*, *vene emakeelega mitte-venelasi*, *muu emakeelega isikuid*, kelle keel on rahvusega sama ning *muu emakeelega isikuid*, kelle keel ja rahvus üksteisest erinevad.

Kogumiku loendusstatistiline arvtabel *eesti keele oskuse* kohta kombineerib teavet emakeele ja teise keele kohta. Teise keelena kuulus loendusel kirjapanemisele nn NLiidu rahvaste keel, mida isik emakeele kõrval vabalt valdas. Kui isik oskas emakeele kõrval mitut keelt, pandi kirja see keel, mida ta kõige paremini valdas, sest kolmanda ja enama keele oskust ei registreeritud. Nõnda on keeleoskus loendusel muidugi alaregistreeritud, hoopis on fikseerimata tollase arusaama kohane võõrkeeleoskus, mis käesoleva kogumiku kontekstis küll õnneks kasuks tuleb. Sõltuvalt vastaja rahvusest on tabelites eristatud eesti keele oskust *emakeelena*, *teise keelena eestlastel* ning *teise keelena mitte-eestlastel*.

Laste arvu küsiti loendusel 16 aastastelt ja vanematelt naistelt, erandkorras ka nooremalt, kui nad olid juba ema seisuses. Registreeritud on elussündinud laste koguarv sõltumata sellest, kas lapsed olid loendusmomendil elus või mitte ja sellest, kas nad elasid emaga koos või eraldi. Täiendavalt küsiti ka nende elussündinud laste arvu, kes olid loendushetkel elus, kuid sellekohane teave pole käesolevas kogumikus kajastatud.

Rahvastiku *põhitegevuse* määratlus tugineb haridushõive ning sissetulekuallika küsimustele, mille abil kogurahvastik on jaotatud seitsmesse üksteist välistavasse rühma. *Koolieelikuna* on käsitletud vastavas eas last, kes kusagil ei õppinud. (*Üliõpilasena* on arvestatud laps või täiskasvanu, kes põhitegevusena õppis. *Töötavaks* on loetud isikut, kelle peamine sissetulek pärines töötamisest asutuses, ettevõttes, majandis, kooperatiivis, eraisiku teenistuses või isiklikus abimajapidamises. Kuivõrd töötavana leidis loendusel käsitlemist ka kuni 18-kuulisel osaliselt tasustataval lapsehoolduspuhkusel viibinud ema, loendushetkel mittetöötanud hooajatööline ning kohavahetaja, teeb sedalaadi käsitlusviis töötamise mõiste küllalt lähedaseks tavategevuse mõistele. Töötava hulka on arvatud ka isik, kes oli sissetulekuallikana märkinud üheaegselt nii töötamise kui mõne mittetöise tuluallika. Ülejäänud rahvastik jaotub kolme rühma. *Pensionäride* hulka on arvatud vanus-, toitjakaotuspensioni ja igakuist riiklikku toetust saavad isikud. Tasub tähele panna, et mitteõppivate ja -töötavate lapsinvaliidide tõttu võib pensionäre leida alates kõige nooremast vanusrühmast. *Riigi ülalpeetavana* on arvestatud lastekodu mitteõpilasest kasvandikud ning vanuri- ja invaliidikodu elanikud. *Isiku ülalpeetava* rühma on lülitatud kooliealised ja vanemad isikud, kes ei töötanud, õppinud ega omanud ka iseseisvat sissetulekuallikat ning asusid sugulaste või teiste isikute ülalpidamisel.

Tööala sätestab isiku tööjärgse ettevõtte või asutuse tegevusala, *amet* aga töö konkreetse iseloomu. Mitme töökohaga isiku puhul on tööala ja ameti määramisel lähtutud põhitööst. Viimase loenduse osas on tabelites tööala ja ametit iseloomustav andmestik esitatud kahel viisil: algupärase vene loendusklassifikatsiooni järgi ning ümberkodeerituna rahvusvahelise klassifikaatori kohaselt (ISIC 3rd revision, ISCO-68). Üksikasjalik teave teisendusprotseduuride kohta on esitatud 1989 aasta loendusandmete uuskirjelduses [Puur 1994].

Eluasemetüüp iseloomustab hoonet, kus isik alaliselt elab. *Pereelamuna* on arvestatud korteriteks jaotamata maja, milles elas ainult üks leibkond. Kui samalaadses majas elas mitu leibkonda, on eluasemetüübina arvestatud *osa pereelamust*. Samal põhimõttel on eristatud tüüpe *omaette korter* ning *osa korterist*. *Ühiselamuna* on õppeasutuse ning ettevõtte ühiselamu kõrval käsitletud ka vanadekodu ning teisi hooldeasutusi. *Muu eluaseme* hulka on liigitatud eraisikutelt üüritud pinnad, vagun- ning teised mittetavapärased elamud.

Toana on loendusel käsitletud aastaringseks elamiseks sobivat ruumi (elutuba), mis on teistest tubadest või muudest ruumidest vaheseintega eraldatud. Rakendatud määratluse kohaselt ei kuulunud tubade hulka köök, eesruum, koridor, vannituba, sahvver ja muu sedalaadi abiruum. Küll aga on leibkonna käsutuses olevate tubade hulka arvestatud ajutiselt väljaüüritud toad. Kogumiku arvtabelites on tubade arv suhtestatud seal elavate inimeste arvuga, mille alusel on eristatud kuut tiheloleku astmelt erinevat rahvastikurühma: *kuni 0.50, 0.50-0.75, 0.75-1.0, 1.0-1.5, 1.5-2.0 ning 2.0+ tuba isiku kohta*. Tuleb tähele panna, et loendusreeglite kohaselt koguti tubade arvu kohta teavet vaid pereelamus, korteris ning ühiselamus elavatelt leibkondadelt ja üksikisikutelt; allüürnike ning mittetavapärases eluruumis elanud isikute kohta sellekohane info puudub. Tiheloleku astet on kasutatud ka teistmoodi liigituse tarvis, selgitamaks elamistingimuste erinevust leibkonnasuurusest sõltuvana. Arenenud riikides loetakse normikohaseks eluruumi asustustihedust, kus elutubade arv ületab elanike arvu vähemalt ühe võrra. Talutavaks peetakse olukorda, mil elanike ja tubade arv on võrdsed. Kui elanike arv tubade arvu ületab, on tegemist kõrge tiheloleku või üleasustusega. Kogumiku arvtabelites on tihelolekut käsitletud eraldi *ühe-, kahe-, kolme-, nelja- ning viie- ja enamaliikmelises leibkonnas* elava rahvastiku kohta. Igast leibkonna suurusrühmast on esitatud omaette tabelisari, kus vastav leibkonnarühm on jaotatud eluaseme tubade arvu järgi, alates ühetoalisest korterist/elamust ja lõpetades eluasemega, mille tubade arv ületab ühe võrra seal elavate isikute arvu.

Eluaseme *üldpind* iseloomustab eluruumi kogupindala koos köögi, eesruumi, koridori, vannitoa, sahvri ja teiste abiruumidega. Ühiselamu üldpind sisaldab ka proportsionaalset osa ühiskasutuses olevate abiruumide pinnast. Samas ei kuulu üldpinna hulka trepi- ja eeskoja, küttekolde, mittekõetava ruumi, eraldiasuva suveköögi, sauna, kuuri jms ruumi pind. *Elamispind* on määratud üksnes elutubade pindalaga, jättes teised ruumid kõrvale. Tabelites on rahvastik vastavalt ühe isiku kohta tuleva üld- ja elamispinna suurusele jaotatud kuude rühma: *kuni 10, 10-19, 20-29, 30-39, 40-49 ning 50+ ruutmeetrit isiku kohta*. Nagu tubade arvu puhul, nii sisaldab ka üld- ja elamispind ajutiselt väljaüüritud tubade pinda. Käsitletavat andmed hõlmavad pereelamus, korteris ja ühiselamus elavat rahvastikku.

Eluasememugavustest on loendusel registreeritud elektrivarustuse, kanalisatsiooni, veevärgi, keskkütte, sooja vee, vanni või dushi, gaasi ja elektripliidi olemasolu. Kogumiku arvtabelites on mugavusastme järgi eristatud nelja tüüpi eluaset. *Mugavus(t)ega* eluasemena on käsitletud vähemalt ühe ülalnimetatud mugavuselemendiga varustatud eluaset, *mugavusteta* eluasemena aga sellist, kus kõik eelloetletu puudub. Nende kahe äärmuse kõrval on eraldi välja toodud *kanalisatsiooni* ja *veevärgi* ning *keskkütte* ja *sooja veega* varustatud eluasemed. Nagu eluaseme suuruse puhul, nii iseloomustavad ka eluasememugavused üksnes pereelamus, korteris ja ühiselamus elavat rahvastikuosa.

3. ANDMEESITUS

Esituslaadi poolest eelistab käesolev kogumik absoluutarve suhtnäitajatele, erandiks on vaid sündmusstatistiliste kordajate aegread. Selline esitusviis jätab kasutajale suure vabaduse publitseeritud andmestiku põhjal ise mitmesuguseid arvutusi teha, pahupooleks on tabelite väiksem ülevaatlikkus. Nõnda soosib kogumiku esituslaad rahvastikualaste analüütiliste võimete ja oskuste proovilepanekut, laisema kasutaja tarvis on koostatud sadakond piirkondlikku rahvastikuarengut üldistavat joonist.

Valdavalt kätkeb kogumiku andmestik ajaperioodi 1965-1990, hõlmates tervikuna kaks loendusvahemikku 1970-1979 ja 1979-1989 ja kolmandast 1959-1970 poole. Selline esitsa kummalisevõitu ajavahemik on tingitud kahe asjaolu kokkusattumisest. Esiteks, veneaegses andmekorralduses ei tuntud statistilise territoriaalüksuse mõistet ning selle asemel, et koguda järjepidevalt andmed võrreldavate regioonide kaupa, peeti statistilist arvestust haldusüksuste kohta. Teiseks, 1940 aastate lõpust harrastati ülisagedasi administratiivpiiride muutmisi, mis tegi hetkehaldusjaotusega seotud statistika ajas võrreldamatuks; alles 1960 aastate keskpaigast jäid vähemalt maakonnapiirid enam-vähem püsivaks. Nimetatud kahe asjaolu tõttu jagunevad sõjajärgse rahvastikustatistika ühtlusarvutused n-ö tehnilisest küljest kahte etappi. Esimene etapp läheb ajas tagasi 1965 aastani ja saab korrastustööde alusena arvestada omaaegseid absoluutarvulisi statistilisi kokkuvõtteid. Teine etapp hõlmab piirisegaduste perioodi ja jõuab tagasi 1941 aasta loendusandmestikuni. Sellel etapil pole olemasolevatest statistilistest kokkuvõtetest eriti kasu, kui võrd enamikku haldusüksusi tollastes piirides polnud ei varem ega hiljem, ning pidevate piirimuutustega kaasnenud rahvastiku ümberpaigutused ühest haldusüksusest teise on fikseeritud, kui üldse, siis ebapiisava täpsuse ja detailsusega.

Loetletud asjaolude sunnil saavad ajajärgu 1941-1965 rahvastikustatistilised ühtlusarvutused oma põhiosas toetuda individuaalandmete uustöötlemisele. Arusaadavalt pole tollane info töövalmis elektroonilisel kujul, mis tähendab pikaajalist arhiivitööd ühtlusarvutuste sissejuhatava ettevõtmisena. Kokkuvõttes oli ja on Eesti Rahvastikustatistika Ühtlusarvutuste Programm dilemma ees: nihutada kogu sõjajärgset perioodi hõlmavate tulemuste publitseerimine küllaltki kaugesse tulevikku või avaldada esimese etapi tulemused perioodi 1965-1990 hõlmavana eraldi. Otsus teise võimaluse kasuks johtus eelkõige omavalitsuste infovajadusest. Siiski, kogumikus käsitletud ajavahemik hõlmab põlvkonnapikkust perioodi, mis võimaldab rahvastikuarengu kohta üht-teist järeldada ning lubab kogumikus esitatud materjali teatud mõttes iseseisva tervikuna käsitleda. Samuti pole tähtsusetu, et olemasolev tasub ainuüksi oma küllalt suure mahu tõttu kättesaadavaks tegemist. Pealegi puudutab see periood meie lähiminevikku ning on sellisena praktiliste küsimuste lahendamisel olulisemgi kui varasemate perioodide arengutrendid. Iseasi muidugi, et 85-aastaselt Eesti Vabariigil oleks sobilik omada ülevaadet oma rahvast vähemalt sama pikaajaliselt, millise printsiibi puhul hetkepraktilisel väärtusel on kasi sõnaõigus.

Samuti olgu tähendatud, et käsitletava ajavahemiku lõpp-punkti määras eelkõige rahvastikustatistiline asjaolu. Nimelt allub iga rahvaloenduse järel loendusvaheline andmestik rutiinsele tagasiarvutusele. Seetõttu täpsustuvad kõik rahvastikustatistilised näitarvud alates 1989 aastast. Kogumiku koostajaile tundus mõistlik sedasorti hiljem täpsustamisele kuuluvaid andmeid kordapandud andmestikuga mitte ühendada. Pealegi on karta, et nüüdis-Eesti rahvastikustatistika täpsustused tulevad üsna suured, sest uuema andmestiku usaldusväärsus on kiiresti kahanenud. Teise kandi pealt vaadatuna on uuemad arvanded tänaste publikatsioonide vahendusel küllalt kättesaadavad. Kõik need üksteist täiendavad tegurid rääkisid selle kasuks, et viimaste aastate rahvastikuandmed kogumikku lülitamata jätta. Siiski on n-ö ümmarguse aastaarvu printsiibi kohaselt käsitletavat ajavahemikku lõpetavaks võetud aasta 1990. Elektroonilisel jooniskomplektil, kus arvandmete täpsus on vähem oluline, on aegridu pikendatud tänapäevani.

Haldusüksuste hõlmatuse seisukohalt on kõigil puhkudel, kus iganes võimalik, linna/valla andmed esitatud vastavate maakonnaandmetega võrdväärses mahus. Niisugune esituslaad taotleb

eelkõige piirkondliku teabevajaduse rahuldamist: Eesti haldusreform ja omavalitsuste pädevusala järkjärguline laienemine uuesti aktualiseerinud vene ajal unarusse vajunud metodoloogilise põhimõtte ja ühtlasi praktilise tarviduse esitada riigistatistilised andmed ühesuguses mahus nii omavalitsuste kui ka maakonna/riigi kohta. Kõnealuse põhimõtte kohaselt kuulunuks kogu käesoleva kogumiku andmestik esitamisele kõigi haldusüksuste lõikes, paraku polnud see andmepiirangute tõttu alati võimalik. Põhimõtet on täismahus rakendatud 1989 aasta loendusstatistiliste standardtabelite komplekti koostamisel. Sündmusstatistika ja varasemate loenduste puhul on peaaegu reeglits, et üksikute linnade andmestik on küll eraldi olemas, kuid pole samaväärseid vallaandmeid. Tundub, et tollastel külanõukogudel oli ebapiisav tähtsus ning tavapäraselt tehti rajooni maarahvastiku kohta arvutused summaarsena, üksikuid haldusüksusi välja toomata.

Andmeallika järgi jagunevad kogumiku arvtabelid kahte ossa, esitades vastavalt rahvastiku sündmus- ja loendusstatistika. Sündmusstatistilised arvanded on koondatud nelja tabelisse. Rahvaarvu ja muutuskomponentide tabel esitab rahvaarvu, loomuliku iibe, rändeiibe, koguiibe, piirimuutuste ja rahvaarvu kogumuutuse aegread. Rahvastikusündmuste tabelis on toodud sündide, surmade, imikusurmade ja surnultsündide, abiellumiste, lahutuste, sisse- ja väljarännete absoluutarvulised aegread. Kolmas tabel sisaldab sündimus-, suremus-, abiellumus-, lahutumus- ja väljarände üldkordajaid ning imikusuremuskordaja aegridu. Tõsiseks rahvastikuanalüüsiks mitte just piisava näitarvude valiku määras omaaegse andmestiku kehvapoolne regionaallõige. Viimase sündmusstatistilise tabelina on lülitatud kogumikku juba varem avaldatud arvanded: kogu-, linna- ja maarahvastiku ühtlusarvutatud soovanuskoostis loendusvahemikes 1970-1979 ja 1979-1989 [EKDK/EKMI 1994a; 1994b].

Loendusstatistilised tabelid moodustavad kogumiku põhiosa ning on esitatud iga loenduse kohta omaette sarjana. Keskne on *standardtabelite kogum 1989*, mille koostamispõhimõtte järgis nõuet hõlmata kogu loendusandmestik ja pakkuda nõnda võimalikult mitmekesine rahvastikupilt. Iga rahvastiku- ja eluasemeseisundi kohta on koostatud vähemalt üks arvtabel. Tabelid on esitatud kindlas järjekorras, kokku on numereeritud standardtabeleid 14. Nagu eelpool selgitatud, kasvas maakonnavajadusi silmas pidava standardkomplekti maht märgatavalt, lisades pea igale tabelile sama numbrit kandva ühe või mitu täiendtabelit. Risttabelitest on hoidutud — standardtabelite eesmärgiks tuleb lugeda käsitlusala protsessi või seisundi võimalikult ülevaatlikku, omaette esitust, mitte kõikvõimalike seoste esiletoomist. Erandina sisaldab sari lapsesuse ja hariduse risttabelit.

Ülesehituselt on loendustabelid niisiis valdavalt kolmedimensioonilised, esitades käsitlusala rahvastikutunnuse regionaal- ja soovanuslõikes. Vanuslõige on antud reeglina viieaastaste vanusrühmade kaupa alates rühmast 0-4 ning lõpetades rühmaga 85+; osa tabelite puhul on siiski kasutatud agregeeritud vanusskaalat. Andmeesituse seisukohalt on iga vanusandmete vektorit koos juurdekuuluva summareaga korratud meeste, naiste ja kokku mõlema soo kohta, mis kõikide haldusüksuste kaupa äratooduna moodustavad *elementaartabeli*. Ainevaldkonnad on esitatud elementaartabelite kogumitena, kus iga asjakohast tunnuskihti esitab üks elementaartabel. Kui ainevaldkonna väärtusvaru sisaldab väärtust *teadmata*, siis on tabelisse lisatud vastav tunnuskiht. Elementaartabeli kogumi lõpetab *summatabel*, mida pole aga iga kord kogumikku lülitatud, sest arvuliselt kattub see soovanuskoostise tabeliga. Juhul kui kattuvust ei esine, lõpetab ainevaldkonna summatabel.

Käsitlusperioodi kolmel viimasel loendusel koguti teatavasti osa teavet mitte kõigi, vaid neljandiku loendatavate käest. Sellisel juhul on olemasolev andmestik laiendatud kogurahvastikku hõlmavaks. Laiendamisel on rakendatud väikseima haldusüksuse põhimõtet ning arvutused on teostatud vanusrühmiti. Arusaadavalt ei saa tulemused kokku langeda nendega, mida andsid Moskva poolt rakendatud hoopis lihtsakoelisemad laiendamismeetodid. Siiski tuleb pöörata tähelepanu asjaolule, et teatud rahvastikurühmades sattus väiksemate haldusüksuste puhul 25-protsendilisse loendusvalikusse liiga väike arv respondente, mis paraku kahandab laiendamistulemuste täpsust. Laiendamisarvutuste alusel on moodustatud tabelid 4A, 7, 7A, 9, 9A, 10 ja 10A.

Varasemate loenduste andmeesitus järgib standardtabelite kogumit 1989. Kogumikku on lülitatud kõik need andmed, mida oli võimalik esitada võrreldavas struktuuris ning vastupidi, välja

jäetud mittevõrreldav andmestik. Tabelite arv loendusesti küll erineb, kuid nende numeratsioon on kogumikus säilitatud ühtsena, mittepidev numeratsioon osutab andmepuudusel ära jäänud tabelitele. Ka 1979 aasta loendustabelite aluseks on individuaalandmestiku uustöötlus, paraku piiras vallakoodide puudumine regionaalset andmeesitust, jättes kõrvale maahaldusüksused. 1959 ja 1970 aasta loendusandmete esitus on hoopis väikesemahulisem, olles määratud arhiivides säilitatava agregeeritud andmestikuga, pealegi erines 1959 aasta haldusjaotus hilisemast põhimõtteliselt. Kogumikusarja lõpuks on sedaviisi toimides plaanitud katta kõik 1959 aastal eksisteerinud 27 rajooni. Tabelite kasutamisel tasub tähele panna, et kahe varasema loenduse andmed iseloomustavad kohalolevat, kahe hilisema loenduse andmed aga alalist rahvastikku.

Nii sündmus- kui loendustabelites näitab esimene andmeveerg maakonna kogurahvastikku, millele järgnevad võimalikult täieliku nimekirjaga haldusüksuste osaarvud. Viimased on rühmitatud linna ja maa haldusüksusteks ning lisatud asjakohased summaveerud. Mõlema haldusüksuste rühma järjestus tabeli veergudes on tähestikuline, esimesena on ära toodud maakonnapealinn. Maakonna kogurahvastiku ning linna- ja maarahvastiku esiletoomiseks on vastavad andmeveerud esitatud paksus kirjas. Haldusüksuste nimetused on antud omaaegse nimekujuga, asendades tollase nõukoguliku terminoloogia eestipäraste mõistetega *maakond* ja *vald*.

Trükitud materjali täiendab maakonna rahvastikuarengut kajastav elektrooniline jooniskomplekt. Joonised on koostatud programmis *HarvardGraphics*, mis võimaldab neid arvuti abil kasutada üksikult, kuid ka lihtsalt käsitletava sarjana. Viimatinimetatud võimalus on eelkõige mõeldud maakonda tutvustavate esituste tarvis, kuid soovitatav ka õppevahendina üldhariduskoolidele. Vajadusel võib joonised välja trükkida.

Kogumikus esitatud arvtabelid on olemas ka elektroonilisel kujul *Lotus* formaadis. Kahe viimase rahvaloenduse korrastatud individuaalandmestik teeb võimalikuks lisatabelite arvutamise loendustunnuste mistahes kombinatsioonis. Asjahuvilistel on võimalik pöörduda Eesti Kõrgkoolidevahelise Demouuringute Keskuse poole.

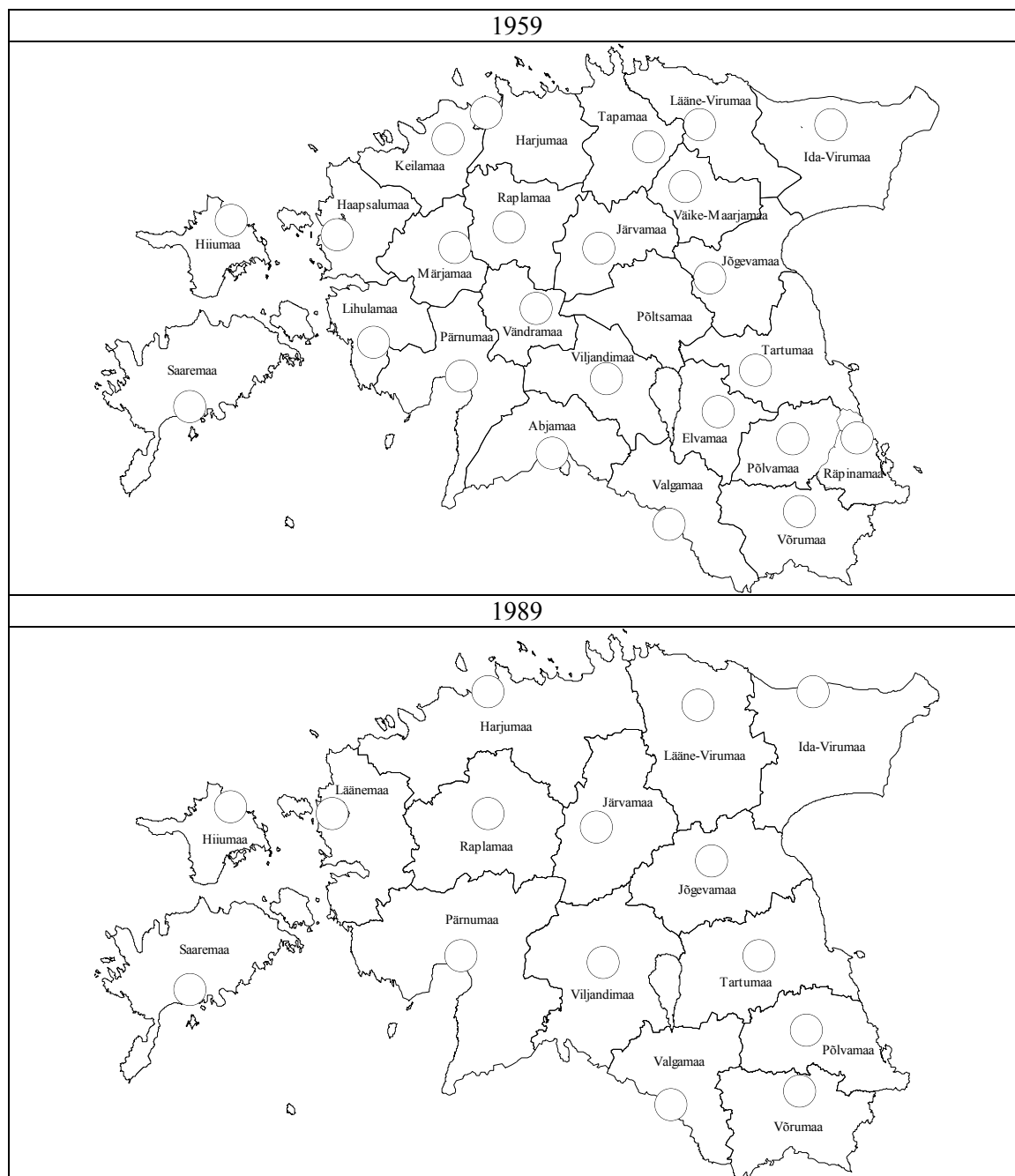
4. PIIRIMUUTUSED

Andmevõrreldavuse huvides on arukas statistilist arvestust pidada selliste territoriaalüksuste kaupa, mille piirid on ajas püsivad. Nii on ka lihtsam ühildada erinevate andmeallikate teavet. Halduspiirid arvestuse aluseks tavaliselt ei kõlba, sest need kipuvad muutuma ka igati normaalse ühiskonnaarengu korral, rääkimata murranguaegadest. Paraku pole sõjajärgne Eesti andmekorraldus statistilise territoriaalüksuse mõistet üldse tundnud ning niiviisi jäi andmeühilduvus sõltuma halduskorraldajate toimetamisest. Mittevõrreldavus koos andmepuudulikkusega torkab eriti silma väiksemate haldusüksuste puhul, kuivõrd Moskva-kesksel NLiidul puudus nii huvi kui vajadus tegelda “kohaliku” eluga. Andmevõrreldavuse hoidmine esmatasandil oli aeg-ajalt ideoloogiliselt koguni kahjulik. Samuti polnud kohapeal informatsiooniga suurt midagi teha, sest haldusüksused olid ilma jäetud õigusest vähegi tähtsamaid otsuseid vastu võtta. Õeldule vaatamata kipub statistilise territoriaalüksuse põhimõtte eiramise peamine põhjus olema siiski taolise korralduse hoopis suurem töömahukus.

Keskvõimu ning hetkeolukorda ainuväärtustav ühiskond tõi vene ajal kaasa riigisiseste haldusüksuste ülisagedased piirimuutused, mis kandsid enamjaolt poliitilis-administratiivset, mitte sisulist eesmärki. Kohe, 1945 aasta augustis-oktoobris tehti algust omavalitsuste likvideerimisega, maavaldade puhul tähendas see nende killustamist 636 külanõukogu vahel, mis algselt paralleelse struktuurina loodud, asendasid mõne aasta pärast vallajaotuse. 1950 aastatel kulmineerunud segaduste mõjud on veel tänagi tuntavad. Siiski, tollal moodustatud kolmest oblastist ja 39 rajoonist on nüüdseks üheksa ajaloolise Eesti maakonnani neli viiendikku tagasiteed juba käidud. Hulgalisi moodustamisi, muutmisi, liitmisi, laiendamisi, lahutamisi ja likvideerimisi toimetati aga sugugi mitte inimtühjal maa-alal, mistõttu teisenenud piiridega haldusüksuste rahvastikuandmestik on sihipärase

korrastustööta ajas hoopis võrreldamatu. Tagantjärei ühtlusarvutuste teostusel on tarvilik ülima hoolikusega järgida omaaegseid piirimuutusi.

Juuresoleval kaardil on sõjajärgsed maakonnapiirid esitatud kahe hetkeseisu kaudu. Tegemist pole juhuslikult valitud ajamomentidega, vaid loendusaaastatega, mida iseloomustab alati kõige sisutihedam rahvastikuandmestik. Aasta 1959 seis peegeldab Stalini-aegset haldusjaotust, ehkki osa uusloodud rajoonidest oli selleks ajaks juba suuremateks üksusteks tagasi ühendatud. Kogumiku käsitusperioodil toimusid halduspiirimuutused Eestis tervikuna põhiliselt rajoonisiseseelt, maakonnapiirides ulatuslikke muutusi alates kuuekümnendate keskpaigast toimunud pole. Nõnda esindab 1989 aasta maakondlik jaotus põhijoontes kogu ajavahemikku 1965-1990.

Kogu vene aja vältel teostati piirimuutusi küllalt ühesuguse protseduuri alusel. Iga halduspiiri teisendus vormistati Ülemnõukogu Presiidiumi seadlusega, mis avaldati ka asjaomase asutuse Teatajas [ENSV ÜP 1945-1990]. Nimetatud allikast saab teada küll piirimuutuse toimumise fakti,

kuid rahvastikustatistika seisukohalt on Teataja kasutu, sest ei sisalda mingit teavet peale liidetud/lahutatud maatüki pindala. Hiljuti ilmus Eesti möödunud sajandi haldusjaotust kirjeldav teatmik, kuid ülevaatlikkusele vaatamata jääb seegi pigem administratiivsete otsuste nimestikuks ega sisalda samuti rahvastikualast teavet [Uuet 2002]. Kõlblike allikate otsimisel tekkis kogumiku koostajail selge arusaam, et piiriteisendustega kaasnenud rahvastikumuutuste üle polegi korralikku arvestust peetud. Asi pole mitte selles, et arvestus puuduks, vastuoksa, arvepidamine on isegi mitmekordne, kuid erinevate allikate teave ei lange omavahel sugugi kokku. Alljärgnevalt on kirjeldatud kuut erinevat allikat, mis ühtlusravutuste käigus on kasutamist leidnud. Paraku ei sisalda ükski neist — ega ka mõned täiendavad juhuallikad — rahvaarvust ja aeg-ajalt esitatud rahvastiku üldjaotusest midagi enam.

Regionaalse statistikabüroo aruanne, lühidalt *rajooniaruanne*, sisaldab vastuseid Statistikaameti teemakohasele järelepärimisele. Toetudes Ülemnõukogu poolt vastu võetud otsusele, palus Statistikaamet tavapäraselt esitada oma regionaalsel bürool andmed teisendatud piiriga haldusüksuse uue territooriumi ja rahvaarvu kohta. Rajooniaruanne on allikana kasutatav 1945 aastast kuni käsitletava perioodi lõpuni, selles sisalduv andmestik on aga küllalt ebahütlane. Ühelt poolt sõltus andmesisu Statistikaameti järelepärimise hetkelaadist, teisalt kohalike ametimeeste tõsidusest nõude täitmisel. Muidugi on 1940-1950 aastate rahvastikuarvud rajooniaruandes äärmiselt pealiskaudsed, peegeldades üldist sõjajärgset andmekehvust. 1960 aastatel on neid pisut enam (esitati muutusega haaratud inimeste üldarv), kõige korrektsemad on 1970 aastate aruanded, sisaldades teavet ka suuremate soovanusrühmade lõikes.

1970 aastate teisest poolest hakkab esitatav rahvastikuandmete hulk jälle vähenema. Tundub, et üldjuhul võeti rajooniaruandes arve majapidamisraamatutest tehtud kokkuvõtete põhjal. Kuigi andmeesitus pidi toimuma kindla vormi kohaselt, ei peetud sellest alati kinni ja aeg-ajalt edastati teavet isegi telefonitsi. Taolistel juhtudel jäävad sageli selgusetuks nii andmete ajaseis kui allikas. Kokkuvõtteid majapidamisraamatutest ei tehtud igal aastal ja nii kajastab rajooniaruanne ühel juhul jooksva aasta, teisel aga eelneva aasta seis. Linnarahvastiku alast infot rajooniaruanne ei sisalda, sest kohapeal vastavat arvepidamist ei peetud.

Eesti Statistikaameti aruanne Moskvale, lühidalt *statistikaaruanne*, kujutas endast iga-aastast vormikohast ettekannet halduspiiride teisenemisest vabariigis ja sellega kaasnenud rahvaarvu muutustest. Hõlmates perioodi 1945-1990, on see allikas ainsana nii vormilt kui metodoloogialt järjepidev: andmeesitus toetub viimasele loendusseisule. Metodoloogiliselt tuleb niisugust lähenemist pidada mõistlikuks, kuivõrd kindla ajahetke kaudu esitatud rahvaarvud on omavahel võrreldavad. Suurriikliku vormina ei sisalda statistikaaruanne õnnetuseks aga külanõukogu tasandi teavet, mistõttu suurem osa Eestis toimunud piiri- ja sellega kaasnenud rahvastikumuutusi nimetatud allikas ei kajastu. Teistsuguse metodoloogilise aluse tõttu pole statistikaaruanne kohalike allikatega kokkuviidav.

Statistikaameti administratiiv-territoriaalmuutuste kartoteek, lühidalt *register*, on Moskva vormi kohane arvestuskaartide kogum: iga rajooni ja linna kohta peetud kaardile on koondatud ülevaade piiri- ja sellega kaasnenud rahvaarvu muutustest. Sisuliselt on see kumulatiivne kokkuvõte Moskvale esitatud aruannetest ja tugineb eelkirjeldatud meetodikale. Esimesed arvestuskaardid registris pärinevad aastatest 1945-1951, vahemiku 1952-1969 kohta ei ole kartoteeki peetud või on see kaduma läinud. Järgnevatel aastatel 1970-1990 on seda pidevana hoitud, taasiseseisvumise järel registrit enam täiendatud pole. Alates 1970 rahvaloendusest on registrit kohapealsel initsiatiivil täiendatud infoga külanõukogude vahelistest piiri- ja rahvaarvumuutustest. Sama kümnendi keskpaiku sedalaadi praktika tasapisi soikus, elavnedes uuesti 1979 aasta loenduse järel.

Rajooni piiri- või nimemuutuse taotlus/seletuskiri, lühidalt *rajooni taotlus*, väljendab kohaliku võimu ettepanekut piiri- või nimemuutuse teostamiseks. Ei ole teada, millise osa piirimuutuste kohta sedalaadi taotlused on esitatud, igal juhul näib Statistikaameti iga-aastastes administratiiv-territoriaaljaotuse dokumendikaustades säilinud osa juhuslikuna. Linna täitevkomitee, küla- või alevinõukogu algatusel, rajooni täitevkomitee otsusena vormistatult ja Ministrite Nõukogus kooskõlastatuna esitati taotlus Ülemnõukogu Presiidiumile. Sellisena puudus taotlusel kindel vorm

ning rahvastikualane info on seal väga erineva hõlmavusega. Rahvastikuandmete leidumisel puudub üldjuhul viide andmeallikale ning ajamomendile. Õeldule vaatamata peegeldab rajooni taotlus kirjeldatavatest allikatest ainsana kohalikke olusid, piirimuutuste põhjendusi ja asjaajamise käiku. Niisugusena on rajooni taotlus mõne külanõukoguvahelise piirimuutuse puhul osutunud ainsaks rahvastikuteavet sisaldavaks allikaks.

Ilmselt oli rahvastikuarvepidamise ebasüsteemsus asja sees olijatele tunnetatav, ja nii seadis kauaaegne Statistikaameti juhtivtöötaja Lembit Tepp sisse eraviisilise koondandmete arhiivi — lühidalt *Tepp'i kaust* —, mis muu teabe hulgas sisaldab ka piiri- ja rahvaarvumuutusi. Asjakohane andmehõlmatus Tepp'i kaustas ei ole päris teada, kuid kogumiku koostajail on olnud võimalus veenduda, et kindlasti leidub selles teavet, mis ametlikes allikates ei kajastu või on kaduma läinud. Eraviisiliselt pidas piiri- ja rahvaarvumuutuste ülevaadet ka Statistikaameti rahvastikuosakonna omaaegne juhataja Juta Bergvald. Ülevaade — lühidalt *Bergvald'i kaust* — sisaldab infot piirimuutustega kaasnenud rahvaarvuliikumistest aastatel 1970-1990, olles 1970 aastate esimesel poolel küllalt süsteemne. Kogumikisarja koostamisel on Tepp'i ja Bergvald'i kaustas sisalduvate andmetega arvestatud üsna mitme piirimuutusega kaasatud rahvaarvu täpsustamisel.

Rajooniaruanne, statistikaaruanne ja rajooni taotlus on kuni 1970 aastani arhiveeritud Eesti Riigiarhiivis, hilisemate aastate kohta olev teave asub Statistikaametis, nagu ka register kogu ajavahemiku osas. Eraarhiivina ei ole Bergvald'i ja Tepp'i kaustad avalikult kättesaadavad. Tuleb tõdeda, et Statistikaametis asuvad materjalid osutusid laialipillatuks, kuid on kogumikutööde tõukel praeguseks uuesti kokku koondatud.

Alljärgnev ülevaade esitab maakondadevahelised ning linna- ja maarahvastikku kaasavad piirimuutused 1965-1990 Eesti NSV Ülemnõukogu Teataja põhjal, mida käsitusperioodi ulatuses on täiendatud rahvastikuandmetega kirjeldatud allikatest. Vallapiire puudutavate muutuste ülevaadet sisalduvad sarja maakonnakõidetes. Eri allikate lüngad ja vasturääkivused on sedavõrd suured, et väärivad eraldi väljatoomist: tekstis on esitatud kolme põhiallika teave kaldkriipsude vahel järjekorras: *rajooniaruanne / statistikaaruanne / register*. Märge “-” tähistab vastava arvandme, märge “...” andmeallika puudumist.

1959 aasta. ENSV ÜP 24. jaanuari seadluse alusel likvideeriti senisest kolmekümne seitsmest rajoonist kolmteist. Likvideeritute hulka kuulusid Antsla, Kallaste, Kilingi-Nõmme, Kiviõli, Kose, Mustvee, Orissaare, Otepää, Pärnu-Jaagupi, Suure-Jaani, Tõrva, Türi ja Vastseliina rajoon. Ümberkorralduse tulemusena suurenes kaheksateistkümne rajooni pindala ja haldusüksuste arv.

Antsla rajoonist arvati Antsla linn, Antsla, Kurenurme, Tsooru, Urvaste ja Varstu külanõukogu Võru rajooni koosseisu, Haabsaare ja Mõniste aga Valga anti rajoonile. Kallaste rajoon arvati tervikuna Tartu rajooni koosseisu. Kilingi-Nõmme rajooni põhiosa — Kilingi-Nõmme linn, Jäärja, Kanaküla, Massiaru, Saarde, Tali ja Tihemetsa külanõukogu — liideti Abja rajooniga, Häädemeeste ja Kabli külanõukogu arvati Pärnu linnarajooni koosseisu. Kiviõli rajooni läänepoolsed vallad (Kabala, Oonurme ja Viru-Nigula külanõukogu) läksid Rakvere rajoonile, ülejäänud anti Kohtla-Järve linnapiirkonnale, mis nüüd omandas rajooni tähenduse. Muutuse käigus kaotati iseseisvate haldusüksustena samas Kohtla ja Kukruse töölisalevid, mida käsitleti edaspidi Kohtla-Järve linnaosadena. Kose rajoonist anti Harjule Alavere, Kose, Kuivajõe ja Pikevere külanõukogu ning Kehra alev, Kõue ja Alansi külanõukogu lülitati Rapla rajooni koosseisu. Kosunud Harju rajoon loovutas loovutas Keila rajoonile Harku ja Saue külanõukogu.

Likvideeritud Mustvee rajoonist liideti Aruküla, Avinurme, Lohusuu, Lullikatku, Raja, Ulvi, Vassevere ja Vötikvere külanõukogu ning Mustvee linn Jõgeva rajooniga, Tudulinna läks Jõhvi rajoonile ja Oonurme Rakvere rajoonile. Orissaare rajoon liideti tervikuna Kingissepa rajooniga. Otepää likvideerimisel sai Põlva rajoonile Kooraste, Valgjärve ja Veski külanõukogu ja Elva rajoonile Otepää ja Pühajärve külanõukogu ning Otepää linn. Kaotatud Pärnu-Jaagupi rajoonist läks Are, Halinga ning Pärnu-Jaagupi alev Pärnu linnarajooni haldusse, Kivi-Vigala, Velise ja Vigala aga Märjamaa rajooni koosseisu. Suure-Jaani maad jagati koguni kolme rajooni vahel. Arjandi, Kärstna, Olustvere, Tääksi, Vastemõisa ja Vooru külanõukogu ning Suure-Jaani linn arvati Viljandi rajooni koosseisu, Võhma alev, Mõisaküla ja Soomevere külanõukogu liideti Põltsamaa rajooniga.

Kaansoo külanõukogu jaotati Viljandi rajooni Arjandi ning Vändra rajooni Aesoo ja Rõusa külanõukogu vahel. Tõrva rajooni kaotamine tagastas Valga rajoonile Haabsaare, Helme, Hummuli, Koorküla, Mõniste, Riidaja ja Taagepera külanõukogu ning Tõrva linna, Viljandi rajoon sai Kärstna ja Vooru külanõukogu. Türi rajoonist anti Paide rajoonile üle Laupa, Oisu ja Türi külanõukogu ning Türi linn. Käru ja Lelle külanõukogu läksid Rapla rajoonile ning Ollepa Põltsamaa rajoonile. Livideeritud Vastseliina rajooni maad liideti tervikuna Võru rajooniga.

Lisaks muutis seadlus ka allesjäänud rajoonide piire. Rakvere rajooni samanimeline külanõukogu sai omale osa Väike-Maarja rajooni Assamalla külanõukogust. Ajaloolise Virumaa isaosas vähendati Jõhvi rajooni pindala ühtaegu Kohtla-Järve ja Narva linnapiirkonna kasuks: Kohtla külanõukogu anti Kohtla-Järve piirkonnale, eelnevalt täiendatud osa Toila külanõukogu maadega Jõhvi rajoonis, Alutaguse külanõukogu aga Narva piirkonnale.

1960 aasta. ENSV ÜP 3. septembri seadlus muutis korraga rohkem kui poolte tollaste rajoonide piire. Harju rajooni viidi üle Naissaar Keila rajooni Harku külanõukogust, Keila rajooni Nissi külanõukogu sai endale osa Haapsalu rajooni Risti külanõukogust ning Märjamaa rajooni Kullamaa külanõukogu loovutas maid Kirna külanõukogule Haapsalu rajoonis. Virumaal andis Rakvere rajoon ära aastapäevad varem omandatud Oonurme külanõukogu, mis liideti Jõhvi rajooni Tudulinna külanõukoguga, Narva linnapiirkonda kuuluvast Alutaguse külanõukogust sai maad juurde Jõhvi rajooni Vaivara külanõukogu.

Osa Jõgeva rajooni samanimelisest külanõukogust läks Põltsamaa rajooni Lustivere külanõukogule, vastutasuks arvati osa Põltsamaa rajooni Puurmani külanõukogust Jõgeva rajooni koosseisu. Paide rajoon kasvas Põltsamaa rajoonis likvideeritud Päinurme külanõukogu ühe osa arvel, mis liideti Koigi külanõukoguga, samuti Tapa rajooni Albu külanõukogu arvel, millest osa ühendati Järva-Jaani külanõukoguga. Viimasel tuli aga vastukaaluks loovutada maid Tamsalu külanõukogule Väike-Maarja rajoonis. Rakvere rajoonile anti osa Kohtla-Järve linna halduses olnud Maidla külanõukogust, mis liideti Rakvere külanõukoguga. Põlva rajooni territooriumi vähenes Tartu kasuks: üleandmisele kuulus osa Vastse-Kuuste külanõukogust, mille uueks haldajaks sai Haaslava külanõukogu. Rapla rajooni Käru külanõukogu maadest läks osa Vändra rajoonile, Viljandi rajooni Täaksi külanõukogust läks osa Kõo külanõukogule Põltsamaa rajoonis. Võru rajoon sai tagasi Mõniste ja Haabsaare külanõukogu, mis Anstla rajooni likvideerimisel olid esialgu Valgale sattunud.

Sama aasta 14. oktoobri seadlusega liideti Jõhvi rajoon Kohtla-Järve linnapiirkonnaga. Ühtlasi likvideeriti omaette haldusüksustena ka Jõhvi ja Ahtme linn ning Sompäe töölisalev, arvates need Kohtla-Järve linnaosadeks.

1961 aasta. ENSV ÜP 14. aprilli seadlus jätkas rajoonide koondamist: likvideeriti Lihula ja Räpina rajoon. Lihula rajooni Hanila, Kirbla ja Tuudi külanõukogu ning Lihula alev liideti Haapsalu rajooniga, Koonga ja Varbla külanõukogu aga anti Pärnu linnapiirkonnale alluvusse. Likvideeritud Räpina rajooni Mehikoorma ja Piirissaare külanõukogu ühendati Tartu rajooniga, Alaküla, Leevi, Linte, Mikitamäe, Suuremetsa, Veriora, Värskä külanõukogu ja Räpina alev aga läksid Põlva rajoonile.

Sama aasta 8. juuni seadlusega suurendati lihtsa võttega rajooni linnarahvastiku arvu, nimetades kogu Põlva külanõukogu territooriumi ümber Põlva aleviks. 25. novembril võeti samasugune muutus ette Väike-Maarjas.

1962 aasta. ENSV ÜP 28. märtsi seadlus likvideeris Keila, Väike-Maarja ning Tapa rajooni. Sama aasta 21. detsembri seadlusega täienes likvideeritute nimekiri Abja, Elva, Märjamaa, Põltsamaa ja Vändra rajooni võrra, uue haldusüksusena moodustati Pärnu rajoon.

Keila rajooni alad liideti tervikuna Harju rajooniga, Väike-Maarja Rakverega ning Tapa Paidega. Abja rajoonist anti loodud Pärnu rajoonile Massiaru, Saarde, Tali ja Tihemetsa külanõukogu ning Kilingi-Nõmme linn, Vändra rajoonist Aluste, Kaisma, Tori ja osaliselt Rõusa külanõukogu ning Vändra ja Tootsi alev. Pärnu rajooni kasuks arvati Pärnu linnapiirkonnale alluvusest välja Are, Audru, Varbla, Kabli, Kihnu, Koonga, Ruhnu, Sauga, Seliste, Surju, Taali, Tõstamaa, Uulu, Halinga ja Häädemeeste külanõukogu ning Lavassaare ja Pärnu-Jaagupi alev. Likvideeritud Abja rajooni teine osa läks Viljandi rajoonile, muutus kaasas Abja, Halliste, Karksi, Polli ja Rajangu külanõukogu,

Mõisaküla linna ning Abja-Paluoja ja Nuia alevi. Elva rajoonilt päris Tartu rajoon Elva, Kambja, Konguta, Nõo, Puhja, Rannu, Ulila ning Rõngu külanõukogu, samuti Elva linna, Valga rajoonile läksid Aakre, Otepää ja osa Palupera külanõukogust ning Otepää linn. Märjamaa rajooni likvideerimisel arvati Kullamaa külanõukogu tagasi Haapsalu rajooni koosseisu, Rapla koosseisu läksid Loodna, Märjamaa, Varbola, Velise, Vigala, ja Märjamaa külanõukogu ning Märjamaa alev. Põltsamaa rajoon jagati Jõgeva, Viljandi ja Paide rajooni vahel. Põltsamaa linna, Anikvere, Lustivere, Pajusi, Puurmani, Põltsamaa ja osaliselt Imavere külanõukogu sai endale Jõgeva rajoon, Viljandiga liideti Kolga-Jaani, Kõo, Lalsi külanõukogu ja Võhma alev, Paide läks Ollepa ja osa Imavere külanõukogust. Väandralt Raplale läks Järvakandi alev ja Eidapere külanõukogu, likvideeritud rajooni ülejäänud osad sai endale Pärnu rajoon.

Lisaks tehti 21. detsembri seadlusega mitmeid muutusi ka allesjäänud rajoonide piirides. Piiriteisenduste käigus arvati Rapla rajooni Kõue külanõukogu Harju rajooni koosseisu, Paide rajoon loobus Harju kasuks Aegviidu alevist ja samanimelisest külanõukogust. Teisalt allutati Harju rajoonis asuv Maardu alev aga Tallinna linnale, liites selle halduslikult Mererajooni territooriumiga. Eesti idaosas sai Rakvere rajoon juurde Kadrina, Saksi ja Vohnja külanõukogu Paide rajoonist, Rakvere rajoon loovutas Tudu külanõukogu Kohtla-Järve linnanõukogule, Jõgevalt anti Kohtla-Järve linnapiirkonnale üle Avinurme, Lohusuu ja Ulvi külanõukogu. Narva linnapiirkonnast Kohtla-Järve linnapiirkonnale Alutaguse külanõukogu. Tartu rajooni Pala külanõukogu ja osa Kokora külanõukogust ühendati Jõgeva rajooniga, osa Võru rajooni Lasva külanõukogust liideti Põlva rajooni Suuremetsa külanõukoguga. Linna- ja maarahvastiku vahekorda muutis mõnevõrra Vaivara külanõukogusse kuulunud Sirgala asula arvamine Viivikonna alevi alla.

1963 aasta. ENSV ÜP 18. jaanuari seadlusega viidi Jõgeva rajooni Pajusi külanõukogu maad Paide rajooni Koigi külanõukogu koosseisu. Aasta lõpus, 28. detsembri seadlusega liideti osa Vohnja külanõukogust Rakvere rajoon Harju rajooniga. Virumaal vähendas linnarahvastiku arvu Väike-Maarja alevi maa-asulaks tagasimuutmine 27. juulil.

1964 aasta. ENSV ÜP 30. mai seadlusega loovutas Põlva rajoon osa Kanepi külanõukogu Valga rajooni Otepää külanõukogule. Sama aasta 28. novembri ja 8. detsembri seadlustega tehti muutusi mitme linna piirides: Pärnu laienes Taali ja Uulu külanõukogu arvel, Elva aga samanimelise külanõukogust. Samas leiti Tapa linnale Paide rajoonist sobivam asupaik Rakvere rajooni koosseisu. Idapiiril täienes Rakvere rajoon täienes Tudu külanõukogu võrra Kohtla-Järve linnapiirkonnalt. Nädal hiljem, 15. detsembril, eraldati Kohtla-Järve linnapiirkonnast kõik külanõukogud, millest moodustati Kohtla-Järve rajoon. Kuni vene aja lõpuni püsis see ainsa rajoonina, kus linnarahvastik täielikult puudus.

1966 aasta. ENSV ÜP 28. juuli seadlusega sai Valga rajoon Võrult kuus aastat varem Antsla külanõukogu kasuks ära lõigatud Haabsaare. Endist külanõukogu siiski ei taastatud, vaid naasnud 2600 ha maad ja rahvas (205/263/...) liideti Kaagjärve külanõukogule.

1967 aasta: ENSV ÜP 24. novembri seadlus laiendas Tallinna linna Harju rajooni Viimsi külanõukogult saadud 294 hektari ja (18/18/ ...) inimese võrra.

1968. aasta: ENSV ÜP 26. jaanuari, 25. septembri, 7. oktoobri ja 27. detsembri seadlustega võeti ette hulgaliselt linnapiiride muutmisi. 26. jaanuaril tulid korrigeerimisele Narva ja Tapa linna piir, 25. septembril Haapsalu ja Kärkla, 7. oktoobril Põlva ning 27. detsembril Jõgeva, Kallaste, Keila, Kehra, Kunda, Mustvee, Paldiski, Tallinna, Tõrva, Valga, Viljandi ja Võru piir.

26. jaanuari seadlusega loovutas Narva linn 3760 hektarit koos (810/722/ ...) inimesega Alutaguse külanõukogule ning sai samast vastu 381 hektarit asustamata maad. Sama seadlus andis paari aasta eest rajooni vahetanud Tapa linnale Paide rajoonist täienduseks veel 1051.58 hektari suuruse osa Lehtse külanõukogult (16/125/ -) inimesega.

25. septembril laienes Haapsalu Ahli külanõukogu arvel, üle anti 22.1 hektarit metsafondi ja riigi tagavaramaid koos (37/56/ ...) inimesega. Sama seadlusega sai Kärkla lisa 31.5 hektarit metsafondi maid Pühalepa külanõukogust, maaga koos kuulus üleandmisele (16/ - / ...) inimest.

7. oktoobri seadlusega otsustati seistmeks aastaks linnarahvastiku hulka laenatud inimesed Põlva alevinõukogust (2313/2308/ ...) inimest koos 11330 hektari maaga arvata tagasi maarahvastiku hulka Põlva külanõukogu koosseisus.

27. detsembri seadlusega eraldati Mustvee linnast Raja ja Torma külanõukogu tarvis vastavalt 400.09 ja 921.55 hektarit, mis läbi nimetatud külanõukogude rahvastik täienes vastavalt (- / - / -) ja (36/10/ ...) endise linnaelaniku võrra. Jõgeva linnaga liideti 24.17 hektari suurune osa samanimelisest külanõukogust (144/105/ ...) inimesega, Kunda sai 31 hektarit inimtühja (0/ - / ...) maad ümbritseva külanõukogu arvelt, Kallaste suurenes 26 hektari ja (15/ - / ...) inimese võrra Alatskivi külanõukogult. Valgale anti 53 hektarit Kaagjärve külanõukogu arvelt, koos maaga läks üle (36/35/ ...) inimest. Tõrvaga liideti 22 hektarit Helme külanõukogust (84/4/ ...) inimesega. Tuleb tähele panna, et sedavõrd erinevad arvud on vastavates allikates kirjas ega pruugi metoodika erisuse tõttu üldse mitte valed olla. Viljandi linn laienes 505.37 hektari ulatuses Pärsti, Saarepeedi ja Uusna külanõukogu arvelt. Ümberkorralduse tulemusena vähenes Pärsti elanike arv 174 ja Uusna 15 inimese võrra, Saarepeedist kaasas muutus (189/134/ ...) inimest. Võru linn sai lisaks 366.2 hektarit samanimeliselt ühes (574/318/ ...) inimesega.

Harjumaal muutusid Tallinna, Kehra, Keila ja Paldiski piirid. Tallinn sai lisa Harku, Saku, Saue, Viimsi ja Keila külanõukogu arvelt: Harku loobus 272 hektarist (376/ - / ...) inimesega, Saku 3.5 hektarist (79/ - / ...), Saue 70.01 hektarist (1340/ - / ...) ning Viimsi 103.4 hektarist (8/ - / ...). Samas sai Keila külanõukogu linnalt 186.98 hektarit elaniketa maad, Viimsi 30.19 hektarit elaniketa maad ja Saue 805.2 hektarit koos (88/ - / ...) inimesega. Tallinna piiri laiendamisega seotud põhiallikate vasturääkivuse tõttu on ühtlusarvutuse aluseks võetud siiski mitte osundatud arvud, vaid Tepp'i kausta teave. Paldiski linnale lisandus 2800 hektarit (110/241/ ...) inimesega Kloogalt ning Keila linnale 147.7 hektarit (282/75/ ...) samanimelisest külanõukogust. Keila linn loovutas omakorda Keila külanõukogule 0.8 hektarit asustamata maad. Kehra aleviga liideti 58.9 hektarit Anija külanõukogust (19/177/ ...) inimesega. Moskvale esitatud aruande kohaselt Kehra omakorda loovutas 36 inimest, rajooni aruandes aga sellekohane teave puudub.

27. detsembri seadlusega muudeti ka Kohtla-Järve ja Jõgeva rajooni piiri: Lohusuu külanõukogu maadest anti Jõgeva rajoonile 2.5 hektarit maad, mis kulus Mustvee linna laienduseks. Muutus tõi kaasa Kohtla-Järve rajooni rahvaarvu vähenemise (2/0/ ...) inimese võrra.

1971 aasta. ENSV ÜP 19. märtsi seadlusega muudeti taas linnade-alevite piire. Pärnu linnaga ühendati 259 hektari suurune osa (259/246/246) inimest Sauga külanõukogust. Sindi linnale liideti 7.2 hektarit (86/97/97) Tori külanõukogust, Sindi linn omakorda eraldas 218 hektarit elaniketa maad Paikusele. Kilingi-Nõmme linn laienes 3.3 hektari võrra Saardelt koos (27/68/68) inimesega, viimane sai linnalt vastutasuks 29.1 hektarit elaniketa maad. Virumaal likvideeriti Võsu külanõukogu, mille maa-ala jaotati Viitna ja Haljala külanõukogu ning vastmoodustatud Võsu alevi vahel. Võsu alevile anti üle 592.7 hektarit, mis suurendas linnarahvastikku (525/542/542) inimese võrra.

3. detsembri seadlusega laiendati Rapla rajooni Pärnu arvelt: 1973 hektari suurune maatükk Pärnu rajooni Väandra külanõukogust (48/40/40) inimesega Kärü külanõukoguga Rapla rajoonis. Jõgeva rajoon loovutas Tartule 2632 hektari suuruse osa Järve külanõukogust (242/255/255) elanikuga, üleantud maa-ala liideti Äksi külanõukoguga.

1972 aasta. ENSV ÜP 25. veebruari seadlus andis Paide rajooni Ambla külanõukogust 2146 hektarit (215/219/219) Saksiga Rakvere rajoonis. Sama aasta 28 juuli seadlusega arvati Pärnu rajooni Väandra külanõukogu maade hulka 3655 hektarit (284/303/303) Suure-Jaani külanõukogust Viljandi rajoonis.

1973 aasta. ENSV ÜP 11. aprilli seadlusega moodustati Saue alev, administratiivselt Tallinna Keskrajooni alluvuses. Alevi tarvis eraldati 63.1 hektarit Harju rajooni Saue külanõukogust ning 287.7 hektarit Tallinna Keskrajoonist, kokku kaasas muutus 2554/1925/1925 inimest. Ühtlusarvutusel aluseks võetud Tepp'i kausta kohaselt arvati Saue alevi koosseisu 2125 inimest Tallinnast ning 429 Saue külanõukogust (Bergvaldi kaust annab Tallinnast võetud inimeste arvuks 2149). Sama seadlusele kohaselt ühendati Pärnu rajooni Saarde külanõukoguga 267 hektarit (22/22/22) inimesega

Viljandi rajooni Abja külanõukogust. Veel andis Pärnu rajooni Saarde külanõukogu üle 448 hektarit Viljandi rajooni Abja külanõukogule, piirimuutus kaasas (1/3/3) inimest.

1975 aasta. ENSV ÜP 31. jaanuari seadlusega laiendati taas Tallinna piiri, millest said seekord osa kõik tollased linnarajoonid. Harku külanõukogu loovutas Kalinini rajoonile 837.4 hektarit ja 396.6 hektarit Oktoobri rajoonile (492/494/494 inimest), Saku külanõukogu 25.4 hektarit (13/10/10), Saue külanõukogu 22.3 hektarit Lenini rajoonile, Sommerlingi külanõukogu 794.7 hektarit (278/337/337) ning Viimsi külanõukogu 980.6 hektarit (229/262/262) Mererajoonile. Tallinn andis vastutasuks Sommerlingi külanõukogule 8.7 hektarit Lenini rajoonist ning 79.4 hektarit Mererajoonist koos (25/25/25) inimesega. Piirimuutuste tulemusena kasvas Tallinna rahvaarv (987/1078/1078) inimese võrra. Sama seadlus võttis käsile Kingissepa linnapiiri, mis läbi Kuressaare külanõukogu loovutas Kingissepa linnale 342.2 hektari suuruse maa-ala, millel elas (74/80/80) inimest. Vastutasuks eraldas Kingissepa 3.2 hektarit inimestühja linnamaad.

1976 aasta. ENSV ÜP 23. jaanuari seadlusega laienes Rapla alev samanimelise külanõukogu maade arvelt 109.1 hektari ja (53/25/ ...) inimese võrra ning Märjamaa alev 39.1 hektari ja (1/1/ ...) inimese võrra.

Sama aasta 27. detsembri seadlusega muudeti linnade ja alevite piire ka Harjus. Keila linn sai juurde 582 hektarit (41/69/ ...) inimesega Keila külanõukogult ja 9 hektarit (57/42/ ...) Harkult (RT kohaselt on maade andjaks Harku, Moskva aruandes ja Bergvald'i kaustas on see parandatud Kloogaks). Keila linna rahvaarv kasvas (98/111/ ...) inimese võrra. Aegviidu alev sai 217 hektari suuruse maa-ala (55/152/ ...) inimesega Anija külanõukogult, vastutasuks loovutas Aegviidu Anijale 49 hektarit elaniketa maad. Kehra laiendamiseks võeti maad samuti Anija külanõukogust, alevile anti juurde 51 hektarit (6/4/ ...) inimesega. Loksa alev laienes samanimelise külanõukogu arvelt samuti 51 hektari võrra (1/1/ ...), külanõukogu sai alevilt vastu 100 hektarit riigi metsafondi inimasustuseta maad.

1977 aasta. ENSV ÜP 25. veebruari seadlusega anti Sinimäe külanõukogule 6.5 hektari suurune elaniketa maa-ala Viivikonna alevist. Püssi alevit laiendati Lüganuse külanõukogust 69 hektariga, linnarahvastiku hulka arvatud inimesi elas sel maalapil (25/28/ ...), samas loovutas alev Lüganuse külanõukogule 0.9 hektari suuruse ala koos (18/23/ ...) inimesega. Piirimuutuse tulemusena laienes ka Kiviõli, mis sai juurde 188 hektarit Sonda külanõukogust, linnarahvale lisas muutus (21/33/ ...) inimest. Samas läks Kiviõlilt Maidlale 5 hektarit asustamata maad.

22. aprilli seadlusega muudeti linnapiire Virumaal, kus Kohtla-Järve linn vahetas maid Jõhvi, Kohtla, Toila ja Mäetaguse külanõukoguga. Kohtla külanõukogu loovutas 336 hektarit samanimelisele linnaosale, 3.8 hektarit Kukruse linnaosale ja 19.1 hektarit Sompale linnaosale, kokku sai seeläbi linnakodanikuks (12/22/ ...) inimest. Jõhvi külanõukogust kuulus üleandmisele 416 hektarit (6/15/ ...) inimesega Jõhvi-Ahtme linnaosa laiendamiseks, 62.6 hektarit inimesteta maad anti Sompale linnaosale. Veel loovutas Sompale 12.4 hektari suuruse tüki koos (1/6/ ...) inimesega Mäetaguse. Ilma ei jäänud ka Oru linnaosa, mis sai Toila külanõukogult 71.5 hektarit koos (10/1/ ...) inimesega. Kokku sai osundatud piirimuutuste läbi linnaelanikuks (29/44/ ...) inimest. Vastu andis Kohtla-Järve linn 847 hektari suuruse ala osa koos (351/253/ ...) elanikuga, mis jagunes Kohtla, Jõhvi ja Illuka külanõukogu vahel. Kohtla külanõukogu sai täienduseks 722 hektarit samanimeliselt linnaosalt, samuti 104 hektarit Kukruselt ja 21 hektarit Sompale linnaosalt. Linnarahvastiku hulgast arvati Kohtla maarahvastiku hulka (271/143/ ...) inimest. Kohtla-Järve linnalt anti 132 hektarit koos (60/84/ ...) inimesega üle Jõhvi külanõukogule. Veel sai linnamaadest osa Illuka külanõukogu — Jõhvi-Ahtme linnaosa territooriumist 41 hektarit ühes (20/26/ ...) inimesega. Moskva aruanne näitas piirimuutusest kaasatud inimeste üldarvuks 44 ja 253, osasuuruste täpsustused tuginevad Bergvaldi kaustale.

Seadlus laiendas ka Tartu linna piiri, kokku sai linn juurde 1437 hektarit kõigi piirnevate külanõukogude arvelt. Lemmatsi külanõukogult lõigati linna kasuks 292 hektarit (1156/ - / ...) inimesega, Tähtverelt 232 hektarit (59/ - / ...), Tartu külanõukogult 170 hektarit (470/ - / ...) inimesega ning Luunja külanõukogust 743 hektarit (105/ - / ...) inimesega. Bergvald'i kausta kohaselt

olid arvud vastavalt 217, 39, 330 ja 129 inimest. Muutuse käigus loovutas linn seitse hektarit (88/ – / ...) inimesega (Bergvaldi kohaselt 115) Tartu külanõukogule.

1978 aasta. ENSV ÜP 28. septembri seadlus laiendas Jõgeva linna 113.5 hektari ja (403/277/277 inimese võrra samanimelisest külanõukogust. Põltsamaa linnaga liideti 53 hektarit ja (164/158/158) inimest Põltsamaa külanõukogust.

1979 aasta. ENSV ÜP 23. novembri seadlusega sai 1945 aastal aleviks muudetud Amblast jälle maa-asula, mis läbi samanimelise külanõukogu maa-ala suurenes 279 hektari ja rahvastik (456/522/522) inimese võrra. Kuivõrd rahvastikuarvestuses mindi 1979 aastast üle alalise rahvastiku arvestusele, statistikaaruannetes aga esitati aga endiselt kohaloleva rahvastiku arv, ei saa õigeks lugeda ühtegi põhiallikat. Ühtlusarvutustes on Tepp'i kaustale toetudes lähtunud arvust 512. Sama seadlusega võeti linnaõigused ka Mustlalt ning arvati ta alevikuna Tarvastu külanõukogu koosseisu. Mustla elanike arv oli (903/955/955), Tepp'i märkmete järgi 912 inimest.

1980 aasta. ENSV ÜP 17. juuli seadlus muutis Tallinna linna ning Maardu alevi piire. Maardu aleviga liideti Tallinnast 941.0 inimesteta hektarit, Jõelähtme külanõukogust 423.7 hektarit (18/21/21) inimest ning Viimsist 565.3 hektarit (8/8/8) inimesega. Lisaks sai Tallinna maadest 96.4 hektarit täiendust Jõelähtmelt (22/10/10) inimest ning Viimsist 138.6 hektariga (35/39/39 inimest). Maardu alevile anti linna staatus.

1982 aasta. ENSV ÜP 29. jaanuari seadlusega muutus linna- ja maarahvastiku vahetõrge Haapsalu rajoonis. Lihula alev sai juurde 92.7 hektarit koos (... / ... /36) inimesega Tuudilt ning 41.4 hektarit (... / ... /294) Kirblalt. Bergvaldi kausta kohaselt sai Lihula alev Tuudi külanõukogust 32 inimest ja Kirbla külanõukogust 260 inimest.

1984 aasta. ENSV ÜP 29 novembri seadlus laiendas veelkord Sindi linna, millega ühendati 80.66 hektari suurune osa Paikuse külanõukogust koos (12/16/16) inimesega.

1986 aasta. ENSV ÜP 12. detsembri seadlusega läks Pärnu rajooni koosseisus olev Ruhnu Kingissepa rajoonile, muutus kaasa 11.4 ruutkilomeetrit ja (– /75/75) inimest.

1987 aasta: ENSV ÜP 26. märtsi seadluse muutis mitme linnasula piire. Kohtla-Järve linnaga ühendati 117.1 hektarit Kohtla külanõukogust ning 0.7 hektarit Mäetaguse külanõukogust, mõlemad maatükid olid elaniketa. Kohtla-Järve sai samuti 175.7 hektarit Jõhvi külanõukogust koos (42/48/48) inimesega. Vastu loovutas linn Kohtla külanõukogule 4.3 ha ja Jõhvi külanõukogule 5.3 hektarit elaniketa maid. Narva linn laiendas 559.2 hektari suuruse tükiga Sinimäe külanõukogu tühjast maadest. Püssi alevi laiendamiseks võeti maid Lüganuselt, üleandmisele kuulus 36.1 hektarit (11/15/15) inimesega. Narva-Jõesuu alev sai 356.8 hektari suuruse osa Sinimäe külanõukogust (13/9/9) inimesega, Narva-Jõesuut anti omakorda Sinimäe külanõukogule tagasi teine maatükk koos (14/ – / –) inimesega.

Sama seadlus võttis alevi staatuse Järva-Jaanilt, ümberkorralduse tulemusena täienes Järva-Jaani külanõukogu rahvastik (1678/1491/1491) inimesega. Samal põhjusel nagu eelpoolviidatud Ambla puhul, on ühtlusarvutuste aluseks võetud Tepp'i kaustas olev arv. Tamsalu alevit laiendati 151 hektariga ning (– / – /31) inimesega ümbritseva Tamsalu külanõukogu arvelt. Rajooni taotluse kohaselt elas maa-alal 34 inimest, Bergvaldi kausta alusel aga 30 inimest. Nuia alevi piirid laienesid 50.1 hektari ja (– /24/24) inimese võrra Polli arvelt, Tepp'i märkmete kohaselt oli suurenemine koguni 179 inimesega. Sama seadlusega rahuldati rajooni taotlus Nuia alevi ümbernimetamiseks Karksi-Nuia aleviks.

1990 aasta. Senised rajoonid nimetati taas maakondadeks, samuti alustati eestilike vallanimede taastamist.

Loetletud piirimuutuste rahvastikumõju on leidnud arvestamist kogumiku arvtabelites. Sündmusstatistika tabelites on rahvastiku liikumine ühest haldusüksusest teise toodud eraldi veeruna ja muidugi arvestatud kõigi näitajate arvutamisel. Loendustabelite juures ei ole viiteid üksikutele piirimuutustele esitatud, loendusandmestiku võrdlemisel tuleb pöörduda ülaltoodud loetelu poole.

Väiksemate ruumiüksuse — vald/külanõukogu ja küla — rahvaarv on leida loendusstatistikas. Järgnevasse alaossa on koondatud valdade rahvaarv kõigi nelja sõjajärgse rahvaloenduse lõikes, teave külade rahvaarvu kohta sisaldub sarja maakonnakõidetes. Esitatu toob selgesti esile raskused

külanõukogu teabe ajalisel võrdlemisel, millist eesmärki veneaegne andmekorraldus enese ette ei püstitanud. Erandina on vaid 1959 aasta külanõukogude rahvaarvud esitatud juba teisendatud kujul: vastavalt 1970 aasta loenduse struktuurile. Ühelt poolt on selline esituslaad paratamatu, sest 1959 aasta loendusandmeid ei töödeldudki toimumisaegsetes piirides, teisalt võimaldab see saavutada tabeli mõnevõrra suuremat kompaktsust. Kahe esimese sõjajärgse loenduse teave pärineb 1970 aasta loenduse järel avaldatud kogumikust [ESKV 1972], 1979 aasta arvud samalaadsest hilisemast kogumikust [ESKV 1981].

5. MAAHALDUSÜKSUSTE RAHVASTIK LOENDUSAASTATEL 1959-1989

Haldusüksus	Rahvaarv		Haldusüksus	Rahvaarv	Haldusüksus	Rahvaarv
	1959	1970				
Harjumaa	55306	62244	Harjumaa	65664	Harjumaa	78875
Anija	2166	2153	Anija	1735	Anija	2723
Harku	2645	3793	Harku	4561	Harku	5900
Jõelähtme	2696	2212	Jõelähtme	4096	Jõelähtme	4902
Keila	2740	3015	Keila	1650	Keila	4841
Klooga	2880	2760	Klooga	3048		
Kose	3153	3775	Kose	3893	Kose	5962
Kuivajõe	1938	2234	Kuivajõe	2423		
Kuusalu	3249	3766	Kuusalu	4204	Kuusalu	4698
Kõue	1739	1430	Kõue	1443	Kõue	1675
Loksa	3250	3099	Loksa	2734	Loksa	2771
Nissi	5189	5040	Nissi	4751	Nissi	4782
Padise	2614	2801	Padise	1870	Padise	1826
Pikavere	1259	1223				
Prangli	299	219				
Raasiku	3398	4514	Raasiku	4093	Raasiku	4137
Risti	1266	1080				
Saku	3646	5413	Saku	6575	Saku	7581
Saue	2349	3258	Saue	5282	Saue	6432
Sommerlingi	3951	5259	Sommerlingi	5380	Sommerlingi	6885
Vasalemma	3034	2763	Vasalemma	4515	Vasalemma	8449
Viimsi	1845	2437	Viimsi	3411	Viimsi	5311
Hiiumaa	8385	6998	Hiiumaa	6754	Hiiumaa	6913
Emmaste	1802	1434	Emmaste	1347	Emmaste	1413
Käina	2191	2108	Käina	2072	Käina	2333
Lauka	2119	1742	Lauka	1586	Lauka	1455
Pühalepa	2273	1714	Pühalepa	1749	Pühalepa	1712
Ida-Virumaa	31065	27935	Ida-Virumaa	26244	Ida-Virumaa	24093
Alajõe	767	523	Alajõe	377	Alajõe	354
Alutaguse	1521	1619				
Aseri	2600	3251	Aseri	3544	Aseri	3388
Avinurme	1294	1152	Avinurme	2129	Avinurme	1844
Iisaku	1962	1879	Iisaku	1771	Iisaku	1591
Illuka	2202	1668	Illuka	1384	Illuka	1181
Jõhvi	2529	1953	Jõhvi	1972	Jõhvi	2023
Kohtla	1884	1830	Kohtla	1669	Kohtla	1859
Lohusuu	1641	1284	Lohusuu	1071	Lohusuu	857
Lüganuse	2424	1925	Lüganuse	1754	Lüganuse	1453
Maidla	1407	1026	Maidla	766	Maidla	921
Mäetaguse	2354	2149	Mäetaguse	2028	Mäetaguse	1914
Sonda	2412	2349	Sonda	2239	Sonda	1643
Toila	1511	1770	Toila	2257	Toila	2436
Tudulinna	1438	947	Tudulinna	851	Tudulinna	706
Ulvi	1490	1225				
Vaivara	1629	1385				
Jõgevamaa	34226	31634	Jõgevamaa	30057	Jõgevamaa	28269

Jõgeva	3067	3608	Jõgeva	5964	Jõgeva	5714
Haldusüksus	Rahvaarv		Haldusüksus	Rahvaarv	Haldusüksus	Rahvaarv
	1959	1970		1979		1989
Järve	1661	1277				
Kalevi	1587	1379				
Laiuse	1641	1564				
Lustivere	1749	1642				
Pajusi	1704	1521	Pajusi	1874	Pajusi	1773
Pala	2518	2119	Pala	1756	Pala	1482
Palamuse	2144	1794	Palamuse	2979	Palamuse	2806
Pedja	1414	1250	Pedja	1127		
Puurmani	1982	1799	Puurmani	1522	Puurmani	2158
Põltsamaa	3689	4227	Põltsamaa	5305	Põltsamaa	5229
Raja	2259	2058	Raja	1884	Raja	1619
Saare	2550	2063	Saare	1837	Saare	1741
Sadala	1641	1281				
Tabivere	1837	1776	Tabivere	2741	Tabivere	2766
Torma	2783	2276	Torma	3068	Torma	2981
Järvamaa	28159	25341	Järvamaa	24133	Järvamaa	26096
Albu	2167	2077	Albu	1365	Albu	1575
Ambla	1672	1521	Ambla	2070	Ambla	2872
Esna	1628	1411	Esna	1198	Esna	1102
Imavere	1266	1161	Imavere	1060	Imavere	1010
Järva-Jaani	2453	2464	Järva-Jaani	2217	Järva-Jaani	2352
Koeru	3421	3170	Koeru	2929	Koeru	2795
Koigi	1810	1609	Koigi	1549	Koigi	1412
Lehtse	3093	2261	Lehtse	2179	Lehtse	2065
Oisu	1380	1402	Oisu	1476	Oisu	1582
Ollepa	2049	1659	Ollepa	1486	Ollepa	1376
Paide	3247	3003	Paide	2636	Paide	2008
Türi	3008	2567	Türi	2715	Türi	2927
Väätsa	965	1036	Väätsa	1253	Väätsa	1462
Läänemaa	19907	18919	Läänemaa	17749	Läänemaa	16794
Ahli	1857	2435				
Hanila	2367	2349	Hanila	2475	Hanila	2215
Kirbla	1695	1573	Kirbla	1123		
Kirna	1765	1443				
Kullamaa	1934	2141	Kullamaa	2070	Kullamaa	1868
Linnamäe	1268	1050	Linnamäe	893	Linnamäe	940
Nõva	590	636	Nõva	509	Nõva	568
Palivere	1731	2014				
Pürksi	1110	939	Pürksi	1077	Pürksi	909
Ridala	1523	1086	Ridala	3111	Ridala	3164
Risti	1257	1266	Risti	1071	Risti	1033
Tuksi	496	382				
Tuudi	1517	1246	Tuudi	1087		
Vormsi	797	359	Vormsi	316	Vormsi	347
Lääne-Virumaa	46543	42645	Lääne-Virumaa	40580	Lääne-Virumaa	40707
Haljala	2674	2684	Haljala	2765	Haljala	3079
Kaarli	2412	2230	Kaarli	5367	Kaarli	3914

Kadrina	4040	4298	Kadrina	4816	Kadrina	7115
Kiltsi	2204	1729				
Kunda	1534	1168				
Laekvere	3215	2425	Laekvere	2100	Laekvere	2156
Haldusüksus	Rahvaarv		Haldusüksus	Rahvaarv	Haldusüksus	Rahvaarv
	1959	1970		1979		1989
Rakke	3641	3021	Rakke	2557	Rakke	2466
Rakvere	4827	5206	Rakvere	3207	Rakvere	2649
Rägavere	1851	1450	Rägavere	1175	Rägavere	1079
Saksi	1319	1095	Saksi	1748		
Simuna	1902	1665	Simuna	1246	Simuna	1113
Tamsalu	2650	2420	Tamsalu	2743	Tamsalu	2688
Tudu	1005	896				
Viitna	1941	1710				
Viru-Jaagupi	3581	3655	Viru-Jaagupi	4047		
Viru-Nigula	1382	1115	Viru-Nigula	1680	Viru-Nigula	1354
Võsu	2035	1546				
Väike-Maarja	4330	4332	Väike-Maarja	5342	Väike-Maarja	5351
Põlvamaa	36307	31570	Põlvamaa	28239	Põlvamaa	25545
Ahja	1772	1506	Ahja	1400	Ahja	1312
Alaküla	4472	3989	Alaküla	3591	Alaküla	3048
Ihamaru	2472	2091	Ihamaru	1305	Ihamaru	1214
Kanepi	4260	3675	Kanepi	3488	Kanepi	3060
Mikitamäe	2870	2264	Mikitamäe	1795	Mikitamäe	1394
Mooste	2541	2119	Mooste	1990	Mooste	1789
Mustajõe	1690	1649	Mustajõe	1497	Mustajõe	1426
Põlva	4589	4413	Põlva	4256	Põlva	4090
Suuremetsa	2065	1524	Suuremetsa	1274	Suuremetsa	1077
Valgjärve	2120	1917	Valgjärve	2169	Valgjärve	1996
Vastse-Kuuste	1712	1576	Vastse-Kuuste	1351	Vastse-Kuuste	1265
Veriora	2684	2647	Veriora	2199	Veriora	2034
Värskä	3060	2200	Värskä	1924	Värskä	1840
Pärnumaa	41987	36029	Pärnumaa	34225	Pärnumaa	33609
Are	1649	1438	Are	1463	Are	1415
Audru	2140	2191	Audru	4363	Audru	4486
Halinga	2525	2196	Halinga	2104	Halinga	2321
Häädemeeste	1933	1620	Häädemeeste	3396	Häädemeeste	3381
Kabli	1669	1386				
Kaisma	1194	845	Kaisma	759	Kaisma	630
Kihnu	761	771	Kihnu	688	Kihnu	544
Koonga	2442	1886	Koonga	1561	Koonga	1560
Massiaru	918	514				
Paikuse	2804	2858	Paikuse	1972	Paikuse	2480
Ruhnu	181	177	Ruhnu	71		
Saarde	1979	1575	Saarde	3388	Saarde	3014
Sauga	2126	2391	Sauga	1992	Sauga	2013
Seliste	1404	1158				
Surju	1843	1403	Surju	1090	Surju	991
Tali	1845	1327	Tali	964	Tali	935
Tihemetsa	2287	1680				
Tori	2519	2227	Tori	2515	Tori	2617

Tõstamaa	1703	1486	Tõstamaa	1955	Tõstamaa	1722
Uulu	1838	2004	Uulu	1666	Uulu	1540
Varbla	2298	1728	Varbla	1473	Varbla	1242
Vändra	3818	3104	Vändra	2805	Vändra	2718
Raplamaa	30497	27157	Raplamaa	24747	Raplamaa	24417
Eidapere	1359	1024				
Haldusüksus	Rahvaarv		Haldusüksus	Rahvaarv	Haldusüksus	Rahvaarv
	1959	1970		1979		1989
Juuru	2728	2365	Juuru	3317	Juuru	3352
Kaiu	1878	1691				
Kehtna	2969	2895	Kehtna	4936	Kehtna	5109
Kohila	2907	2906	Kohila	2248	Kohila	2188
Käru	1814	1212	Käru	994	Käru	887
Loodna	2122	1665	Loodna	1420	Loodna	1322
Märjamaa	2457	2013	Märjamaa	3729	Märjamaa	3481
Raikküla	2438	2322	Raikküla	2036	Raikküla	1934
Rapla	4123	4292	Rapla	3675	Rapla	3754
Varbola	1362	1021				
Veliste	1487	1196				
Vigala	2853	2555	Vigala	2392	Vigala	2390
Saaremaa	31829	26754	Saaremaa	24275	Saaremaa	23215
Kaarma	2082	1912				
Kihelkonna	1910	1688	Kihelkonna	1576	Kihelkonna	1310
Kuressaare	3109	2981	Kuressaare	3626	Kuressaare	3590
Kärla	2292	2345	Kärla	2351	Kärla	2320
Laimjala	1379	1082	Laimjala	988	Laimjala	933
Leisi	3517	2890	Leisi	2609	Leisi	2469
Lümanda	1997	1568	Lümanda	1116	Lümanda	951
Muhu	3390	2738	Muhu	2474	Muhu	2146
Mustjala	2136	1233	Mustjala	1040	Mustjala	1021
Pihlta	2042	1746	Pihlta	1466	Pihlta	1535
Pöide	4157	3682	Pöide	3379	Pöide	3445
Torgu	1397	912				
Valjala	2421	1977	Valjala	1808	Valjala	1662
Tartumaa	48042	43889	Tartumaa	41444	Tartumaa	40768
Alatskivi	2594	2000	Alatskivi	1636	Alatskivi	1614
Elva	1624	1605				
Haaslava	2149	2059	Haaslava	2500	Haaslava	1604
Kambja	3020	2499	Kambja	1809	Kambja	2360
Konguta	1920	1569	Konguta	1515	Konguta	1379
Koosa	1463	1140				
Laeva	1400	1126			Laeva	919
Lemmatsi	2472	3106	Lemmatsi	3581		
Luunja	2121	2014	Luunja	1856	Luunja	2206
Mehikoorma	1906	1401	Mehikoorma	1138	Mehikoorma	967
Mäksa	2144	1946	Mäksa	1853	Mäksa	1758
Nõo	3195	3568	Nõo	3920	Nõo	3717
Peipsiääre	2325	1817	Peipsiääre	1376	Peipsiääre	991
Piirissaare	479	308	Piirissaare	188	Piirissaare	106
Puhja	1623	1259	Puhja	2644	Puhja	2474

Rannu	2236	2252	Rannu	2098	Rannu	2029
Rõngu	2876	2756	Rõngu	3315	Rõngu	3311
Tartu	2660	2852	Tartu	5123	Tartu	4988
Tähtvere	2501	2081	Tähtvere	3394	Tähtvere	2712
Ulila	1536	1500				
Vara	1467	1212	Vara	2145	Vara	2061
Võnnu	2011	1567	Võnnu	1353	Võnnu	1286
Äksi	2320	2252				
Haldusüksus	Rahvaarv		Haldusüksus	Rahvaarv	Haldusüksus	Rahvaarv
	1959	1970		1979		1989
Valgamaa	25471	23469	Valgamaa	20095	Valgamaa	18258
Aakre	988	802				
Helme	2306	2808	Helme	3239	Helme	3046
Hummuli	1090	1115	Hummuli	1186	Hummuli	1061
Kaagjärve	3183	2985	Kaagjärve	1649	Kaagjärve	1417
Otepää	3469	3122	Otepää	2005	Otepää	2227
Palupera	1279	942	Palupera	1550	Palupera	1325
Puka	2058	1838	Puka	2278	Puka	2009
Riidaja	1761	1504	Riidaja	1314	Riidaja	1109
Sangaste	2901	2542	Sangaste	1797	Sangaste	1679
Taagepera	1352	1207				
Taheva	1419	1134	Taheva	1437	Taheva	1286
Tõlliste	2328	2334	Tõlliste	2735	Tõlliste	2354
Õru	1337	1136	Õru	905	Õru	745
Viljandimaa	40699	38139	Viljandimaa	34966	Viljandimaa	33194
Abja	2578	2159	Abja	2078	Abja	1661
Halliste	1792	1539	Halliste	2789	Halliste	2411
Holstre	1687	1654				
Kariste	1006	777				
Karksi	1620	1578				
Koidu	1588	1630				
Kolga-Jaani	1534	1330	Kolga-Jaani	2348	Kolga-Jaani	2121
Kõo	1961	1721	Kõo	1477	Kõo	1369
Kõpu	1397	1076	Kõpu	1032	Kõpu	885
Kärstna	1488	1456				
Lalsi	1141	1036				
Olustvere	1883	1528	Olustvere	1784	Olustvere	1778
Paistu	1460	1407	Paistu	1860	Paistu	1734
Polli	1989	1625	Polli	3008	Polli	2800
Pärsti	2043	2752	Pärsti	4583	Pärsti	4153
Rajangu	1440	1186				
Raudna	1875	2397				
Saarepeedi	1551	1689	Saarepeedi	1585	Saarepeedi	1454
Suislepa	1917	1612				
Suure-Jaani	3450	3227	Suure-Jaani	2714	Suure-Jaani	2485
			Tarvastu	4324	Tarvastu	4928
Tänassilma	1582	1465				
Uusna	2110	2084				
Vastemõisa	1607	1211	Vastemõisa	1138	Vastemõisa	1160
			Viiratsi	4246	Viiratsi	4255

Võrumaa	37753	32188	Võrumaa	28478	Võrumaa	26079
Antsla	2860	2468	Antsla	3354	Antsla	3366
Haanja	2699	2006	Haanja	1748	Haanja	1365
Lasva	2576	2219	Lasva	2031	Lasva	1879
Meremäe	4299	3260	Meremäe	2688	Meremäe	2191
Misso	2269	1762	Misso	1395	Misso	1071
Mõniste	2188	1647	Mõniste	1436	Mõniste	1321
Rõuge	3356	3036	Rõuge	2481	Rõuge	2314
Sõmerpalu	3064	2563	Sõmerpalu	2223	Sõmerpalu	2136
Urvaste	2617	2247	Urvaste	1937	Urvaste	1707
Varstu	3536	3053	Varstu	1733	Varstu	1484
Vastseliina	2965	2363	Vastseliina	2465	Vastseliina	2110
Võru	5324	5564	Võru	4987	Võru	5135

6. VIITED

- Anderson, Barbara, Kalev Katus, Brian Silver (1994). Developments and Prospects for Population Statistics in Countries of the Former Soviet Union. *Population Index*, vol.60, no.1, pp.4-20.
- Anderson, Barbara, Brian Silver (1985). 'Permanent' and 'Present' Populations in Soviet Statistics. *Soviet Studies*, vol.37, no.3, pp.386-402.
- Anderson, Barbara, Brian Silver (1986). Infant Mortality in the Soviet Union: Regional Differences and Measurement Issues. *Population and Development Review*, vol.12, no.4, pp.705-738.
- Andreev, Evgeni, Leonid Darski, Tatjana Harkova (1998). *Demografitsheskaja istoria Rossii: 1927-1959*. Moskva, Informatika.
- Arens, Ilmar (1994). *Peipsitagused eestlased*. Tartu, Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Baburin, Aleks, Kaja Gornoi, Mall Leinsalu, Mati Rahu (1997). *Eesti suremusatlas*. Tallinn, EKMI.
- Blossfeld, Hans-Peter, Erik Klijzing, Karin Kurz, Melinda Mills (2004) (Eds). *Globalisation and transition to adulthood in Europe*. London, Routledge.
- Botev, Nikolai, Mitchell Eggers, Kalev Katus, Luule Sakkeus, Allan Puur (1995). *Rahvastiku vananemine Eestis. Standardfaili kirjeldus*. RU, sari A, nr.37. Tallinn, EKDK.
- Chesnais, Jean-Claude (1992). *The Demographic Transition. Stages, Patterns, and Economic Implications*. Oxford, Clarendon Press.
- Council of Europe (2003). *Recent Demographic Developments in Europe*. Strasbourg, CoE.
- Courbage, Youssef, Paul Compton (2002). (Eds) *Immigrant Populations in Europe*. Strasbourg, CoE.
- Eesti Kirjanduse Selts (1926-1939). *Maateaduslik, tulunduslik ja ajalooline kirjeldus. Pärnumaa. Saaremaa. Tartumaa. Valgamaa. Viljandimaa. Võrumaa*. Tartu, EKS.
- Eesti Statistikaamet (2001). *Eesti statistika aastaraamat*. Tallinn, ESA.
- Eesti Statistikaamet (2001-2002). *2000. aasta rahva ja eluruumide loendus*. I-VI. Tallinn, ESA.
- Eesti Statistikaamet (2003). *Eesti piirkondlik statistika 2002*. Tallinn, ESA.
- EKDK (1992a). *Eesti rahvastiku regionaalne andmepank I*. RU, sari A, nr.29. Tallinn, EKDK.
- EKDK (1992a). *Eesti rahvastiku regionaalne andmepank II*. RU, sari A, nr.31. Tallinn, EKDK.
- EKDK (1994a). *Rahvastiku elutabelid: Maakonnad 1986-1991*. RU, sari C, nr.4. Tallinn, EKDK.
- EKDK (1994b). *Imikusuremus Eestis: Maakonnad 1986-1991*. RU, sari C, nr.5. Tallinn, EKDK.
- EKDK (1995a). *Eesti Pere- ja Sündimusuuring. Standardtabelid*. RU, sari C, nr.6. Tallinn, EKDK.
- EKDK (1995b). *Eesti vanuriuuring. Standardtabelid*. RU, sari C, nr.7. Tallinn, EKDK.

- EKDK (1996-2004). *Rahvastiku ühtlusarvutatud sündmus- ja loendusstatistika 1965-1990: Harjumaa, Hiiumaa, Ida-Virumaa, Jõgevamaa, Järvamaa, Läänemaa, Lääne-Virumaa, Põlvamaa, Saaremaa, Tartumaa, Valgamaa, Viljandimaa, Võrumaa*. RU, sari C, nr.8-14, 17-21. Tallinn, EKDK.
- EKDK (2003). *Unity and Diversity of Long-term Population Development: the Case of Baltic and South-Caucasian Regions*. Tallinn, EKDK. RU, series D, no.3. Tallinn, EKDK.
- EKDK (2004). *Eesti rahvastiku ühtlusarvutatud sünniandmed 1959-1970*. Tallinn, EKDK. RU, sari C, nr.16. Tallinn, EKDK. *Ilmumas*.
- EKDK/EKMI (1994a). *Rahvastiku soovanuskoostis 1979-1989*. RU, sari C, nr.2. Tallinn, EKDK.
- EKDK/EKMI (1994b). *Rahvastiku soovanuskoostis 1970-1979*. RU, sari C, nr.3. Tallinn, EKDK.
- ENSV ÜP (1945-1990). *ENSV Ülemnõukogu ja Valitsuse Teataja*. Tallinn, ENSV Riigikantselei.
- ESK (1942). *Eesti Statistika Kuukiri*. Tallinn.
- ESKV (1972). *Eesti NSV külanõukogude ja maa-asulate rahvastik*. Statistiline kogumik. 1959 ja 1970 rahvaloenduse andmeil. Tallinn, ENSV Statistika Keskvalitsus.
- ESKV (1981). *Eesti NSV külanõukogude ja maa-asulate rahvastik*. Statistiline kogumik. 1959, 1970 ja 1979 rahvaloenduse andmeil. Tallinn, ENSV Statistika Keskvalitsus.
- Festy, Patrick (1984). *Fertility in Western Countries from 1870 to 1970*. Bangkok, United Nations.
- Fielding, A. (1989). Migration and urbanisation in Western Europe since 1950. *Geographical Journal*, vol.155, no.17, pp.60-69.
- Hajnal, John (1965). European Marriage Patterns in Perspective. *D.Glass, D.Eversley (Eds). Population in History*. Chicago.
- Haug, Werner, Youssef Courbage, Paul Compton (1998-2000) (Eds). *The Demographic Characteristics of National Minorities in Certain European States*, vol.1-2. Strasbourg, Council of Europe.
- Helemäe, Jelena, Ellu Saar, Rein Vöörmann (2000). *Kas haridusse tasus investeerida?* Tallinn, Teaduste Akadeemia Kirjastus.
- Jansen, Ea (1999). Rahvas ja rahvus. *J.Viikberg (Toim). Eesti rahvaste raamat. Rahvusvähemused - rühmad, ja -killud*. Tallinn, Eesti Entsüklopeediakirjastus, lk.388-399.
- Karjahärm, Toomas, Väino Sirk (1999). *Eesti rahvusliku haritlaskonna kujunemine 1860-1917*. Tallinn, Eesti Entsüklopeediakirjastus.
- Katus, Kalev (1988). *Eesti rändetagamaa rahvastikuprognosis*. RU, sari B, nr.5. Tallinn, EKDK.
- Katus, Kalev (1990). Demographic Trends in Estonia throughout the Centuries. *Yearbook of Population Research in Finland*. Helsinki, pp.50-66.
- Katus, Kalev (1994). Sündimus ja selle piirkondlikud erisused Eestis demograafilise ülemineku jooksul. *Akadeemia*, nr.1 ja 2, lk.134-149 ja 365-385.
- Katus, Kalev (1995). Eesti rahvastiku vananemise põhijooned. *Akadeemia*, nr.7 ja 8, lk.1379-1406 ja 1592-1633.
- Katus, Kalev (1997). Post-Transitional Fertility: Case of Estonia. *K.Katus, V.Stankuniene, A.Vikat (Eds) Demographic Development in Baltic Countries*. Special issue of Revue Baltique. Vilnius, pp.49-63.
- Katus, Kalev (2000). Long-term Mortality Trend in Baltic Countries. *Trames*, vol.4, no.3, pp.231-256.

- Katus, Kalev, Luule Sakkeus (1986). Demografitsheskije i migratsionnõje aspektõ vosproizvodstva gorodskogo naselenija. *M.Pavelson, K.Katus (Ed.). Vosproizvodstvennõje protsessõ goroda.* Tallinn, Valgus.
- Katus, Kalev, Allan Puur (1991). Eesti rahvastiku suremusest elutabelite analüüsi põhjal. *Akadeemia*, nr.6, lk.2516-2549.
- Katus, Kalev, Allan Puur (1997). *Mortality Development and Economic Transition: the Case of Estonia.* RU, series B, no.35. Tallinn, EKDK.
- Katus, Kalev, Allan Puur, Asta Põldma (2002). *Eesti Põlvkondlik rahvastikuareng.* RU, sari D, nr.2. Tallinn, EKDK.
- Katus, Kalev, Allan Puur, Asta Põldma, Luule Sakkeus (1994). *Tallinna rahvastikuproгноos.* RU, sari A, nr.35. Tallinn, EKDK.
- Katus, Kalev, Allan Puur, Asta Põldma, Luule Sakkeus (1999). *Rahvastikuvananemine Eestis.* RU, sari D, nr.1. Tallinn, EKDK.
- Katus, Kalev, Allan Puur, Luule Sakkeus (1997). Population Data and Reorganisation of Statistical System: Case of Estonia. *Trames*, vol.1, no.3, pp.171-189.
- Katus, Kalev, Allan Puur, Luule Sakkeus (2000). Development of National Minorities in Estonia. *W.Haug, Y.Courbage, P.Compton (Eds). The Demographic Characteristics of National Minorities in Certain European States*, vol.2. Strasbourg, CoE.
- Katus, Kalev, Allan Puur, Luule Sakkeus (2002). Foreign-origin Population in Estonia. *Y.Courbage, P.Compton (Eds). Immigrant Populations in Europe.* Strasbourg, CoE.
- Korb, Anu (1999). (Koost) *Taaru-tagused ja stepiasukad.* Eesti asundused IV. Tartu, Eesti Kirjandusmuuseum.
- Korb, Anu, Kadri Peebo (1995). (Koost) *Siin Siberi maapeal kasvanud.* Eesti asundused I. Tartu, Eesti Kirjandusmuuseum.
- Kupiszewski, Marek, David Powell, Philip Rees, Darren Smith (1998). *Internal Migration and Regional Population Dynamics: Estonia Case Study.* Report prepared for the Council of Europe and for the European Commission.
- Kümmel, Toomas, Rait Roosve (1986). *Linnastumise areng ja asustussüsteemi proportsioonid.* RU, sari A, nr.11. Tallinn, EKDK.
- Marksoo, Ann (1992). Dynamics of Rural population in Estonia in the 1980s. *Man and Nature.* Tallinn, pp.129–153.
- Matthews, M. (1993). *The Passport Society: Controlling Movement in Russia and the USSR.* Boulder, Westview Press.
- Mills, Melinda (2000). *The transformation of partnerships. Canada, the Netherlands and the Russian Federation in the age of modernity.* Amsterdam, Thela Thesis.
- Nigol, August (1918). *Eesti asundused ja asupaigad Wenemaal.* Tartu, Postimees.
- Palli, Heldur (1988). *Otepää rahvastik aastail 1716-1799.* Tallinn, Eesti Raamat.
- Palli, Heldur (1995). *Eesti rahvastikustatistika ajaloo allikad 1712-1940.* Tallinn, AIT.
- Palli, Heldur (1996). *Eesti rahvastiku ajalugu kuni 1712 aastani.* Tallinn, Eesti Teaduste Akadeemia Kirjastus.
- Palli, Heldur (1997). *Eesti rahvastiku ajalugu 1712-1799.* Tallinn, Teaduste Akadeemia Kirjastus.
- Pavlik, Zdenek, Martin Hampl (1976). *Ierarhia realnosti i problema otsenki bolee shirokih vzaimozviazei populatsionnogo razvitia.* Praga.
- Pullat, Raimo (1981). *Peterburi eestlased.* Tallinn, Valgus.
- Puur, Allan (1994). *1989 Estonian Population and Housing Census. Microdata Description: Variable Definitions and Coding Schemes II.* RU, series A, no.36. Tallinn, EKDK.

- Puur, Allan (1999). *Changes in the economic status of older persons: the case of Estonia during the 1990s*. Paper to international conference "Status of older population: prelude to the 21st century", Sion.
- Põld, Peeter (1926). Haridusolud ja vaimline kultuur. *Eesti. Maa, rahvas ja kultuur*. Tartu, Haridusministeeriumi kirjastus, lk.941-1124.
- Rammul, Aleksander (1928-1938). (Toim). *Tervishoiuline kirjeldus. Harjumaa. Järvamaa. Läänemaa. Virumaa. Põhja- ja Lääne-Eesti. Pärnumaa. Saaremaa. Valgamaa. Viljandimaa. Virumaa. Võrumaa*. Tartu.
- Riigi Statistika Keskbüroo (1924-1927). *1922 aasta üldrahvalugemise andmed. Vihk I-XI*. Tallinn, RSKB.
- Rogers, Andrei, Frans Willekens (1986). *Migration and Settlement: A Multiregional Comparative Study*. Reidel, Dordrecht.
- Sakkeus, Luule (1998). *Estonian Minorities: Past and Present*. Paper presented at the International Conference Estonia and the European Union: Estonia on its Way to a Changing Europe. Tallinn.
- Sakkeus, Luule (2000). Demographic behaviour patterns of immigrants and national minority of the same ethnic background: the case of Estonia. *Trames*, vol.4, no.3 (Special Issue on Estonian Population), pp.268-285.
- Serow, William (1991). Patterns of urban-rural migration among elderly. *Ageing and Urbanisation*. New York, United Nations, pp.187-203.
- Teder, T. (1939). *Perekonnaseisumetniku käsiraamat*. Tallinn, Siseministeerium.
- Tonsiver, Heino (1975). *Tallinna elanikkonna migratsioon aastail 1959-1970*. Tallinn, ENSV TA Ajaloo Instituut, Tallinna Linna TSN Täitevkomitee.
- United Nations (2003). *Demographic Yearbook. Fifty-third Issue*. New York, United Nations.
- Uuet, Liivi (2002). *Eesti haldusjaotus 20. sajandil. Teatmik*. Tallinn, Eesti Omavalitsusliitude Ühendus/Riigiarhiiv.
- Viikberg, Jüri (1999). (Koost) *Eesti rahvuste raamat. Rahvusvähemused, rühmad ja killud*. Tallinn, Eesti Entsüklopeediakirjastus.
- Vishnevski, Anatoli, Andrei Volkov (1983). (Eds). *Vozproizvodstvo naselenia SSSR*. Moskva.
- Vseviiov, David (2001). Nõukogudeaegne Narva. Elanikkonna kujunemine. Tartu.
- World Bank (1993). *Estonia. The transition to market economy*. Washington.
- Zelinsky, Wilbur (1971). The Hypothesis of Mobility Transition. *Geographical Review*, vol.61, no.2, pp. 219-249.

Rosenberg 1924 Wirumaa

7. JOONISFAILIDE NIMEKIRI

Number	Tabel	Rahvastikuprotsess/seisund	Näitajatüüp	Ajavahemik	Piirkond
Piirimuutused					
X01		Haldusjaotus	Piirid	L1959	Maakonnad
X02		Haldusjaotus	Piirid	L1970	Maakonnad
X03		Haldusjaotus	Piirid	L1979	Maakonnad
X04		Haldusjaotus	Piirid	L1989	Maakonnad
Rahvastikutaaste					
R05	S1	Rahvaarv	Absoluutarv	S1965-2003	Maakonnad
R06	S1	Soovanuskoostis	Absoluutarv	L1989	Eesti
R07	S1	Muutuskomponendid	Absoluutarv	S1965-2002	Eesti
R08	S1	Koguiive	Üldkordaja	S1965-2002	Maakonnad
R09	S1	Loomulik iive	Üldkordaja	S1965-2002	Maakonnad
R10	S1	Rändeiive	Üldkordaja	S1965-2002	Maakonnad
R11	S1	Loomulik ja rändeiive	Üldkordaja	S1965-2002	Eesti
R12	S1	Vanuskoostis	Osakaal	L1989	Maakonnad
R13	S1	Vanurrahvastik	Osakaal	L1989	Maakonnad
Sündimus					
B14	S3	Sündimus	Üldkordaja	S1965-2002	Maakonnad
B15	S2	Soosuhe	Suhtarv	S1965-2002	Maakonnad
B16	L7	Lapsesus	Osakaal	L1989	Eesti
B17	L7	Lapsesus	Osakaal vanuseti	L1989	Eesti
B18	L7	Lapsesus	Keskmine	L1989	Maakonnad
B19	L7	Lastetus	Osakaal	L1989	Maakonnad
B20	L7A	Lapsesus hariduseti	Osakaal	L1989	Eesti
B21	L7	Lapsesus, põlvkond 1940-1949	Keskmine	L1989	Maakonnad
Suremus					
D22	S3	Suremus	Üldkordaja	S1965-2002	Maakonnad
D23	S2	Soosuhe	Suhtarv	S1965-2002	Maakonnad
D25	S3	Imikusuremus	Kordaja	S1965-1990	Maakonnad
D26	S3	Imikusuremus	Kordaja	S1965-1993	Eesti
Abielulisus					
F27	S3	Abiellumus	Üldkordaja	S1965-2002	Maakonnad
F28	S3	Lahutumus	Üldkordaja	S1965-2002	Maakonnad
F29	S2	Abiellumised, lahutused	Suhtarv	S1965-2002	Maakonnad
F30	L2	Perekonnaseis	Osakaal vanuseti	L1989	Eesti
F31	L2	Abielurahvastik	Osakaal	L1989	Maakonnad
F32	L2	Vallasrahvastik	Osakaal	L1989	Maakonnad
F33	L2	Leskrahvastik	Osakaal	L1989	Maakonnad
F34	L2	Lahurahvastik	Osakaal	L1989	Maakonnad
F35	L2	Perekonnaseis	Osakaalu muutus	L1979-89	Eesti
F36	L2	Abielurahvastik	Osakaalu muutus	L1959-89	Eesti
Ränne					
M37	S2	Sisse- ja väljaränne	Absoluutarv	S1965-2000	Eesti
M38	S3	Sisse- ja väljaränne	Üldkordaja	S1965-2000	Eesti
M39	S3	Väljaränne	Üldkordaja	S1965-2000	Maakonnad
M40	S2	Rändekäive	Üldkordaja	S1965-2000	Maakonnad
M41	L4A	Paikus	Osakaal vanuseti	L1989	Eesti
M42	L4	Riigisündinud rahvastik	Osakaal vanuseti	L1989	Eesti
M43	L4	Välissündinud rahvastik	Osakaal vanuseti	L1989	Eesti
M44	L4A	Paikus	Osakaal	L1989	Maakonnad
M45	L4	Riigisündinud rahvastik	Osakaal	L1989	Maakonnad
M46	L4	Riigisündinud rahvastik	Osakaal	L1989	Vallad
M47	L4	Välissündinud rahvastik	Osakaal	L1989	Maakonnad

Number	Tabel	Rahvastikuprotsess/seisund	Näitajatüüp	Ajavahemik	Piirkond
Rahvus					
N48	L5A	Rahvuskoostis	Osakaal	L1989	Eesti
N49	L5	Soorahvuskoostis	Osakaal	L1989	Eesti
N50	L5,6	Mitte-estlased	Osakaal vanuseti	L1989	Eesti
N51	L5A	Rahvuskoostis	Osakaalu muutus	L1970-89	Eesti
N52	L5	Mitte-estlased	Osakaal	L1989	Maakonnad
N53	L5	Eestlased	Osakaalu muutus	L1959-89	Eesti
N54	L6	Mitte-eesti emakeel	Osakaal vanuseti	L1989	Eesti
N55	L6	Mitte-eesti emakeel	Osakaal	L1989	Maakonnad
N56	L6A	Eesti keele oskus	Osakaal	L1989	Maakonnad
N57	L6A	Eesti keele mitteoskus	Osakaal	L1989	Maakonnad
Haridus					
E58	L3	Haridustase	Osakaal	L1989	Eesti
E59	L3	Haridustase	Osakaal vanuseti	L1989	Eesti
E60	L3	Kõrgharidusrahvastik	Osakaal	L1989	Maakonnad
E61	L3	Keskharidusrahvastik	Osakaal	L1989	Maakonnad
E62	L3	Algharidusrahvastik	Osakaal	L1989	Maakonnad
E63	L3	Haridustase	Osakaalu muutus	L1970-89	Eesti
E64	L3	Kõrgharidusrahvastik	Osakaalu muutus	L1959-89	Eesti
E65	L3	Algharidusrahvastik	Osakaalu muutus	L1959-89	Eesti
Majandustegevus					
A66	L8	Põhitegevus	Osakaal	L1989	Eesti
A67	L8	Põhitegevus	Osakaal vanuseti	L1989	Eesti
A68	L8	Pensionärrahvastik	Osakaal	L1989	Maakonnad
A69	L8	Hõivekoormus	Suhtarv	L1989	Maakonnad
A70	L9	Tööala	Osakaal	L1989	Eesti
A71	L9	Tööala	Osakaal vanuseti	L1989	Eesti
A72	L9	Tööala	Osakaal	L1989	Maakonnad
A73	L9	Esmassektor	Osakaal	L1989	Maakonnad
A74	L9	Neljandassektor	Osakaal	L1989	Maakonnad
A75	L10	Amet	Osakaal	L1989	Eesti
A76	L10A	Amet (NRAK)	Osakaal	L1989	Eesti
A77	L10A	Amet	Osakaal vanuseti	L1989	Eesti
A78	L10	Põllumajandustöölised	Osakaal	L1989	Maakonnad
A79	L10A	Haridus- ja teadustöötajad (NRAK)	Osakaal	L1989	Maakonnad
A80	L10A	Tervishoiutöötajad (NRAK)	Osakaal	L1989	Maakonnad
A81	L10A	Põllumajandustöölised	Osakaal	L1989	Maakonnad
Eluase					
H82	L11	Eluasemetüüp	Osakaal	L1989	Eesti
H83	L11	Eluasemetüüp	Osakaal vanuseti	L1989	Eesti
H84	L11	Eluasemetüüp	Osakaal	L1989	Maakonnad
H85	L11	Pereelamu	Osakaal	L1989	Maakonnad
H86	L12	Tubade arv	Keskmine	L1989	Eesti
H87	L12	Tubade arv	Osakaal vanuseti	L1989	Eesti
H88	L12	Tubade arv	Osakaal	L1989	Maakonnad
H89	L12A	Üldpind	Osakaal vanuseti	L1989	Eesti
H90	L12A	Üldpind	Osakaal	L1989	Maakonnad
H91	L12B	Elamispiind	Osakaal vanuseti	L1989	Eesti
H92	L12B	Elamispiind	Osakaal	L1989	Maakonnad
H93	L07	Tihelolek	Osakaal	L1989	Maakonnad
H94	L13	Eluasememugavused	Osakaal vanuseti	L1989	Eesti
H95	L13	Eluasememugavused	Osakaal	L1989	Maakonnad

Märkus: Joonisfailid asuvad kogumikuga kaasasoleval disketil,

“S” viitab sündmusstatistika, “L” loendusstatistika tabelitele.

kiri ARIAL 27, bold

EESTI 1965-1990

kiri ARIAL 30, bold